

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Adam Kříž

Aktuální procesy apelativizace proprií

Current processes of appellativisation of
proper names

Praha, 2010

Vedoucí: doc. PhDr. Ivana Bozděchová, CSc.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne: .....

Podpis: .....

OBSAH

Úvod.....	6
1. Onymie.....	9
1.1 Onomastika	9
1.2 Propria a propriální sféra jazyka (onymický systém)	10
1.2.1 Funkce proprií	10
1.2.2 Stručná charakteristika proprií	13
1.2.3 Umístění proprií v rámci jazykových plánů a vnitřní členění propriální sféry jazyka	15
1.2.4 Specifika propriální sféry jazyka.....	17
1.3 Hranice mezi propriální a apelativní sférou jazyka.....	19
1.3.1 Apelativa s vlastnostmi podobnými propriím	20
1.3.1.1 Termíny	20
1.3.1.2 Unika	21
1.3.2 Jednotky s ne zcela vyhraněným statutem (nejednoznačně zařaditelné na rovině proprium-apelativum).....	21
1.3.2.1 Status etnonym a obyvatelských jmen	22
1.3.2.2 Status sérionym	23
1.3.2.3 Vlastní názvy.....	23
1.3.2.4 Další typy pojmenování ležících na pomezí apelativní a propriální jazykové sféry	24
1.3.2.5 Celková charakteristika jmen s nevyhraněným statutem.....	25
1.3.3 Procesy systémových přechodů jazykových jednotek, v nichž figurují propria	25
1.3.3.1 Transonymizace	26
1.3.3.2 Proprializace.....	26
1.3.3.3 Apelativizace	28
2. Apelativizace proprií	29
2.1 Obecné vymezení apelativizace a popis ustálených apelativizovaných jmen v slovní zásobě češtiny	29
2.1.1 Principy apelativizace, její vymezení a klasifikace.....	29
2.1.1.1 Apelativizace přímá vs apelativizace odvozovací.....	32

2.1.1.2	Apelativizace spontánní vs apelativizace záměrná	34
2.1.2	Lexikalizace apelativizovaných jmen, její důsledky a projevy	34
2.1.3	Typologizace apelativ z vlastních jmen	36
2.1.4	Významové vztahy apelativizovaných vlastních jmen	38
2.1.4.1	Paradigmatické významové vztahy	38
2.1.4.2	Syntagmatické významové vztahy	39
2.1.4.3	Polysémie a užití apelativizovaných jmen	39
2.2	Aktuální procesy apelativizace proprií	40
2.2.1	Charakter a příznak nových pojmenování vzniklých apelativizací	40
2.2.2	Kritéria výběru zkoumaných apelativizovaných jmen	42
2.2.3	Oblasti tvoření a výskytu apelativizovaných jmen	43
2.2.4	Analýza vybraného materiálu apelativizovaných jmen	44
2.2.4.1	Propria, z nichž se stávají apelativa	44
2.2.4.2	Typologizace apelativ majících původ v propriích	47
2.2.4.2.1	Komentáře k tabulce „Apelativizovaná jména řadící se k slovnímu druhu substantiv“, definování užitých pojmů, poznámky k rozčlenění analyzovaného materiálu	47
2.2.4.2.2	Shrnutí výsledků vyplývajících z tabulky „Apelativizovaná jména řadící se k slovnímu druhu substantiv“ a komentáře k apelativizovaným jménům řadícím se k slovním druhům adjektiv, verb a adverbii	50
2.2.4.2.2.1	Substantiva	50
2.2.4.2.2.2	Adjektiva	57
2.2.4.2.2.3	Verba	59
2.2.4.2.2.4	Adverbia	60
2.2.4.2.2.5	Výskyt a příznak apelativ majících původ v propriích	60
2.2.4.3	Celkové shrnutí a konfrontace výsledků učiněných na základě analýzy apelativizovaných jmen excerpovaných ze slovníků neologismů s novým materiálem apelativizovaných jmen excerpovaných z internetu	61
	Závěr	64
	Přílohy	66
	Tabulka č.1 – Druhy proprií, z nichž se stávají apelativa	66

Tabulka č.2 – Apelativizovaná jména řadící se k slovnímu druhu substantiv	70
Seznam použité literatury	86
Anotace.....	89
Klíčová slova.....	91

ÚVOD

Titul naší práce vypovídá o tom, že předmětem našeho zájmu se stává jistý jazykový proces, který je nahlížen z určitého časového úseku. Každý jazykový proces během času vykazuje různé tendence, které jsou ovlivňovány vnitrojazykovými faktory a které mohou poukazovat i k aktuálním faktorům mimojazykovým. Právě na postihnutí těchto skutečností se zaměřuje naše práce. Snažíme se v rámci českého jazyka popsat aktuální tendence konkrétního jazykové procesu, a to procesu apelativizace.

Apelativizace proprií je proces přechodu jména od jednoho typu pojmenování, vymezeného na základě pojmenovované skutečnosti, k typu odlišnému. Z vlastního jména se stává jméno obecné. V odborné literatuře pojednávající o dané problematice (např. Hovorková, 1988; Pokorná, 1978a) se setkáváme se zevrubnými definicemi principu tohoto procesu, s přesnou klasifikací jednotek z něj povstávajících, které jsou již stabilními složkami české slovní zásoby. V každém období si však můžeme všimnout nárůstu nových pojmenování (neologismů), která jsou odvozena od vlastních jmen (proprií). Jejich vznik se váže k specifickým podmínkám a je doprovázen specifickými postupy. V naší práci se chceme soustředit právě na charakteristiku utváření apelativ z proprií, která se nově objevila v češtině v průběhu dvaceti pěti let. Vzhledem k společenské přeměně, která nastala po roce 1989, se domníváme, že nadešla správná chvíle pro to, aby se tato apelativizovaná jména celkově vyhodnotila, a tak se odhalily tendence, které se v procesu apelativizace v nynější době uplatňují.

Abychom však byli schopni se v problematice správně orientovat a abychom mohli tyto tendence srozumitelně vyložit, musíme v práci nejdříve podrobit rozboru ony jazykové oblasti, mezi kterými k přechodu jména dochází, a shrnout dosavadní obecné poznatky o principech apelativizace.

Zde již nastiňme, že se slovní zásoba každého jazyka skládá ze souborů obecných jmen, apelativ, a vlastních jmen, proprií (též onym; jejich soubor nazýváme onymií). Oba soubory existují v příslušném jazyce od jeho vývojového počátku. Apelativa představují jména (zvl. substantiva) neoznačující individuální denotát (Lotko, 2005). Mohou díky svému zobecnělému a zobecňujícímu významu (shrnujícímu podstatné rysy pojmenovované třídy předmětů nebo jevů skutečnosti) označovat v aktuálních kontextech buď abstraktní generický pojem, nebo se mohou vztahovat ke konkrétní jednotlivině, popřípadě k určité třídě jednotlivin (Karlík – Nekula – Rusínová, 2003). O apelativech se hojně mluví jako o

základních jednotkách slovní zásoby jazyka, jako o běžné slovní zásobě. Do ní se sice zařazují i vlastní jména, ovšem vzhledem k značným rozdílům mezi nimi a apelativy stojí na jejím okraji a vytváří svůj vlastní systém. Propria nenesou zobecňující význam, který by byl srovnatelný s významem apelativ. Jejich funkcí je pouze rozlišovat a označovat jednotliviny jako jedinečné objekty (Karlík – Nekula – Rusínová, 2003). Za výraznými odlišnostmi od apelativ a za osobitými rysy proprií stojí i konstituování speciální vědní disciplíny zabývající se právě jimi, onomastiky. Studiu apelativ se věnuje především lexikologie.

Jelikož propria se většinou prezentují vzhledem k ostatním jazykovým jednotkám jako zvláštní složka jazyka oplývající mnoha abnormalitami, zaměřujeme se v první části práce na jejich definici, jejich charakter a na jejich porovnání s apelativní slovní zásobou, díky čemuž též podchytíme vlastnosti apelativ. Při sepisování této části jsme vycházeli z odborných příspěvků, článků, statí a monografií předních českých teoretiků v oblasti onomastiky a z pojetí tohoto problému v příslušných mluvnicích a encyklopediích (viz Seznam použité literatury). V místech, kde se problematika proprií překrývala s jinými lingvistickými obory a oblastmi zkoumání, jsme využili i odbornou literaturu z těchto oblastí. Nastřádané poznatky jsme mezi sebou konfrontovali a vytvořili jsme souvislý text, v němž jsou stručně představeny a případně námi i okomentovány. Na konci tohoto textu se dotýkáme otázek protínání apelativní a propriální sféry jazyka, což nás přivádí k problematice procesů, jichž se nějakým způsobem propria účastní. Mezi ně patří i apelativizace. Jelikož je apelativizace ústředním tématem naší práce, vyčleňujeme jí celou druhou část.

Druhá část nejprve pojednává o apelativizaci obecně. Je koncipována podobně jako část o propriích, opírá se tedy o poznatky teoretiků z příslušné oblasti, které jsou na určitých místech doplněny připomínkami. Vyličením a rozbořen obecných principů apelativizace získáváme teoretické podloží pro práci s konkrétním materiálem, na němž demonstrujeme její aktuální procesy.

Druhá kapitola části, zaměřující se na problematiku apelativizace, se věnuje současným tendencím apelativizace. Tyto tendence chceme odhalit analýzou apelativizovaných jmen, která jsme excerpovali z dvoudílné publikace *Nová slova v češtině* (Martincová a kol., 1998 & 2004). O důvodu užití uvedeného slovníku a následně o kritériích výběru konkrétních pojmenování z tohoto slovníku se podrobně rozšiřujeme na začátku příslušných kapitol. K excerpovanému materiálu se stavíme nejprve z pozic proprií, z nichž se stávají apelativa, a posléze z pozice již apelativizovaných jmen. Ta jsme rozčlenili na základě příslušnosti k daným slovním druhům (v publikaci *Nová slova v češtině* stál u každého hesla údaj o slovnědruhové příslušnosti lexému, který je pod ním uveden). Rozebíráme je

především po slovotvorné stránce, ale zmiňujeme se i o oblastech jejich užití a o jejich příznacích. Zvláštní pozornost při rozboru klademe především na ta apelativizovaná jména, jež se řadí k slovnímu druhu substantiv. Je to i proto, že právě v rámci substantiv se tradičně vyčleňují klasifikační kategorie, dle nichž je substantivum buď obecné jméno, nebo vlastní (o dalších příčinách zvýšené pozornosti zaměřené na substantiva viz příslušnou kapitolu 2.2.4.2.1). Pro názornost do příloh umístíme tabulky, v nichž je analyzovaný materiál roztríděn. Jedna tabulka se váže k otázkám, jaká propria podléhají apelativizaci nejčastěji, a v druhé tabulce nalezneme apelativizovaná jména patřící k substantivům rozdělena do sémantických kategorií a popsána na základě jejich stavby. V textu práce pak následuje shrnutí a interpretace údajů obsažených v těchto tabulkách. V souvislosti s apelativizovanými jmény ještě krátce pojednáváme o těch apelativech majících původ v propriu, která spadají do ostatních slovních druhů, než představují substantiva.

Při slovotvorné analýze apelativizovaných jmen jsme se opírali o pojetí a definice autorů publikací *Tvoření slov v češtině 1 & 2* (Dokulil, 1962; Daneš – Kuchař – Dokulil 1967), *Mluvnice češtiny 1* (Petr, 1986), *Pravidla českého pravopisu s výkladem mluvnice* (Šaur, 2005), které jsme případně pro naše účely pozměnili (na všechny odchylky v textu upozorňujeme).

Výsledky našeho výzkumu (nejčastěji pojmenovávané skutečnosti apelativizovanými jmény; dominance jistého typu apelativizace; míra užívání jistých afixů při odvozování jmen apod.) na samý závěr konfrontujeme s náhodně pořízeným materiálem z článků a z diskusí k článkům na internetu, které byly uveřejněny v období, jež *Nová slova v češtině* lexikálně nemapují. Chceme tím ukázat, že se ony tendence, jež jsme identifikovali při analýze materiálu excerpovaného z publikace *Nová slova v češtině*, naplňují i dnes. Pokud při této konfrontaci narazíme na takové skutečnosti, na které jsme nebyli schopni přijít při rozboru materiálu excerpovaného z uvedených slovníků neologismů, zvlášť je vyzdvihneme.

Věříme, že takto koncipovaná práce pomůže rámcově se orientovat ve změti apelativizovaných jmen, která se apelativizovala poměrně nedávno, postihne jejich hlavní rysy (z jakých jmen vychází; co pojmenovávají; jak se formálně od propria odvozují; k jakým slovním druhům se řadí; v jakých oblastech se vyskytují apod.) a tím rámcově¹ napoví, jaké tendence se nyní v procesu apelativizace uplatňují a co z tohoto hlediska můžeme eventuálně očekávat v nejbližší budoucnosti.

---

¹ Slovo „rámcově“ tu zdůrazňujeme proto, že si uvědomujeme jisté omezení našich závěrů dané tím, že při analýze nově apelativizovaných jmen vycházíme z omezeného souboru materiálu, který je jen určitým vzorkem toho, co se v jazyce a v řeči skutečně vyskytuje.

1. ONYMIE

1.1 Onomastika

Onomastika prošla složitým vývojem, během něhož se střídavě stávala součástí různých vědních disciplín hlavně podle toho, jak byla v té které etapě a tím kterým badatelem chápána povaha vlastních jmen, a v závislosti na tom se proměňoval i způsob její práce s materiálem. Z hlediska použitých teoreticko-metodologických principů lze vystopovat tři základní fáze v genezi nauky o vlastních jménech (dle Šrámk, 1986). Za první se pokládá práce heuristická, sběr materiálu, u něhož ovšem citelně chybělo zpětné uplatnění onomastické teorie. V další fázi výzkumů a studií se již reflektovalo začlenění vlastních jmen do slovního fondu určitého jazyka, ale stále se do centra pozornosti nedostávaly jevy, které jsou nejen lingvistické, ale zároveň i typicky propriální. Nemohly se tudíž postihnout kategoriálním způsobem propriální vlastnosti onymického systému jazyka. Posléze se výzkum soustředil na analýzu podmínek vzniku a fungování onymie jako celku, na typ jejího vnitřního uspořádání, ráz a vzájemnou závislost, souvislost a podmíněnost jejích systémotvorných činitelů, na vztah k mimojazykovému prostředí, pro jehož komunikační cíle onymie vzniká a v němž se také ve formě konkrétních propriálních jednotek realizuje. Dospělo se k onymickému statusu vlastních jmen, který umožňuje zobecňovat vlastnosti a charakteristické znaky onymie právě na základě propriality, nikoliv apelativity.

Se zintenzivňující se snahou vlastní jména poměřovat s jazykovými fakty a lingvistikou se postupně onomastika přesunula z věd topografických, sociologických, etnologických, historických do oborů jazykovědných. V českém prostředí se tento proces odehrál v 60. – 70. letech, kdy se u nás začala teorie vlastního jména jako taková teprve pořádně konstituovat a rozvíjet (za všechny připomeňme zásadní příspěvky Šmilauera, Svobody, Trosta).

Onomastika se tak etablovala jako více méně autonomní disciplína v rámci lingvistiky. Tento status v sobě zahrnuje skutečnost, že propria jsou ve své podstatě fakt jazykový (mají schopnost jazykově pojmenovat objekt jako jednotlivinu), že onymická sféra jazyka (zejména jeho pojmenovací část) má languový charakter a že celý systém disponuje systémotvornými kategoriemi odlišujícími se od apelativní sféry jazyka (Šrámek, 1999). Na základě výše uvedeného můžeme dnes onomastiku definovat jako nauku o vzniku a fungování

propriálních pojmenovacích soustav, o jejich realizacích v konkrétních podmínkách společenských, časových a místních a jako nauku o konkrétních prvcích těchto soustav (tj. nejen o konkrétních propriích, ale i např. o pojmenovacích principech, motivech, objektech, areálech atd.) (Šrámek, 1999, s. 51).

1.2 Propria a propriální sféra jazyka (onymický systém)

1.2.1 Funkce proprií

Diskuse o vlastním jménu otevírá širší problematiku označování jedinečného v jazyce, tedy kapitulu o možnostech zdůraznění odlišnosti předmětu od jiných předmětů stejného druhu. Obecná jména se vztahují ke konkrétnímu, jedinečnému předmětu, individuu či jevu teprve v řeči, když jsou řádně vtažena do souvislostí vyjádření a do kontextu. K vyjádření jednosti či jedinečnosti lze dospět pomocí postupné determinace obecného druhového jména různými určeními omezujícími jeho pojmový rozsah tak dlouho, až se dojde k individuu (logika zde hovoří o deskripci – např. *autor Švejka*), pomocí prostředků spjatých se situací jazykového projevu, mezi něž počítáme i slova k předmětu přímo odkazující, jako jsou zájmena (*Přines mi to!*) a obecná jména druhová (*Přines mi tu knihu!*).

Ovšem pro předměty či jevy, na jejichž přísném odlišení od jiných předmětů a jevů z různých důvodů záleží, si jazyk vytvořil speciální prostředky pro označení a zvýraznění této jednosti. Jsou jimi vlastní jména. Ta tak představují nejdokonalejší a nejpropracovanější nástroj k určení jednosti či jedinečnosti. I v jejich rámci však správné rozpoznání konkrétní jednotliviny mnohdy závisí na kontextu užití a na daném okruhu (místním, věcném), neboť vlastních jmen, která označují pouze jedno individuum, jeden předmět se v jazyce nachází málo².

Vlastní jména tedy uspokojují společenskou potřebu opatřit jménem nějaký objekt, u něhož se to zdá naléhavé, nutné a vhodné. Onomastika nazývá tento objekt onymickým objektem (naproti tomu stojí apelativní objekt). Výběr pojmenovávaného objektu ovlivňuje obzvláště z komerčních účelů i fakt, že objekt, který získá vlastní jméno, nabírá na hodnotě. Vyčlenění onymického objektu, tedy rozhodnutí, jaký objekt vlastním jménem označit, se nachází na počátku procesu vzniku propria, v prenominační fázi propriálně pojmenovacího

---

² Tato vícedenotátovost je tedy zpravidla vyrušena růzností okruhů užívání proprií (viz Hladká, 2002).

aktu, který se v jistých momentech rozchází od apelativního pojmenovacího aktu. Objekty se dělí na jednodenotátové a vícedenotátové, v jejichž rámci se dále rozlišují hromadné objekty různorodé a hromadné objekty stejnorodé (Šrámek, 1999). Již zde se naráží na problém, do jaké skupiny některé objekty zařadit, který přináší obtíže ve stanovení celkové teorie vlastního jména. U objektu se určí jedna z jeho věcných stránek nebo vlastností, která se stává sémantickým východiskem propria. Jedná se o propriálně pojmenovací motiv, jenž musí být následně v rovině nominační jazykově ztvárněn. Pojmenovací motiv sám o sobě má své kvantitativní a areálové aspekty. V jazyce existuje repertoár systémově pojmenovacích možností, jak daný motiv jazykově vyjádřit. K dispozici se nabízejí víceméně ustálené soubory lexikálních a slovotvorných prostředků, které se uplatňují v propriální sféře jazyka (některé pouze v ní). Prostřednictvím fungujícího propriálního systému, který při pojmenovacím aktu působí zpětně jako regulativ, se prosazuje verifikace, při níž se srovnáváním s jinými proprii téhož druhu prověřuje noremnost propria. Dověšením této fáze aktu se začleňuje nová, propriálně lexikální jednotka do systému příslušného druhu proprií a také do společenské komunikace. Následuje rovina postnominační, jež zahrnuje sféru fungování vlastního jména a sféru vývoje vlastního jména.

Vidíme, že se při propriálně pojmenovacím aktu střetáváme s plánem jazykovým a s plánem mimojazykovým. Propria totiž vznikají a fungují proto, aby sloužila mezilidské komunikaci. Komunikační sféra tu je iniciátorem a zároveň médiem. Všechny propriální funkce jsou ve své podstatě podřízeny komunikačním potřebám, jsou jimi vyvolány a v nich se realizují.

Propria se vyznačují funkcemi vlastním apelativům, ale i funkcemi osobitými, které vyplývají ze specifiky vlastních jmen a současně jejich specifiku podmiňují. V onomastice funkce znamená být vlastním jménem, být onymickou nominací. Tato funkce obecně onymická se manifestuje prostřednictvím funkce onymicky specifikující, tj. být určitým vlastním jménem. Speciálně funkční vlastnosti proprií potom představují úlohy pojmenovat, identifikovat, diferencovat a lokalizovat pojmenovaný objekt nebo jev jako jednotlivinu. Jedná se o hlavní funkce vlastních jmen, které právě rozhodují o tom, zda se určité slovo hodnotí jako apelativum, či proprium a které tvoří obsah kategorie „propriálnost“.

Vlastní jména se liší od apelativního popisu svou propriální funkcí. V momentě vzniku vlastního jména pojmenovatel, osoba, která je tvůrcem jména, ví, co, proč a jak propriálně pojmenovává. Avšak v momentu fungování jmen v komunikaci nastává desémantizace lexikálních elementů, kterých bylo k tvorbě propria užito. Je oslabena až zcela zastřena etymologická průhlednost, původní propriální motivace, původní charakter objektu a jiné

okolnosti. Plně se stabilizuje vztah mezi konkrétním jménem a konkrétním onymickým objektem, který tkví ve společenské či individuální, tedy mimojazykové, konvenci, jež je určena k tomu, aby jednotlivý předmět byl odlišen od ostatních prvků téže třídy. Eventuální opisnost vlastního jména poté není záležitostí statusu a užívání *propria* v jazyce, nýbrž pouze hodnocením jeho podoby. V žádném případě se jeho význam nekryje s jazykovým významem, kterým je jméno nadáno. Trost (1995, s. 310) proto doporučuje, aby se nemluvalo se zřetelem k tomuto faktu o sémantice, nýbrž o sémiotice vlastních jmen.

Třebaže *propriální* funkce bezpečně odlišuje *proprium* od *apelativa*, nemůžeme vždy spoléhat na to, že komunikant dané jméno správně určí. Nutno počítat s komunikačním šumem a rozličnými nedorozuměními. I proto se objevují teorie s definicemi odpovídajícími na otázku, která vlastní jména vyhovují identifikační funkci nejlépe, která mají předpoklady stát se reprezentativním členem souboru vlastních jmen. Přirozeně se jedná o jména, která jsou nejvíce vzdálena od obecných jmen (Hladká, 2002; Dokulil, 1977), tedy v ideálním případě značková, nepopisná, nemotivovaná (Dokulil, 1970). Dokulil (1977) konkrétně jmenuje pojmenování osobní a některá zeměpisná, obecně pak jména jedinečná, jednoznačná, mající jen jeden denotát, a jména vícestupňová, patřící více předmětům, které mají však společné právě jen jméno, nejsou absolutně vlastní jen jednomu předmětu (v rámci daného univerza ale tuto podmínku relativně splňují), jejich vícedenotátovost však zato brání vytvoření pevného svazku s tím nebo oním denotátem a tím vytvoření obecného významu.

K zmíněným základním *propriálním* funkcím se často přidružuje ještě celá řada funkcí dalších. V onomastice se vedle sebe nacházejí různorodá pojetí funkcí *proprií*, která nabízejí jejich rozmanité klasifikace. Na *propria* se aplikuje Jakobsonův komunikační model funkcí (viz Knappová, 1992), navrhuje se osobitá vyčlenění (Knappová, 1992). U vydělení škály funkcí záleží vždy na typu onymického objektu, který se *propriem* pojmenovává. Filipec a Čermák (1985, s.93) přiznávají vlastním jménům *sensu stricto* schopnost identifikační a rozlišovací, ale u firemních názvů Čechová (1994) kromě funkce nominační, diferenční, odhaluje funkci charakterizační i reklamní. I Knappová (1995) upozorňuje, že se v souvislosti s obchodními jmény uplatňuje vedle funkce individualizační, informativní a charakterizační též cíl působit psychologicky, konotacemi, upoutávat, přesvědčovat potencionálního zákazníka a sloužit zároveň jako reklama propagující podnik a lákající spotřebitele. Přesně s těmito taktikami pracují i *developeři*, když opatřují názvem nově vznikající bytové komplexy (viz David, 1998). Svoji roli v těchto případech hraje i módnost zvolených jazykových prostředků (Čechová, 1994).

1.2.2 Stručná charakteristika proprií

Prosazování funkčního pohledu na vlastní jména dovoluje onomastice postihnout plně jejich charakter a detailně je popsat, určit jejich rysy. Avšak i při posuzování povahy kategorie vlastního jména se setkáváme s nejednotnými přístupy. Někteří autoři (např. Leyes, viz Semjanová, 1980) považují kategorii proprií za gramatickou a dělají ze svého tvrzení závěry o základních vlastnostech proprií, která tak dle nich nemůžou být podstatněji omezená, vymezená restriktivní relativní větou, nezúčastňují se protikladu singulativnost-pluralitnost a determinativního protikladu. Kdybychom se však striktně drželi uvedené teorie, nemohli bychom jako *propria* chápat nejen etnonyma a obyvatelská jména, ale i spojení *dvě Prahy*, *můj Petr*, jak zdůrazňuje Semjanová (1980). A. J. Superanskaja (viz Semjanová, 1980) zato kategorii vlastních jmen hodnotí jako lexikální. V. Blanár (viz Semjanová, 1980) vidí podstatu vlastních jmen ve vnitřní jednotě všech tří složek (kategorie všeobecného, jedinečného, osobitého), všeobecný příznak pak představuje nejbližší druh, jedinečné příznaky každého denotátu jsou důležité při individualizaci druhové jednotliviny.

Vlastní jména se od apelativ liší absencí generického, lexikálního významu, neobsahují pojmové sémý (Hladká, 2002), nemají tedy kognitivní hodnotu, lze jim však přiřknout hodnotu existenciální, neboť se jimi uznává individuální existence (Knappová, 1980)³, nepostihují jako apelativa jednotlivinu coby prvek třídy, čímž by ji popisovala, ale postihují ji bez zřetele k jejímu zařazení, a to identifikujícím jménem (Dokulil, 1977), jejich vztáženost k označovanému předmětu, jak již bylo řečeno, je věcí konvence (tak hodnotí Trost, viz Dokulil, 1995; Knappová, 1992; Hladká, 2002). Spojuje se zde hláskový útvar s určitou jednotlivinou (Dokulil, 1970). Tento fakt, za nímž stojí funkce přesně identifikovat, však nevylučuje, že se forma vlastního jména nemůže měnit a nemůže docházet k variantnosti jednoho jména. Pokud se tak děje, nevzniká ani nezaniká proprium, nýbrž jistá varianta určitého jména, která uchovává svou základní, nejdůležitější část vztahového modelu. Během doby se jména neustále vyvíjejí a dochází k posunům a přehodnocování jednotlivých členů vztahového modelu vlivem rozličných podmínek, událostí, změn vztahů k pojmenování i k objektu ze strany uživatele jména apod. (Pleskalová, 1978). Na pohybu od jedné podoby k druhé lze zaznamenat i aktualizace odlišných slovotvorných prostředků (srov. dřívější podobu *Frančan* a *Francouzsko* s dnešní podobou *Francouz* a *Francie*, viz Pokorná, 1978b), pojmenovacích motivů apod. Společnost vyvíjí tlak nejen na užívání apelativního lexikonu,

---

³ Trost (1995) z pozice Piercových teorií o znacích chápe vlastní jméno jako index, neboť náleží objektu, ne jazyku.

ale i toho onomastického. Tak se v historii přejmenovávaly objekty dle ideologie apod. Případy přejmenování se chápou jako realizace pojmenovacího postupu, který vyhovuje dobovým požadavkům (Blanár, 2009). Všimněme si však, že i u oficiálního přejmenování objektu se jeho původní název zcela nevytrácí, ale udržuje se ještě v řeči. Nová úředně platná podoba vlastního jména nemůže okamžitě vytlačit ze všech sfér dlouho zažitou podobu, s kterou se mluvčí stýkali. Nová podoba se uchytí v řeči až časem, mnohdy jsou na frekvenci užívání rozličných podob jmen u mluvčích vidět generační rozdíly (tak např. ulici *Evropské* říká starší generace stále názvem ulice *Leninova*⁴, který nesla ulice před rokem 1989; analogické případy můžeme pozorovat i v apelativní sféře jazyka, kdy instituci městský úřad řada příslušníků starší generace pojmenovává názvem *národní výbor*; to jen ukazuje, jak je v jistých aspektech apelativní a onomastická sféra jazyka spjata). Třebaže tedy existuje více variant jednoho propria a více variant pojmenování jednoho objektu, jedna nová, druhá starší, užívaná v komunikaci, jedna oficiální, druhá nářeční, jedna úplná, druhá zjednodušená (obzvláště u jmen víceslovných vyjadřujících kombinované modely je charakteristické, že inklinují k formálnímu zjednodušení – viz Pleskalová, 1978), chápe se vždy jen jedna jako podoba standardizovaná a úředně ustálená. Situace se dá přirovnat k jazyku, který má též svoji spisovnou normu (Blanár, 1996).

Absence generického významu v apelativním slova smyslu neznamena, že by vlastní jméno postrádalo jakýkoliv význam. Šrámek (1999), Blanár (2009) i Trost (1995) klasifikují vlastní jméno jako znak (Šrámek, 1999, pracuje s termínem onymický znak, pojímá ho jako speciální druh jazykového znaku; viz též níže). V návaznosti na odstavce o funkcích proprií můžeme jasněji porozumět Trostovu stanovisku, že se vlastní jméno odlišuje od slova v povaze, nikoliv užíváním. Blanár (2009) vyzdvihuje, že kráčí o znak bilaterální, a napadá teorie, které ho nazírají jako znak unilaterální, neboť nemohou kvůli této premise osvětlit důležité otázky spojené s jejich charakterem (např. právě problematiku obsahu /významu/ vlastních jmen; teorie uvažující o vlastním jménu jako o bilaterálním znaku naproti tomu říká, že se obsahové prvky vlastního jména odrážejí na jeho jazykové formě; viz Blanár, 1996). Podobně jako se u apelativ odlišuje lexikální sémantika a obsahový pojem, Blanár (1996) u vlastních jmen rozlišuje designativní stránku (soubor onymicky relevantních příznaků – rovina systému) a pro vlastní jména osobitně důležitou stránku obsahového pojmu, tj. obsahové složky, které se neintegrovaly do designace; jde o informačně-encyklopedickou složku vlastního jména. Důležitý je poznatek, že jazyková kompetence mluvčího v sobě

---

⁴ Případně se užívá univerbizovaná podoba *Leninka*.

nezahrnuje znalost onymických znaků (Blanár, 2009). Správná manipulace s vlastním jménem předpokládá zvláštní vědění, informace o nich musí každý během života nabýt a rozšířit si tak své encyklopedické vědomosti. Někteří badatelé (např. Trost, 1995) ovšem poukazují na skutečnost, že i vlastní jméno obsahuje obecný význam (např. *František* – „*mužská osoba*“), jenž signalizuje některá fakta nezávisle na situaci a na vědění o objektu. Vlastní jména tedy nejen identifikují, ale i charakterizují (např. osobu) (srov. Filipec – Čermák, 1985; viz výše, předcházející kapitola), může být v nich uložena i obecnější informace.

1.2.3 Umístění proprií v rámci jazykových plánů a vnitřní členění propriální sféry jazyka

Pro svoje speciální funkce a charakter týkající se významu a stavby, jímž se liší od apelativ, a lexikální neplnohodnotnost jsou propria mnohými badateli odsouvána kamsi na okraj, na periferii slovní zásoby, mimo jazyk, vyčleňují se jako doplňková soustava slovní zásoby jazyka, jako cosi zvláštního, specifického, osobitého (Trost, 1995; Knappová, 1980, 1992; Pokorná, 1978a; Dokulil, 1970; a další). Autoři ve svých studiích uvádějí tento závěr jednak explicitně, jednak nepřímo vyplývá již například z toho, v kterých kapitolách publikací a článků o vlastních jménech pojednávají a k jakým dalším prvkům slovní zásoby je řadí. V České lexikologii (Filipec – Čermák, 1985) je problematika vlastních jmen probírána v kapitole Mezní případy označování, jejíž název tedy napovídá o exkluzivním statusu vlastních jmen. Na něj poukazuje i fakt, že jsou vlastním jménům vyhrazeny speciální publikace⁵, v rámci běžných výkladových slovníků se s nimi osobitě zachází. Do výkladových slovníků se včleňují především ta propria, která se prostupují s obecnou slovní zásobou, jsou její součástí v přeneseném užití, ve frazeologických spojeních a odborných pojmenováních, nebo do těchto svazků vstupují jména z nich odvozená (např. adjektiva, apelativizovaná jména apod.) (Pokorná, 1978b). Pro lepší srozumitelnost je třeba minimálního komentáře, který by vysvětlil souvislosti zapojení propria nebo jeho odvozenin do obecné slovní zásoby.

---

⁵ Je to jistě známkou toho, že se nacházejí v jiné sféře slovní zásoby, nelze ovšem toto hledisko pokládat za jediné určující, pokud mluvíme o zvláštním statusu vlastních jmen. Jedná se spíše o důsledek jejich statusu, takto by mohla být leckterá skupina jmen považována za specifickou, neboť existuje řada speciálních publikací věnujících se různým vrstvám slovní zásoby (vymezených dle sémantiky, slovtvorby apod.), jež dokumentují skutečnost, že slovní zásoba může být rozdělena jakkoliv libovolně a v souvislosti s tím jí může být přiděleno dané množství příslušných publikací.

Pokorná (1978b) se domnívá, že dílčí otázky spojené pouze s vlastními jmény bez vztahu k obecné slovní zásobě nelze nadále do výkladových slovníků zahrnovat.⁶

Vlastní jména tedy jako soubor tvoří svébytný systém řídicí se vlastními zákonitostmi, řádem, normami, často se hovoří o propriální sféře jazyka (Šrámek, 1999). Jakožto univerzum se tato vrstva vnitřně člení. Základním roztříděním onymické sféry je rozdělení proprií na geonyma, bionyma, chrématonyma. Jedná se o nejhrubější charakteristiku dle nejvyšších příznaků. Třídy představují podsystémy v systému onymickém, které lze ještě dále členit na dílčí podsystémy dle detailnější specifikace příznaků jména (např. v rámci geonym vyčleňujeme toponyma, v jejich rámci zase oikonyma/anoikonyma apod.). Onymické systémy se vyznačují rozložením ve svém prostoru, zvláštním druhem fixace závislé na distribuci onymických objektů, přičemž pro geonyma je typická geograficky prostorová, pro bionyma sociálně prostorová, pro chrématonyma ekonomicky (nebo kulturně, politicky) prostorová. Onymické systémy se projevují rozličnými kvalitativními a kvantitativními ukazovateli (Blanár, 1996, s. 134). Některé onymické systémy jsou rozsahem systémotvorných prvků a paradigmatických vztahů bohatší a strukturovanost jednotlivých podsystémů je u nich složitější (např. podsystémy živých osobních jmen a většiny geonym) (Blanár, 1996, s. 133). Vlastní jméno v tomto pojetí nese vždy obecné i specifické vlastnosti daného onymického systému (Šrámek, 1986). Každé proprium je pak zároveň „propriem“ (v protikladu k „apelativu“) a zároveň „určitým, konkrétním propriem“ (v protikladu k propriu jiného druhu, např. „oikononymum“ – „anoikononymum“) (Šrámek, 1999).

K dalším, rozmanitým dělením souhrnu vlastních jmen můžeme dospět, pokud ho vždy budeme nahlížet z odlišných pozic. Zmiňme (viz Filipec – Čermák, 1985) roztřídění na jména jednodenotátová (*Slunce, Homér*), vícedenotátová (*Sázava*), mnohodenotátová (*Novák; Lhota*); slovní, neodvozená a odvozená, a spojení slov; domácí a přejatá.

Propriální sféru můžeme vnitřně diferencovat nejen vytyčením druhů vlastních jmen. Badatelé neustále připomínají, že v onymii existují centrální a periferní areály. Ty se stanovují na základě vztahu a spojitosti proprií vůči apelativům, na základě užívání různých modelů v určitých oblastech vlastních jmen apod. U obsahových, motivačních a slovotvorných modelů zjišťujeme rozličné více či méně produktivní pojmenovací postupy a se zřetelem na

---

⁶ Mají se jim tedy nejlépe vyčlenit speciální publikace, jak již bylo řečeno. Ovšem tato formulace nemůže svádet k domněnce, že by se apelativa a propria měla popisovat přísně odděleně. Blanár (2009) též opakuje, že cílem onomastické rekonstrukce je určení předpokládané východiskové podoby dnešního jména (při etymologické metodě se rekonstruované podoby chápou jako apelativní – avšak metoda rekurzu se zaměřuje na určení předpokládané podoby vlastních jmen na základě poznání propriálních pojmenovacích zákonitostí; vychází z existence propriální sféry jazyka); odlišuje se deapelativnost a depropriálnost (viz kapitola 1.3.3); systémový způsob interpretace onymického materiálu pak tedy vylučuje výklad vlastních jmen jako izolovaných faktů.

jejich využití odlišujeme v mikrosystémech produktivní a periferní modely (Blanár, 2009). Za produktivitou modelů a následným vydělením jádrových a okrajových oblastí v propriálním systému stojí kategorie noremnosti (Šrámek, 1999).

Ovšem i v rámci druhů vlastních jmen se mnozí teoretici snaží odhalit centrální, základní typ. Trost (1995) pokládal za jádro vlastních jmen antroponyma, z článku Pokorné (Pokorná, 1978b) vysvítá, že největší pozornost je ve výkladových slovnících upřena k rodným jménům, což by mohlo nepřímou odrazet potvrzení nebo minimálně podpoření Trostovy teze⁷. Blanár (2009) interpretuje antroponyma jako ty onymické znaky, u nichž se projevuje nejvýrazněji to, že onymické příznaky vytvářející obsahový model se realizují rozličným způsobem na jazykové stránce onymického znaku. Na periferii propriálního systému staví logonyma (hlavně akronyma), které se těžko ohýbají, přirozená tendence k flexi, vlastní jazyku našeho typu, u nich naráží na nemalé problémy. Definování centrálních druhů proprií závisí tak na schopnosti jmen přizpůsobit se systému jazyka, na využívání produktivních a reprezentativních modelů a na míře jejich vlastností, jež jsou propriím připisovány jako specifické, typické.

1.2.4 Specifika propriální sféry jazyka

Apelativní sféra jazyka není na existenci onymické složky jazyka bytostně vázána, a to i přes to, že jí slouží jako zdroj pojmenovávání (Šrámek, 1999). Onymický systém je zase schopen reagovat na společenské vývojové změny a komunikační potřebu nových proprií rychleji než apelativní složka jazyka, což je dáno, jak již bylo zmíněno, absencí jejich významu v apelativním slova smyslu (Knappová, 1992, 1995). Pro formování propriální složky jazyka je tak charakteristická dynamičnost a procesualnost (Šrámek, 1999).

Daná materie, souhrn proprií, může být pojímána jako celek vymezený jednotným způsobem díky přiznání onymického statutu vlastním jménům, který umožňuje zobecňovat vlastnosti a charakteristické znaky onymie právě na základě propriality, nikoliv apelativity (viz kapitola 1.1). Vlastní jména se chápou jako speciální druh jazykového znaku, jako znak onymický (propriální) (Šrámek, 1986). Zjistitelné a nápadné jazykové odchylky od apelativní slovní zásoby vyplývající ze svébytnosti vlastních jmen bychom neměli tedy posuzovat jako nějaké výjimečné jevy, ale jako součást specifiky vlastních jmen. Jejich odchylky zvýrazňují jejich onymizační funkci (viz Blanár, 1996), již je podřízen a zároveň řízen rozsah

---

⁷ Dodejme s přihlédnutím k naší ústřední problematice, o níž v práci hovoříme, že apelativizovaná jména vycházejí nejčastěji právě z antroponym, rodných jmen a příjmení.

pojmenovacích možností (Šrámek, 1999). Reflektující tento postoj, můžeme potom zmírnit i formulace o excentrické poloze proprií (viz kapitola 1.2.3), ke kterým se dospívá na základě porovnávání jejich vlastností s vlastnostmi apelativ, s apelativní sférou jazyka, na základě kontrastní a diferenční deskripce (viz Šrámek, 1999). Stavění obou sfér do opozice má pouze metodologický charakter, který zaručuje, že ani v onomastice, ani v apelativní lexikologii nedojde ke splynutí funkčně rozdílného materiálu jmen obecných a vlastních. Spíše se jako vhodnější přístup k problému jeví vidět obě sféry ve vztahu celku a části, přičemž část je vymezena navíc specifickými příznaky onomastickými. Systém daného jazyka totiž zastřešuje i onymickou sféru, je jejím fundačním zdrojem a zároveň i médiem (viz Šrámek, 1999). Mezi modely a systémovými kategoriemi apelativních a propriálních pojmenování existuje jednotu daná typologickou povahou daného (národního) jazyka nebo dialektu (Šrámek, 1999). Společně se Šrámkem shrňme, že „onymie daného jazyka (dialektu) je se systémem tohoto jazyka (dialektu) spjata prostřednictvím své materie, ale od apelativní sféry se odlišuje plněním speciálních funkcí, což způsobuje specifikaci užitých jazykových prostředků“ (Šrámek, 1999, s. 12).

Druhá samostatnost proprií tkví v jejich speciální designaci, vycházející ze singulativní vazby mezi pojmenovaným objektem a jeho „propriem“ (viz Šrámek, 1986). Pevné spojení s pojmenovávaným objektem nemůže být narušeno, nechceme-li zničit onymický význam jména. Případný plurál v onymii znamená lineární řazení jednotlivin, které uchovávají své nezaměnitelné znaky (Šrámek, 1999).

Onymická sféra postrádá kategorii predikativnosti. Propria se obsahu sdělení účastní již jako hotové lexikální jednotky, které vznikly v sémanticky a funkčně jiném plánu jazyka než apelativa (viz Šrámek, 1999). Tyto jednotky mohou být pouze substantiva nebo slova užitá v jejich funkci (Knappová, 1980). Z vázanosti propria na určitý obsah dále plyne, že propria jsou vždy konkrétní (Šrámek, 1999). Charakteristický znak vlastních jmen se spatřuje hlavně v osobitém využití kategorie rodu, čísla a pádu, když se proprium začleňuje do ústního nebo písemného textu, a ve speciálních postupech, kterými propriální sféra disponuje (pojmenovací pravidla, slovtvorné zákonitosti) (Blanár, 2009). Morfologická paradigmata se typologicky nevymykají ze zákonitostí platných pro apelativní sféru jazyka a plnících úlohu fundujícího východiska, mají však řadu konkrétních tvarů (morfémů, grafémů), které jsou charakteristické právě pro propria (Šrámek, 1999). Vlastní jména se mnohdy liší od příslušných apelativ⁸ skloňováním, někdy se přechází i k jiným vzorům, snad kvůli odlišení

---

⁸ Příslušným apelativem se zde míní apelativum formálně shodné s propriem (minimálně právě v nominativu), apelativum, z něhož proprium vycházelo.

od apelativ. Vlastní jména se i často jinak zdrobňují než příslušná apelativa⁹. U příjmení pozorujeme i jiný princip přechylování než u apelativ, z nichž vyšla (*Sedlák-Sedláková*, ne *Selka*). Od apelativ se pak konkrétně příjmení oddalují také tím, že se u nich objevují odvozeniny s příponami příznačnými pro domácí tvary osobních a křestních jmen (viz Beneš, 1978). Většina vlastních jmen se řadí mezi singularia tantum (referenčně se spojují v zásadě s jediným objektem), některá mezi pluralia tantum (*Krkonoše*). Singulár i plurál mají etnonyma (popř. sérionyma)¹⁰. Speciální je užití proprií při referování k otevřené třídě objektů (*Dnes má svátek Petr*) (viz Hladká, 2002).

V propriálním systému lze ještě rozlišit speciální onomastickou homonymii, polysémii, synonymii (Knappová, 1992).¹¹

Ze synchronního hlediska propriální systém jednak neobsahuje všechny pojmenovací prostředky, které jsou ze synchronní slovo tvorby známe, jednak obsahuje takové možnosti, které mají velkou míru latentnosti (Šrámek, 1999). Jelikož rozsah lexikálií, pravidel, zákonitostí není mezi apelativní a propriální sférou jazyka zcela shodný, mluví někteří autoři (Borko – viz Šrámek, 1999) v souvislosti s proprií o názvo tvorbě. Šrámek (1999) postuluje, že principy slovo tvorby musí být nahrazeny principy nominace, neboť při pojmenování důležitou úlohu hrají činitelé extralingvističtí, jež se projevují prostřednictvím propriálně pojmenovacího motivu. S odlišností propriální a apelativní nominace souvisí fakt, že onymické a nářečové areály se nepřekrývají (viz Blanár, 2009)¹².

1.3 Hranice mezi propriální a apelativní sférou jazyka

Poznatky, že některé prostředky propriální sféry jsou doloženy i u apelativ, že se repertoár prostředků tvoření jmen v leččems překrývá s obecnou slovní zásobou¹³, že je

---

⁹ Beneš (1978) ve své studii zaměřující se na rozbor příjmení uvádí, že se tento fakt týká příjmení z apelativ rodu ženského a středního; jistě vlivem přirozeného rodu, kterým jsou nadána všechna osobní jména.

¹⁰ O statusu těchto jednotek viz kapitola 1.3.2.

¹¹ Například u oficiálních podob občanských jmen, kdy členové rodiny sdílejí stejná příjmení, Trost (1995) hovoří o racionálně motivované homonymii, neboť (částečná) totožnost jména otce a syna se neopírá o jazykový význam jména (slova), nýbrž se řídí zvláštními pravidly pro pojmenování.

¹² To může být mimochodem jeden z pádných argumentů na vydělení onomastiky jakožto samostatné vědy, která má využívat při výzkumu vlastních metod (zde se tedy oddělit od dialektologie).

¹³ Viz např. Knappová (1995) mluví o zkratkových složeninách fonických jakožto o výsledku slovo tvorného prostředku v češtině běžného, ovšem především v apelativní sféře, v oblasti proprií lze za jeho předchůdce označit např. apelativizované označení výrobku typu karma ze základu Karel Macháček; nebo dále Pokorná (1978b) odhalující u hypokoristických podob rodných jmen zajímavost z hlediska tvoření, které se částečně kryje s prostředky shodnými s obecnou slovní zásobou a částečně je založené na prostředcích vlastních pouze

onymická sféra podřazena systému daného jazyka, implikují, že propriální a apelativní oblast jazyka nelze stavět do opozice a ani nějak striktně oddělovat (o metodologickém charakteru takového oddělování viz kapitola 1.2.4). Při pokusech o přesné definování vlastních jmen nás skutečnosti nutí neustále se zabírat i apelativní sférou jazyka. V ní se hledají lexikální jednotky, s nimiž propria sdílejí určité rysy, aby se zjemnila mínění o jejich izolovanosti. Ovšem závažnějším problémem, který ztěžuje popis a klasifikaci vlastních jmen, je vůbec rozhodnutí, zda dané slovo zařadit do apelativní oblasti jazyka, nebo do oblasti propriální (do onymie). V jazyce se v tomto směru konfrontujeme s řadou nejednoznačných případů, jejichž rozřešení závisí vždy na obecné teorii vlastního jména, jakou určitý badatel zastává. Apelativní oblast jazyka pak ještě zásadněji vstupuje do debat o vlastním jménu prostřednictvím otázky o prostupnosti apelativní a propriální vrstvy, o obousměrných přechodech mezi těmito sférami jazyka.

1.3.1 Apelativa s vlastnostmi podobnými propriím

1.3.1.1 Termíny

Vlastní jména jsou dávana do souvislosti s odbornými názvy a termíny¹⁴, ke kterým se blíží svou sekundární konvencí, distancovaností od běžného jazykového významu a od obecného jazyka (Trost, 1995). Termíny se podobně jako propria vztahují jen na jednu věc, jeden jev, jeden předmět. Obě vrstvy oplývají osobitými prostředky a zákonitostmi ve sféře slovtvorby (srov. Poštolková, 1980, o slovtvorné terminologizaci). I oblast termínů tedy tvoří specifickou oblast jazyka, vlastní systém. Mezi ním a běžnou slovní zásobou též existují přechody (terminologizace, determinologizace) analogické k přechodům mezi proprii a apelativy (apelativizace, proprializace - viz níže) a slova vstupují do rozličně složitých procesů¹⁵. Avšak zatímco onymický systém se hodnotí jako paralelní, svébytná oblast vůči

---

propriím. Propria se mnohdy podobně jako apelativa přizpůsobují domácímu jazyku: Blanár (2009) se zmiňuje o produktivních křesťanských jménech, která se v novém prostředí adaptují a v zdomácnělé formě dále rozvíjejí podle zákonitostí domácího jazyka.

¹⁴ Filipec a Čermák (1985) například umisťují kapitolu o vlastních jménech i o termínech společně do části Mezní případy označování.

¹⁵ U terminologizace sledujeme určitou modifikaci významu původního prostředku běžně sdělovacího jazyka, přesné vymezení a ustálení nových významových prvků (viz Poštolková, 1980), přičemž o významovém přehodnocení můžeme hovořit i u proprializace (zde se původní lexikální význam užitého apelativa pod vlivem identifikační funkce rozmazává). Propria a termíny se poté jako hotové jednotky mohou stát součástí frazémů.

apelativní sféře jazyka, vyčleňuje se více méně samostatně, oblast termínů představuje jen jakýsi speciální okruh v rámci apelativní slovní zásoby.

1.3.1.2 Unika

Specifické prvky slovní zásoby, jejichž významová struktura je staví na pomezí apelativ a proprií nebo minimálně problematizuje jejich všeobecně přijímaný status (zde konkrétně status apelativ), zastupují unika. Jsou hodnocena jako zvláštní případy apelativ¹⁶, u nichž dochází k neutralizaci protikladu mezi třídou a individuem (např. *vesmír*, *gotika*). Jen při množství exemplářů dané třídy se klade otázka individuálního pojmenování, u unik, u těchto jedinečných objektů, jde o objekty téhož druhu, o třídy objektů o jediném exempláři (viz Trost, 1995). Pro uvažování o vlastních jménech problematika unik přináší poznání, že ne všechny názvy individuálních nebo unikátních předmětů jsou „vlastní jména“ (Trost, 1995).

1.3.2 Jednotky s ne zcela vyhraněným statusem (nejednoznačně zařaditelné na rovině proprium-apelativum)

U některých druhů proprií vystupují zřetelně do popředí vlastnosti typické pro apelativa. Na základě poměrného zastoupení a výraznosti apelativních rysů ve struktuře daných proprií můžeme poukázat na vnitřní členitost propriálního systému a na odstupňování jeho vrstev vůči apelativní sféře jazyka. Tak Pleskalová (1978) hovoří o pomístních jménech jako o těch, která mají z toponym nejbližší k apelativům, neboť využívají pro své tvoření nejen apelativní slovní zásoby, ale i slovotvorných postupů z apelativního jazyka. Ovšem u určitých slov se apelativní a propriální rysy překrývají tak, až činí značné potíže vůbec rozlišit, zda se jedná o apelativum, či proprium. Tyto problémy nastávají hlavně u jmen vztahujících se k celé třídě stejných jednotlivin, čímž se připodobňují apelativům. Počítáme mezi ně především jména příslušníků národů, obyvatelská jména a značková pojmenování sériových výrobků.

---

¹⁶ O zvláštnosti a specifičnosti tak u unik (a předtím i u termínů) hovoříme z hlediska apelativního, zatímco v následující kapitole se věnujeme specifikům a zvláštnostem daných pojmenování spíše z hlediska proprií, tj. hodnotíme je jako propria, která se v určitých rysech přibližují apelativům.

1.3.2.1 Status etnonym a obyvatelských jmen

Postavení etnonyma a obyvatelského jména mezi apelativy, respektive proprii, je nedořešená otázka antroponomastiky (dle V.A. Nikonova, viz Semjanová, 1980). Jejich hodnocení záleží na různém chápání a vymezení vlastního jména, ale i na jazykovědné tradici. Za propria se etnonyma a obyvatelská jména pokládají např. v tradici české, slovenské, polské, německé, anglické¹⁷, naopak za apelativa se považují např. v tradici ruské, bulharské, švédské, maďarské. Avšak v rámci obou těchto myšlenkových větví se vynořují i protichůdné názory na danou problematiku (např. u nás řadí k apelativům etnonyma a obyvatelská jména Kopečný, viz Semjanová, 1980, na Slovensku Blanár, viz Blanár, 1996). Teoretička A. V. Superanskaja (viz Semjanová, 1980) se kloní dle své koncepce vlastních jmen k názoru, že jména probírané skupiny jsou apelativa. Argumentuje tím, že konotují, nejsou striktně ohraničená a pojmenovávají skupiny lidí, kteří mají společný rozlišovací rys umožňující zahrnout všechny lidi do dané skupiny. Etnonyma, obyvatelská jména a ostatní skupinová antroponyma spojuje s apelativy ještě to, že se u nich vyskytuje singulár i plurál, dají se omezit restriktivní větou, zaujímají nevyhraněné místo v antroponymické soustavě apod. (viz Semjanová, 1980) Vyznačují se svojí odvozeností od proprií, ale i rozlišováním druhových jednotlivin podobně, jak lze zaznamenat u ostatních proprií. Jejich problematický status a spřízněnost s apelativy se promítá i ve výkladových slovnících. V nich (Slovník slovenského jazyka, Slovník spisovné češtiny; viz Pokorná, 1978b) se k vlastním jménům v seznamech připojují spolu s přídavnými jmény¹⁸ jako přídatné údaje. Semjanová (1980) se snaží dohlédnout důsledky obou koncepcí obyvatelských jmen. Pokud je budeme klasifikovat jako vlastní jména, musíme za propria označit i ostatní typy skupinových antroponym (názvy příslušníků hnutí, spolků, organizací)¹⁹, pokud jako apelativa, hrozí, že se bude neoprávněně ignorovat jejich vztah k propriím, resp. vlastnosti podmíněné tímto vztahem. Oba případy tedy pokulhávají v tom, že uspokojivě neřeší zařazení skupinových antroponym do soustavy proprií, respektive apelativ. Semjanová se tak hlásí k východisku E. Pulgrama, protože respektuje obě dvě stránky typické pro tzv. skupinová antroponyma. Pulgram kvůli

---

¹⁷ Odrazem tohoto pojetí je i jejich ortografická podoba (krom němčiny).

¹⁸ Právě uvádění obyvatelských jmen spolu s adjektivy, tedy s apelativy odvozenými od proprií, které si též vyžadují speciálních instrukcí při tvoření, ve slovnících upozorňuje na jejich svérázný status a odloučenost od „čistých“, „centrálních“ proprií; tato praxe vzbuzuje a prohlubuje dojem, jako by vlastními jmény již nebyla.

¹⁹ Ta se v naší tradici jako propria nepojímají.

specifickým vlastnostem skupinových antroponym navrhl krom termínu „individual name“ a „common noun“ kategorii „class name“. Podobné stanovisko zastává i A. A. Beleckij, který též uvažuje o přechodné kategorii mezi apelativy a proprii.

1.3.2.2 Status sérionym

Při posuzování přináležitosti názvů zboží, výrobků (sérionym) se naráží na podobné překážky jako u pokusů o stanovení povahy etnonym. Jméno zboží neoznačuje jen jeden exemplář, nýbrž současně celý typ zboží. Obsahuje tedy jak prvky vlastní apelativům, tak i prvky propriální, jejichž prostřednictvím se individualizuje (Hovorková, 1988). Jako individuum se totiž může přirozeně chápat i homogenní množství předmětů, které tvoří třídu vzhledem k jiným srovnatelným třídám. Relevantní vědomosti o předmětu se nakonec mohou stát významem dotyčného výrazu, ve značce jsou obsaženy vědomosti o zvláštním předmětu, což nabourává závěry, které názvy výrobků definují výhradně jako propria. Naopak motivovanost chápání těchto výrazů jako vlastních jmen vyplývá ze skutečností, že značka nemá mnohdy původ v daném jazyce a ani ve významovém poli předmětu (viz Trost, 1995). Vlastní jméno prestiž předmětu zvedá, dostává ho do postavení čehosi ojedinělého. Lze mluvit v této souvislosti o honorifikační funkci.

1.3.2.3 Vlastní názvy

Honorifikační funkce jakožto společenský princip se podílí i na přehodnocení a pozvednutí popisných označení spolků, zařízení, organizací, ústavů, institucí, podniků, státních a diplomatických smluv a aktů, významných dějinných událostí, významných dnů atp. ve vlastní jména. U nich neřešíme tak intenzivně jako u etnonym a sérionym problém zařazení do jedné ze sfér jazyka (propriální, či apelativní), přesto svými vlastnostmi vzbuzují v rámci proprií, za které jsou považována (alespoň dle své ortografické podoby), rozpaky. Tato označení, pro něž se ustálil termín vlastní název (jeho autorem je Dokulil, který v úvahách o těchto typech pojmenování navazoval na Trosta), zaujímají pro svůj obojaký charakter v lexikonu zvláštní pozici. Dříve se však ještě nerozlišovala od základního (centrálního) typu vlastních jmen, radikálně nemotivovaných. Dokulil (1977) vlastní názvy charakterizuje jako ambimodální, apelativně-propriální, neboť je můžeme nahlížet jako (jen) obecná nebo jako (též) vlastní pojmenování. V druhém případě se vždy u nich totiž spolu

ozřejmuje a uplatňuje i jejich apelativní základ/podklad. Jakékoliv spojení slov se může stát pojmenováním (viz Knappová, 1980) a pokud se u některého námi probíraného pojmenování z různých důvodů určí, že se jedná o proprium, jejich společenská funkce nás přinutí přiznat jim status vlastních jmen, propriální povahu takového pojmenování klasifikujeme jako nadstavbovou, neboť není podmíněna gnoseologicky, sémioticky, nýbrž právě společensky, pragmaticky (viz Dokulil, 1977). Při zkoumaném typu proprií pojmenování jedince a třídy splývají²⁰. Svoji nápadnou popisností však udržují stále vazby s apelativy, narozdíl od ostatních typů jmen vlastních u nich zůstává motivovanost základovým apelativem v plné síle (viz Dokulil, 1977)²¹. Rozpoznáváme zde dva podtypy: a) pojmenování vlastní se navrstvuje na obecné pojmenování třídy o více prvcích (*Dům obuví*); b) pojmenování vlastní se překrývá s pojmenováním třídy o pouze jednom prvku (*Místní národní výbor v Berouně*) (Dokulil, 1977). Z hlediska nominačních typů potom pozorujeme a) využívání již existujících slov v daném národním jazyku (*Salón Lucie*); b) tvoření rozličnými typy zkracování, resp. univerbizace (*Slovnaft*); c) tvoření ze specifických derivačních prvků upravených pro potřeby logonymie (*Intercomp*) (Horecký, viz Blanár, 1996)²². Ambimodální slova jako celek pak mají místo v podsystému chrématonymických proprií (Blanár, 1996). Podle jiných třídění (Šaur, 2005) se dokonce vidí ve víceslovných vlastních názvech jedna ze dvou hlavních skupin vlastních jmen vymezených na základě významu a z něho vyplývajícího způsobu psaní. Protipól k nim tvoří vlastní jména bez obecného významu či s významem, který k přesné identifikaci jevu nestačí, případně s významem, jenž označenému předmětu vůbec neodpovídá.

1.3.2.4 Další typy pojmenování ležících na pomezí apelativní a propriální jazykové sféry

Existují rovněž podobné skupiny pojmenování, považované běžně za jména vlastní, u nichž se původní apelativní motivace v té nebo oné míře uplatňuje (dle Trosta, viz Dokulil, 1977). Míjíme zvláštní pojmenovací konvenci, kdy se obecný význam slova pouze kryje

---

²⁰ Ačkoliv někdy se obecný význam daného pojmenování s označeným jevem přesně neshoduje: Dětský fond OSN není jen soubor finančních prostředků (Šaur, 2005, s. 166).

²¹ Pro obecnou teorii vlastního jména z toho plyne, že „kritérium radikální nemotivovanosti a nepopisnosti nelze tedy položit za základ vydělení kategorie vlastních jmen v jejich celku.“ (Dokulil, 1977, s. 317)

²² Poznámka o posledně zmíněném rozdělení již vnáší do teorie vlastních názvů nové impulsy. Dokulil (1977) do kategorie vlastních názvů řadí jen víceslovná pojmenování, kdežto Horeckého pojetí (viz Blanár, 1996) je širší.

s vlastním jménem.²³ Výrazná motivace apelativy se realizuje též hojně v umění jakožto oblíbený umělecký prostředek a u motivovaných přezdívek.

1.3.2.5 Celková charakteristika jmen s nevyhraněným statusem

Specifičnost probíraných druhů pojmenování se projevuje i ve schopnosti plnit základní funkci, tedy funkci identifikační. Na základě tohoto kritéria (Dokulil, 1977) Dokulil klade ambimodální vlastní názvy na opačný pól než pojmenování osobní a zeměpisná, která identifikační úlohu splňují nejlépe. Mezi nimi se nachází široký pás přechodný zahrnující například názvy kmenové, národní a obyvatelské. Ovšem určující pro otázku, zda jméno patří do oblasti vlastních, nebo všeobecných jmen, je okolnost, jestli se takové jméno zařazuje do některé z onymických soustav (např. antroponomické, toponymické) (Blanár, viz Semjanová, 1980).²⁴

1.3.3 Procesy systémových přechodů jazykových jednotek, v nichž figurují propria

V jazyce se tedy vyskytují pojmenování s více či méně obtížně definovatelným statusem. Ovšem i u těch případů, které bychom mohli v tomto smyslu označit za neproblematické, nesmíme opomíjet jejich nestálost a proměnlivost, které jsou jazykovými i společenskými faktory vystaveny a která s sebou přináší zásah do vnitřní výstavby pojmenování. Status pojmenování, či spíše jeho struktura, kterou status odráží, není provždy daná kvalita. Všechny systémy jazyka se totiž navzájem kříží, ovlivňují se, prolínají, prostupují, přičemž jejich jednotky procházejí proměnami. Tak i u proprií panuje trvalá interakce s celým systémem příslušného jazyka, propria vstupují do různých procesů, při nichž se transformuje jejich obsah, či stojí na jejich konci jako nová jednotka. Tyto procesy rozlišujeme na systémově interní (transonymizace) a mezisystémové, které charakterizuje obousměrnost (proprializace, apelativizace). Existence mezisystémových procesů, ustavičných přechodů mezi apelativní slovní zásobou a vlastními jmény, zdůrazňuje fakt, že hranice mezi onymickou a apelativní sférou jazyka je otevřená a plynulá.

---

²³ Jedná se o zvláštnosti, jako když se „kus pole u háje“ jmenuje *U háje*“ (Trost, viz Dokulil, 1977).

²⁴ Kritéria a pravidla pro zařazení slov do soustavy si musí badatel nejdříve rozvážně promyslet a rozhodnout (např. tím, zda jméno nese nějaké speciální příznaky, které pojímá daný badatel za typické pro určitou soustavu, ale i pro vlastní jména obecně).

1.3.3.1 Transonymizace

Proces založený na vztahu proprium → proprium se nazývá transonymizace. Jedná se tedy o mezipropriálně fundující vztah (Šrámek, 1999). Hybným momentem užití jednoho druhu propria při vzniku propria jiného není přirozeně sémový prvek apelativní, ale propriální povahy. Když se vlastní jméno začne používat jako pojmenování onymického objektu jiné třídy proprií, změní se jeho designace (přesněji obsahový model). Jméno se dostává do homonymního vztahu s původním pojmenováním (jedná se o onymickou homonymii) (Blanár, 2009). Aby přechod propria v jiné proprium mohl být považován právě za transonymizaci, nesmí při něm dle definic některých badatelů (Pleskalová, 2002; Šrámek, 1999) docházet k derivaci. Za transonymizaci se v duchu zmíněné teze nepokládají situace, kdy se propriálně pojmenovací akt, který je fundován jiným propriem, pojí s různými slovotvornými procesy, jimiž se mění struktura fundujícího propria (Šrámek, 1999). Blanár (2009) například ale u transonymizace, jak ji vymezuje, připouští změny na rovině morfologické a slovotvorné. Podle tříd a podtříd výsledných proprií se rozlišuje antroponymizace (toponymum *Opava* > příjmení *Opava*) a toponymizace (antroponymum *Bohdal* > toponymum *Bohdal*).

Jméno utvořené z jiného vlastního jména se označuje termínem deonymické vlastní jméno. To je ovšem chápáno jako výsledek procesů provázených i změnou fundujícího propria²⁵, které se tak klasifikují jako odlišný typ vzniku nového pojmenování než transonymizace (aspoň ve zmíněném pojetí Pleskalové či Šrámkova viz výše).

1.3.3.2 Proprializace

Onymická sféra jazyka nemůže bez apelativní existovat (viz kapitoly 1.2.4 a 1.3). Vztah „apelativní sféra → onymická sféra“ má tak povahu fundující (Šrámek, 1999). Vyplývá tedy logicky, že vznik nového propria závisí na možnostech a fondu apelativní sféry jazyka. Mnozí teoretici (Trost, 1995; Caffarelli, 2006) se kloní ke stanovisku, že téměř každé vlastní

---

²⁵ Např. jméno se může utvořit z jiného vlastního jména deminutivním sufixem (pak mluvíme o vlastním jménu deminutivním) (viz Pleskalová, 2002).

jméno je původně obecné jméno²⁶. Na druhou stranu se dokumentuje spousta případů, kdy byla některá pojmenování od původu (obzvláště osobní) jako vlastní speciálně vytvořena a třebaže jsou nadána obecným významem, vyskytují se vždy právě jen jako propria (např. *Thrasybulos*, *Bořivoj*) (Trost, 1995).

Termín proprializace se poté tradičně definuje jako proces, který se realizuje prostřednictvím propriálně pojmenovacího aktu a v němž vzniká vlastní jméno beze změny slovotvorné struktury fundujícího apelativa (Pleskalová, 2002). Určení autoři (viz Hovorková, 1988) uvádí, že k úplné proprializaci dochází v poslední fázi pojmenovacího aktu (ve fázi postnominální), jak ho navrhl Šrámek (1986).

Podle některých schémat se předpokládá mezi apelativní a onymickou sférou jazyka přechodový pás, v němž propria získávají svůj status nascendi. Propria toto jen určuje jako časově následné jednotky po apelativech. Proprializaci je třeba chápat ne jako pouhou funkční transpozici existujícího apelativa do třídy proprií, ale jako specifikaci těch složek (prvků) z apelativ užitých k plnění specifických funkcí v propriu. Proto se může proprializovat i princip metafor (Hlavno, Hlavnice; jména označují vrchoviště řek, potoků) (Pleskalová, 2002; Šrámek, 1999). Změna apelativa v proprium záleží ve všeobecném nebo částečném odstranění obecné reference slova podle zvláštní, nadjazykové, nově ustavené konvence (Trost, 1995).

Vlastní jméno utvořené z apelativa nebo z apelativního slovního spojení nese název deapelativní vlastní jméno. Ovšem toto označení se vztahuje k jakémukoliv výsledné jednotce každého procesu (tedy nejen proprializace, aspoň ve smyslu její obvyklé definice, jak jsme ji výše podali), v němž se z apelativa stává proprium, neboť se netýká pouze případů, u nichž nedochází ke změnám podoby fundujícího apelativa. Dle podtřídy výsledného propria se termín dále specifikuje jako deapelativní příjmení (*Kovář*), deapelativní oikonymum (*Písek*), deapelativní anoikonymum (*les Buková*, *pole Široká niva*) (Pleskalová, 2002). Všimněme si, že apelativa uplatňující se v přesunech do souboru vlastních jmen převážnou většinou vyjadřují pojmy konkrétní (viz Honl, 1978). Ke vzniku vlastních jmen slouží propriální sféře všechny vrstvy jazyka²⁷.

---

²⁶ V předešlé kapitole jsme se přesvědčili, že vlastní jméno může vzniknout z jiného propria. Zde by se tedy dle tohoto stanoviska dospělo k východiskovému apelativu prostřednictvím více členů řetězce (např.: O < O < A: *Růžička* – název obchodu < *Růžička* – příjmení obchodníka < *růže*). „O“ označuje proprium, „A“ apelativum.

²⁷ Např. Beneš (1978) dokumentuje, že v příjmeních se setkáváme často s původními nářečními slovy (např. *Šašina*).

V rámci určité kategorie jmen se dají vystopovat za pomoci frekvenčních údajů jisté zákonitosti související s faktem, které třídy jednotek do dané kategorie přecházejí nejhojněji. Beneš (1978) kupříkladu u příjmení identifikuje vedle skupin z křestních jmen a ze jmen zeměpisných velkou skupinu vytvořenou z apelativ (např. *Švec*, *Mráz*).

1.3.3.3 Apelativizace

Na opačném vztahu, než na jakém je založen proces proprializace, tedy na vztahu „proprium → apelativum“, je založen proces apelativizace. Jelikož se naše práce zaměřuje v prvním sledu především na popsání tohoto procesu a na analýzu apelativ vzniklých z proprií, věnujeme se této problematice důkladně v následující samostatné velké části, kterou jsme pro ni vyhradili.

2. APELATIVIZACE PROPRIÍ

2.1 Obecné vymezení apelativizace a popis ustálených apelativizovaných jmen v slovní zásobě češtiny

2.1.1 Principy apelativizace, její vymezení a klasifikace

V diskusích o mezisystémových přechodech jmen se propria nestaví do relace s apelativní sférou jen v tom smyslu, že ta je jejím fundujícím zdrojem. Netvoří jako konstituované prvky jazyka izolovanou vrstvu, ale naopak se různě přimykají k apelativní sféře jazyka a obohacují ji. Jejich propriálnost se vlivem okolností modifikuje. Užívání vlastních jmen v přeneseném významu představuje jeden z prostředků přesunu vlastního jména k apelativu. Oslabování propriálnosti způsobuje především užívání proprií v pozici zástupek metonymického rázu, které navíc mohou nabývat podob pro propria netypického plurálu (např.: *Viselo tam plno Mánesů*). S označením zástupka se pracuje proto, že proprium v těchto případech nahrazuje běžné apelativum blíže specifikované, určené příslušným propriem anebo derivátem od propria. Věty s takto užitým propriem se tak mnohdy projevují eliptickým vypouštěním určitých částí (*koupit si [básně od] Halase*). Vlastní jméno se dále nachází na určitém stupni přechodu k apelativní slovní zásobě jako člen frazeologických, ustálených přirovnávacích spojení. V české slovní zásobě lze sledovat mezi frazeologickým spojením a apelativizovaným jménem (o něm viz níže) četné paralely: *být krásná jako Venuše – venuše – „krásná žena“* (Pokorná, 1978a). U druhého jména v uvedeném řetězci se již anuluje jeho základní funkce (tj. „být propriem“). Mluvíme zde o apelativizaci (deonymizaci), při níž se proprium stává plně součástí apelativní slovní zásoby.

Termín apelativizace a apelativizované jméno vychází z cíle procesu a vyhovuje hodnocení apelativ propriálního původu z hlediska běžné slovní zásoby. Vedle toho se ovšem setkáváme i s opačným pohledem na totožný jev, s pohledem onomastickým zaměřujícím se na proces ztráty propriální funkce vlastního jména. V tomto kontextu se pak užívá termínů deonymizace a deonymické apelativum. Ačkoliv by se mohlo zdát, že v naší práci, jejíž velkou částí bylo pojednání o propriích, pohlížíme na problematiku přechodů jmen z onomastické pozice, budeme se nadále držet termínu apelativizace, který lépe odpovídá

našemu následnému studiu, v němž se věnujeme slovům běžné zásoby majícím propriální původ.

Apelativizace je proces známý v každém jazyce. V rozličných jazycích se však na procesu podílejí a provázejí ho odlišné podmínky, možnosti a postupy. Dynamičnost procesu se odráží v nejednotném přístupu k stejným případům nejen v rozličných jazycích, ale i ve stejném jazyce. V jazyce našeho typu se řadí k běžně užívaným onomaziologickým, slovotvorným a lexikálněsémantickým procesům (Ivanová-Šalingová, 1973). V soustavě onomaziologických procesů zaujímá apelativizace náležité místo v podtypu analogické nominace²⁸ jakožto krajní případ metonymie²⁹ (ovšem toto představuje jen jeden druh apelativizace, viz níže). Vidíme tedy, že metonymie reprezentuje hlavní prostředek, jak zbavovat postupně vlastní jméno propriálnosti až do její plné absence.

„Vlastní jména se apelativizují na základě vnějších nebo vnitřních věcných vztahů mezi jedincem-nositelem vlastního jména a třídou objektů“ (Pokorná, 1978a, s.117). Původní vlastní jméno se lexikalizuje jako apelativum tehdy, když denotát s příslušným označením natolik zevšeobecňuje, že se jeho vlastní jméno chápe jako zástupka základního apelativa (jedná se o běžný typ apelativizace) (Ivanová-Šalingová, 1973). Vlastní jméno se začne používat jako všeobecné jméno na označení jevů reality, denotátů běžné, každodenní skutečnosti anebo faktů, jevů, pojmů odborných názvoslovných soustav (Ivanová-Šalingová, 1973). Při přechodu jméno svoji vlastnost (úlohu identifikovat) podle okolností ve větší nebo menší míře (viz výše - případy klasifikované jako přechodné) ztrácí (viz Honl, 1978a). Lexikalizační přesuny proprií (ale i obecně přechody mezi apelativy a proprii), kdy se přesouvají z rozmanitých důvodů³⁰ a rozmanitými způsoby z oblasti „singulativ“ do oblasti běžného lexikonu, jsou tedy podmíněny významovými změnami, jež se promítají ve změně referenci (Knappová, 1980) a jež s sebou nesou důsledky ve sféře formální (hláskové, zvukové, grafické...) (Ivanová-Šalingová, 1973) (viz níže). Ovšem Trost (1995) zdůrazňuje, že se každá změna v referenci nemusí dotýkat významu (neboť může jít o tzv. živou metaforu či metonymii). Významová změna může navíc následovat po změně v referenci, ale může ji také předcházet (Trost, 1995). Trost si všímá faktu, že odlišná struktura typů vlastních jmen vede i k apelativizacím s odlišným charakterem. Na základě významových změn a posunů

²⁸ Analogická nominace se vyznačuje tím, že se na konci onomaziologického řetězce sáhne už po existující formě (jde o přímou nominační intenci s využitím již existující formy) (Horecký – Buzássyová – Bosák, 1989).

²⁹ Podstata metonymie tkví v tom, že se na jednu formu vážou různé koncepty a obsahy, ale narozdíl od přímé, resp. paralelní nominace (polysémie), jsou přílehlé. Dlužno dodat, že pro metonymické vztahy je charakteristická disjunkce konceptuální a obsahové složky v rámci tří typů logických vztahů vážících se k problému analogické nominace (další je inkluze a intersekcce) (Horecký – Buzássyová – Bosák, 1989).

³⁰ Někdy lze motivaci apelativizace logicky vysvětlit, ovšem vyskytují se případy, kdy nám ji pomáhá ozřejmit detailnější studium některých otázek např. z oblasti etnografie.

v referenci rozlišuje apelativizaci tzv. ideálních vlastních jmen (jedinečná pojmenování jedinečných objektů) a apelativizaci tzv. multidesignátorských vlastních jmen (společná pojmenování většímu počtu jedinečných objektů – např. rodná jména). U prvního typu se individuální reference sice neruší, ale je převedena do významu obecného slova. Znak identity se mění ve znak charakteristiky. Druhý případ nenavazuje na individuální referenci. Vzniklý obecný význam u nich bývá slabě motivován (např. povahou zvukové značky, její podobností s tvarem některého obecného slova).

Apelativizace se tedy může popsat a specifikovat tím, jaká vlastní jména z hlediska struktury apelativizací procházejí. Ovšem zaměřit pozornost můžeme i k tomu, v jakých vrstvách a varietách jazyka k apelativizaci dochází. Habovštiak (1980) na svém materiálu ukázal, že principy apelativizace vlastních jmen dokumentované ve spisovném jazyce se uplatňují i v nářečích. Ivanová-Šalingová (1973) ovšem zpřesňuje, že v nich je situace podstatně jednodušší, protože obsahují méně typů apelativizovaných pojmenování. I v nářečích záleží z hlediska apelativizace na rozšířenosti a známosti vlastních jmen³¹, která už coby apelativizovaná ztrácejí též jako v spisovném jazyce charakter singulativ a používají se v rozmanitých významech.

Existuje řada dalších kritérií, podle nichž procesy apelativizace roztřídit. Apelativizaci dělíme na typy například dle toho, zda se výsledná podoba apelativizovaného jména liší od podoby původního *propria* (respektive podle toho, jakým typem slovotvorného postupu, provázejícím apelativizaci, bylo výsledné jméno od *propria* odvozeno) (přímá, jež zahrnuje apelativa mající podobu shodnou s podobou východiskového *propria* X odvozovací), dle zacílení apelativizačního procesu (spontánní X záměrná, při níž nemusí být výchozí nositel jména vždy všeobecně znám), dle lokace provedení procesu a dle zeměpisného a jazykového rozšíření apelativizovaných *proprií* (lexikalizace v cizím jazyce, k níž dodáváme, že pokud se apelativizované jméno rozšíří i do jiných jazyků, hodnotí se jako apelativizované jméno mezinárodní X lexikalizace provedená pouze v češtině), dle obrazných postupů, na nichž jsou založena přenášení *proprií* (metonymické, metaforické), atd., přičemž se všechny zmíněné druhy, vyplývající z rozdílných klasifikací, navzájem kříží, různě spolu korespondují a podmiňují se.

Nadnesená rozdělení se ještě prolínají s rozčleněními apelativizovaných jmen dle toho, jaký mají vztah k východiskovému *propriu*, a s jejich samostatnou typologizací.

---

³¹ Velká frekvence některých *proprií* jakožto rodných jmen mohla být i jednou z příčin jejich rozšířené apelativizace. Všechna rozšířená rodná jména se však vždy neapelativizovala v stejném rozsahu, na druhou stranu se apelativizovala i dosti neobvyklá jména (Habovštiak, 1980).

2.1.1.1 Apelativizace přímá vs apelativizace odvozovací

Zatímco termín proprializace se váže k procesu, na jehož konci povstává jednotka formálně shodná s jednotkou výchozí, termín apelativizace v sobě zahrnuje coby výsledky procesu (deonymická apelativa) jak jednotky formálně shodné s jednotkou výchozí, tak jednotky formálně se od ní lišící³².

Při apelativizaci tedy nedochází jen ke změnám na úrovni lexikálně-sémantické, zvukové a grafické, ale i na úrovni lexikálně-gramatické a slovotvorné. Apelativizované jméno se tvoří konverzí, kondenzací, univerbizací, derivací, skládáním. Z dokladů lze zřetelně vidět, že jednotlivé názvy vznikají pojmenovacími a slovotvornými prostředky a postupy, které jsou v našem jazykovém systému běžné. Některá jména jsou známa i ve spojení s přídavnými jmény v podobě ustálených spojení (*černá izabela* – druh hroznu) (Habovštiak, 1980). Apelativa vznikají z vlastních jmen i slovotvornými procesy, u nichž se nestřetáváme jen s apelativizací jména, ale i s jakýmsi „neregulérním“ tvořením nových slov, které vyúsťuje až v hraní si se slovy (Habovštiak, 1980).

Prostředkem přímé apelativizace je metafora a metonymie³³. Někdy se ovšem výrazy mající shodnou formu s vlastním jménem vykládají jako pojmenování vzniklá pouhým metonymickým přenesením jména mylně. Shodná forma totiž automaticky nezaručuje skutečnost, že za konstituováním apelativa stojí pouhá ztráta propriální funkce vlastního jména. K shodné formě se může dospět i desufixací adjektivních členů sousloví v rámci procesu univerbizace (např. *plzeňské pivo* – *plzeň*). Touto zpětnou derivací nejčastěji adjektivních podob jmen zeměpisných a osobních nebo jejich „náhradou příslušným jménem podstatným se dochází k homonymním podobám“ (Sochová, 1966, s. 84), které se shodují s propriem (např. s příslušným jménem města, osady, kraje, podle kterého byl pojmenován výrobek, nebo s jmény obyvatelskými – *turek*, *peršan*; viz níže). Shoda zmíněného rázu se však týká zvukové stránky, v pravopise se podoby rozlišují (pojmenování vytvořená desufixací mají malé počáteční písmeno³⁴). Apelativa vzniklá načrtnutou cestou se stylisticky diferencují (Pokorná, 1978a). Ačkoliv se mnohdy častým užíváním, během něhož se postupně rozmazává jejich nespisovný charakter, dostávají do jazyka hovorového, při svém zrodu

³² Toto terminologické vymezení nám tedy znemožňuje stavět oba procesy (proprializaci a apelativizaci) zrcadlově do opozice, tedy alespoň, co se podoby jmen týče.

³³ Z hlediska slovotvorných postupů však o přímé apelativizaci nemluvíme jako o metonymii, ale jako o konverzi.

³⁴ Avšak ve shodě s principem apelativizace totéž registrujeme i u jmen apelativizovaných přímo.

vykazují příslušnost k stylově nižším vrstvám, čímž se odlišují od spektra pojmenování, která vznikají metonymickým přenášením vlastního jména (viz Sochová, 1966, s. 85). Předešlý postřeh implikuje rozlišení takových jmen, která vznikla jen metonymickým přenesením, a jmen vzniklých univerbizací. Badatelé reflektují tento rozdíl, přesto se však střetáváme s rozdílným posouzením některých případů. Například výrazy *francouz* (klíč), *peršan* (koberec) hodnotí Filipec a Čermák (1985, s. 120) jako slova vzniklá metonymickým přenášením vlastního jména, Sochová (1966, s. 87) jako vzniklá univerbizací. Vidět v označení *francouz* (klíč) pojmenování vytvořené metonymickým přenesením příslušného *propria* poukazuje k přístupu rezultativnímu, který hledí hlavně na výslednou podobu nového výrazu. Naopak na procesuální stránku věci upozorňuje pojetí, které probíraná pojmenování chápe jako univerbizovaná. To se dokládá i faktem, že druhé pojetí je schopno rozlišit výrazy typů *francouz* (klíč) a typů *indián* (cukrářský výrobek), u kterého narozdíl od případu *francouz* chybí dvojslovný mezistupeň (něco jako *indiánský dort*), což nabádá k tomu posuzovat ho jako jméno vzniklé přímým metonymickým přenesením vlastního jména (zde na cukrářský výrobek). Pokud se přikloníme k názoru, že všechny výrazy pojednávaného typu vznikly metonymickou cestou, vychází nám, že se jedná o jména apelativizovaná přímo. Když ovšem uznáme vytvoření příslušných výrazů univerbizací (viz argumentace Sochové, 1966, s. 86, 87), vynořuje se před námi otázka, kam tento proces zařadit. Jako řešení se nabízí chápat ho coby apelativizaci odvozovací (slovotvorným postupem by tedy byla univerbizace), která by tak představovala řetězec o třech prvcích (vlastní jméno – sousloví obsahující adjektivum, jež vyplývá z vlastního jména – jednoslovná pojmenovací jednotka, desuffixované adjektivum). To by tedy vnášelo do teorie apelativizace nový podnět a připouštělo by se, že apelativizace může vznikat jaksi zprostředkovaně, přes více členů, stírala by se souvislost, v které jednotce má apelativizované jméno bezprostředně základ. V problematice hodnocení apelativizace z hlediska posledního členu řetězce by záleželo též na tom, jaký status by se přiřknul členu prostřednímu (souslovnému spojení) (zda *propriální*, nebo *apelativizovaný*). Souslovné spojení obsahuje vždy adjektivum, které rozhodně není považováno za vlastní jméno, ani za jméno apelativizované ve smyslu, v jakém o apelativizaci doposavad mluvíme. Jelikož poslední člen z prostředního logicky vychází, nemohli bychom s takto vymezenými pojmy hovořit o apelativizaci, ale o běžném slovotvorném procesu. Jiná by byla situace, kdyby se prostřednímu členu dostalo statusu vlastního jména ve významu jména výrobku (jenž se může apelativizovat). Pak bychom skutečně uvedená pojmenování považovali za výrazy vzniklé apelativizací odvozovací.

O té mluvíme dále v případě apelativ vzniklých univerbizací z vlastních jmen představujících názvy podniků, závodů apod. (např. *automobilové závody Škoda – škodovka*) (Ivanová-Šalingová, 1973). Zde oproti výše probíraným případům výsledné apelativizované jméno disponuje příponou, v procesu apelativizace chybí prostřední člen adekvátní například spojení *turecká káva*. Pokud bychom označení podniku přeci jen pokládali za prostřední člen řetězce (za původní člen by se v tomto duchu chápalo osobní jméno, které posléze figuruje v názvu podniku, tedy jako komponent vlastního názvu) a vlastní názvy bychom zároveň hodnotili jako *propria* (a tak je v naší práci hodnotíme), nemohli bychom ani tak o jeho nepropriálnosti spekulovat.

2.1.1.2 Apelativizace spontánní vs apelativizace záměrná

Obvykle platí, že apelativizaci podléhají vlastní jména (a u spontánní apelativizace především osobní) tehdy, když je jejich nositel obecně znám a když takový nositel oplývá výraznými vlastnostmi. Proto se například apelativizují jména literárních postav, která jsou jistým „typem“ a vyskytují se v zásadních a rozšířených literárních dílech (viz Šmilauer, 1948). Jen jména takto uzpůsobená se mohou stát východiskem pro obecné hodnotící pojmenování lidí těchto vlastností (Hladká, 2002). V podobných případech se ještě často pociťuje souvislost s původním, východiskovým *propriem* a motivace apelativizace je průhledná. Souvislost však může být rozostřena u jmen, která se apelativizují zcela vědomě, záměrně, cíleně. Děje se tak zejména v terminologii, pro potřeby odborného vyjadřování. V této oblasti se často volí jména nositelů ne vždy obecně známých. Nebývá výjimečné, že se až přes zobecnělé jméno uživatelé dovědí o souvislosti apelativa s *propriem* (viz Pokorná, 1978a, s. 117). Někdy je stále souvislost apelativa s vlastním jménem zřejmá, ovšem motiv apelativizace nelze uspokojivě vysvětlit (v české slovní zásobě např. slova *havel*, *eman*; viz Pokorná, 1978a).

2.1.2 Lexikalizace apelativizovaných jmen, její důsledky a projevy

Na odhalení a na správné posouzení souvislosti mezi zevšeobecněným jménem a původním *propriem* má vliv i to, jak dávno se jméno lexikalizovalo a v návaznosti na tom, jaký stupeň lexikalizace vykazuje. Přejít ze sféry *proprií* do souboru apelativ je totiž pozvolný, ale jakmile se realizuje, pro nové apelativum platí všechny zákonitosti lexikálně-

sémantického systému národního jazyka (Ivanová-Šalingová, 1973). Apelativum pak podléhá různým zákonitostem a může jednoduše vytvářet různě složité derivační řady (ač se to děje zřídka, respektive méně často než u apelativ nepropriálního původu, apelativizovaná jména se přechylují i zdrobňují).

Nalezení, identifikace původního jména, které se apelativizovalo, komplikuje i existence různě složitých a rozvětvených přechodů, v nichž se ztrácí souvislosti motivace jednoho pojmenování druhým. Neustálé přesuny nabývající rozmanitých podob (např. krom obvyklého vzorce „apelativum → proprium → apelativum s jiným významem než původní apelativum“, který Caffareli, 2006, pokládá právem za nejjednodušší a nejrozšířenější proces nejméně dvojího přechodu z apelativ ve vlastní jména nebo naopak, i případy jako „apelativum → proprium → proprium 2 → apelativum 2“) způsobují v onymii fluktuální pohyb (viz Honl, 1978a). Délka a bohatství těchto řad jsou spojeny se sociální, politickou, uměleckou a náboženskou historií a není je možné v žádném případě předpovědět čistě na základě lingvistických faktorů (Caffareli, 2006).

Od typů apelativizace se tedy dostáváme k jejímu stupni a k hodnocení vztahu mezi původním propriem a jeho apelativizovaným korelátem, s čímž koresponduje i typologizace samotných apelativizovaných jmen.

Nejnápadnějším formálním znakem lexikalizace apelativizovaných vlastních jmen je jejich pravopisná podoba. Apelativum se ve shodě s naším jazykovým systémem píše s malým počátečním písmenem. Zjednodušuje se u něj pravopisná stránka vzhledem k původním propriím, což je doprovázeno i změnami lexikálně-sémantickými a lexikálně-gramatickými. Apelativizovaná jména „pojmenovávají jednak členy té třídy, ke které patří i nositel jména, jednak se jich užívá k pojmenování členů jiných tříd“ (Pokorná, 1978a, s. 120). Při užití apelativizovaných jmen jako pojmenování jiných tříd objektů, než ke kterým se řadí původní nositel jména, se nejnápadněji vyskytují rozdíly v skloňování a rodovém zařazení obou jednotek. Jejich závažnost můžeme dát opět do souvislosti se stupněm a typem apelativizace. V zásadě vždy se řadí do českého skloňovacího systému bez zřetele k pravidlům o skloňování základních proprií apelativizovaná jména z antických vlastních jmen (Pokorná, 1978a, s. 119).

Výrazné projevy lexikalizace po stránce grafické a zvukové spatřujeme u slov pocházejících z cizího propria. Cizí propria se v jazyce vyskytují buď v původní podobě, nebo se adaptují podle typu jazyka, v jakém fungují. Apelativizovaná jména utvořená konverzí se pak pravopisnou podobou shodují s původní nebo adaptovanou podobou vlastního jména. Vyskytují-li se u vlastního jména dublety, apelativizovaná jména přebírají podobu

progresivnější. Ovšem apelativizovaná jména se mohou adaptovat samostatně (Pokorná, 1978a). Ve chvíli, kdy se přetrhne souvislost s propriem, slovo se píše podle výslovnosti a domácích pravopisných zásad. Dochází však i k případům, kdy se apelativizované jméno píše stejně jako původní cizí proprium, ale rozdíl panuje jen v rovině výslovnostní (viz Pokorná, 1978a). Přizpůsobování pravopisné stránky apelativizovaných jmen systému daného jazyka probíhá ve všech oblastech jazyka (např. ve sféře hovorové i ve sféře odborné). Apelativizované cizí pojmenování se přizpůsobuje nejen co do výslovnosti a pravopisu, ale i co do tvaroslovných, gramatických kategorií. Slovo „utváří nové lexikálněsémantické pole a začleňuje se mikrostrukturou do subsystému a dále do makrostruktury a supersystému jazyka“ (Ivanová-Šalingová, 1973, s. 226). I pokud bylo z cizího jazyka již přejato vlastní jméno jako apelativizované, hodnotí se stejně jako apelativa vzniklá z vlastních jmen v českém prostředí, neboť se stejně řadí do korelace vlastního jména a obecného jména (viz Pokorná, 1978a). Filipec a Čermák hovoří o internacionalismech z vlastních jmen, přičemž v duchu předešlé teze, že pro ně platí stejné zákonitosti jako pro jména apelativizovaná v domácím prostředí, rozdělují internacionalismy na ty, které vznikly přímým přenesením a na ty, které byly od vlastních jmen odvozeny (viz apelativizace přímá X odvozovací). Mezinárodně apelativizovaná jména „především z okruhu běžné slovní zásoby mají často základ ve vlastních jménech společných určité kulturní oblasti“ (Pokorná, 1978a, s. 117).

2.1.3 Typologizace apelativ z vlastních jmen

Stejně jako jsme rozčlenili na typy procesy apelativizace (viz kapitola 2.1.1), lze roztrždit do skupin pouhou změnou hlediska procesuálního na hledisko resultativní i výsledné jednotky těchto procesů, apelativizovaná jména. U hotových apelativizovaných jednotek můžeme klasifikaci ještě rozšířit o rozmanitější kritéria a nemusíme se držet pouze těch vytyčených u procesů.

Krom načrtnutého rozdělení dle původu jednotky (cizí X domácí) se nabízí hlavně rozlišení dle vnitřní specifikace proprií. Při sledování, z kterých typů vlastních jmen se stávají apelativa, vystupuje do popředí strukturace propriální sféry jazyka. Apelativizují se obzvláště antroponyma, a to jména osobní, dále zeměpisná jména. U antroponym a toponym pak rozeznáváme reálná, práva jména (oficiální i hypokoristické podoby, příjmení, etnonyma, obyvatelská jména, zeměpisná jména), jména nepravá (biblická, mytologická, pohádková). V souboru fiktivních, nepravých antroponym se využitím jemnějšího kritéria (viz Pokorná

1978a) odlišují jména bytostí, která si člověk představoval jako lidem podobné, a jména z pověstí a literární jména. Literární jména, která existují v jazyce apelativizovaná, pocházejí ze čtyř velkých oblastí či kulturních okruhů: z bible, z oblasti antické, ze středověkých pověstí a ze světové literatury v Evropě od konce středověku (Šmilauer, 1948). Dalším velkým okruhem proprií, jež podléhají hojně apelativizaci, jsou v rámci chrématonym jména uměleckých děl a jména sériových výrobků.

Ovšem u posledně zmíněných jmen je vůbec obtížné určit, zda se jedná již o apelativizované pojmenování výrobku, či o prostý firemní název. Problém vést hranici mezi těmito dvěma mody pojmenování a v návaznosti na to určit, zda k procesu apelativizace došlo, souvisí s nevyjasněným statusem sérionym (viz kapitola 1.3.2.2). Předem se ani nedá předvídat, který z firemních názvů se stane apelativem. Obvykle se jím stává tak, že nejpriznáčnější a nejznámější výrobek firmy přebírá firemní název. Tyto nejúspěšnější (co do oblíbenosti a rozšířenosti) obchodní názvy během doby ztratí svůj jedinečný charakter, začnou označovat stejné nebo podobné produkty jiného původu, a stanou se tak označením celého druhu (Hovorková, 1988). Výrobek včetně svého názvu se tedy prosadí na trhu natolik, že je chápán jako synonymum se standardizovaným nadřazeným pojmem (viz Hovorková, 1988). Apelativy se hlavně stávají pojmenování některých druhů běžně používaných výrobků, když je pojmenování odvozené příponou od názvů patentovaných výrobků (*fiatka*, *škodovka*) (Blanár, 2009). Proces apelativizace obchodních názvů probíhá současně v různých jazycích a je jedním z projevů internacionalizace slovní zásoby (Hovorková, 1988; Horecký – Buzássyová – Bosák, 1989). Hovorková (1988) si poté na okraj všímá zajímavého faktu, že většina apelativizovaných názvů výrobků se skládá z nejvýše tří slabik³⁵.

Po prozkoumání genetického aspektu apelativizovaných jmen můžeme v rámci jejich dělení a klasifikace obrátit svoji pozornost k tomu, v jakých věcných, sémantických oblastech se jich užívá, do jakých vrstev národního jazyka se řadí, jaké jsou jejich morfologické vlastnosti apod. Tato hlediska jsou přirozeně provázána s rozčleněním apelativizovaných jmen dle původu (genetický aspekt) a jejich uplatnění lze chápat nejen jako pouhé třídění apelativizovaných jmen, ale také jako rozšíření jejich základní charakteristiky.

Ačkoliv apelativizace je typická pro hovorový styl, hovorovou řeč, v lexikonu národního jazyka fungují apelativizovaná jména nejen jako výrazy běžné, neodborné, ale i jako výrazy odborné. Všimáme si, že stejně jako se v jednotlivých funkčních stylech tvoří pojmenování z rozličných typů vlastních jmen a rozličnými slovotvornými postupy, tak i

---

³⁵ Dá se tedy spekulovat, že na to, zda se dané jméno výrobku apelativizuje, má krom společenských faktorů vliv i čistě jazyková stránka pojmenování výrobku. Do popředí se zde dostává snaha o jazykovou ekonomičnost.

jednotlivé odborné terminologie čerpají ze sféry proprií nerovnoměrně, vyskytují se v nich různé typy apelativizovaných jmen podle původu z určitého okruhu jmen. Jako pojmenování odborná se uplatňují především příjmení a zeměpisná jména. Apelativizovaná rodná jména a i zeměpisná jména se užívají jako pojmenování tříd lidí a míst. Lze samozřejmě detailněji určit, co která apelativa odvozená od určitých typů vlastních jmen označují, jak a dle čeho označované dále popisují (podrobnější rozdělení viz Pokorná, 1978a, s. 120-121). Obecně platí, že jako zdroj charakterizujících apelativ slouží zeměpisná jména méně než jména osobní. Je jich využito hlavně k vyjádření věcných vztahů mezi pojmenovaným místem a třídou objektů.

Další skupiny apelativizovaných jmen lze vytyčit na základě čistě jazykových kritérií. Sledujeme, do jakých slovních druhů se zařazují. Největší část apelativizovaných jmen patří k substantivům, menší díl představují adjektiva. Citoslovečné užití je možné jen u tvarů osobních jmen (viz Pokorná 1978a). Dále se ve snaze klasifikovat apelativizovaná jména zaměřujeme na to, zda jsou ohebná, či neohebná, zda jednoslovná, či sdružená pojmenování, jakým slovtvorným způsobem vznikla (derivací, skládáním, univerbizací, sdružováním), jaký mají stylistický příznak (i jestli se svou stylistickou hodnotou shodují se základním vlastním jménem, nebo se od něj liší), jak jsou pojímány na ose zastaralost-současnost, jaké zaujímají postavení v řadě synonymních pojmenování apod. (viz Ivanová-Šalingová, 1973)

2.1.4 Významové vztahy apelativizovaných vlastních jmen

Vlastní jméno se apelativizací včleňuje do obecné slovní zásoby, což mimo jiné znamená, že se nové jednotky v jistých aspektech podobají apelativům, přebírají jejich vlastnosti, propojují se s ostatními jednotkami významovými vztahy paradigmatickými a syntagmatickými.

2.1.4.1 Paradigmatické významové vztahy

Některá apelativizovaná jména v české slovní zásobě postrádají sice adekvátní synonyma, ale patří vždy k určitému významovému poli. Jména, která se vyskytují jako synonymická pojmenování, jsou v synonymickém vztahu k jménům nepropriálního původu nebo k odlišným apelativům propriálního původu. S poslední uvedenou možností se střetáváme ovšem zřídka. Synonymie mezi apelativy propriálního původu je ojedinělá, neboť

apelativizovaná pojmenování označují vždy třídu objektů velmi specifických, vyhraněných rysů. I jednotlivá apelativizovaná jména stejného významového pole se nechovají jako synonyma, protože je nelze v konkrétní promluvě zaměnit, jsou vázána na určitý kontext, mají vlastní stylistickou hodnotu a nejsou stejně frekventovaná (viz Pokorná 1978a) (pokud operujeme s pojmem synonymum, zdůrazníme, že se spíše jedná o synonyma pragmatická, případně ideografická).

Jelikož apelativizovaná jména pojmenovávají úzce specifikované a nesystematicky volené třídy objektů, nevykazuje jejich soubor jakoukoliv antynomii (viz Pokorná 1978a).

2.1.4.2 Syntagmatické významové vztahy

Obvykle obsahují apelativizovaná jména všechny rysy potřebné pro přesnou charakteristiku třídy objektů. Proto se již nemusí spojovat s kvalitativními adjektivy. Těch se užívá tehdy, když se nepocit'uje dostatečná síla charakteristiky samotných apelativizovaných jmen. Ovšem v podobných případech jsou adjektiva považována za výrazy pleonastické, fungují jako epitheta constans.

V jazyce narážíme na citátová syntagmata skládající se z adjektiva a jména, které se neapelativizovalo, třebaže platí za symbol jisté vlastnosti, a kterého se užívá v tomto smyslu právě jen v syntagmatu (*nevěřící Tomáš*) (viz Pokorná 1978a). Ve frazeologických spojeních se apelativizovaná jména objevují méně než vlastní jména.

2.1.4.3 Polysémie a užití apelativizovaných jmen

Apelativizovaná jména pojmenovávají více než jednu třídu objektů. Z hlediska významových vztahů tak mluvíme o jejich polysémnosti. Pokorná (1978a) dokumentuje, že je možno identifikovat pět typů souvislostí různých tříd objektů vzhledem k nositeli vlastního jména i mezi třídami objektů navzájem.

Přenesené užití jména se uplatňuje častěji u vlastních jmen, kdy bývá hodnoceno jako přechodný stupeň při apelativizaci jména, než u konstituovaných apelativizovaných jmen.

2.2 Aktuální procesy apelativizace proprií

2.2.1 Charakter a příznak nových pojmenování vzniklých apelativizací

Až doposavad jsme se zabývali apelativizací jako univerzálním a obvyklým procesem, který na bázi významového posunu slov představuje jeden ze způsobů změny slovní zásoby, jako zvláštním typem metafory i metonymie a apelativizovaná pojmenování jsme nahlíželi jako ustálené, standardní složky slovní zásoby. Náš pohled na danou problematiku nyní ovšem zúžíme.

Již zmínka o apelativizaci jakožto tradičním, živém procesu, řadícím se k jednomu z typů změny slovní zásoby, odkrývá zároveň, že se tento proces neustále uplatňuje, je neustále aktuální a též se vnitřně vyvíjí. Podrobujeme-li analýze jeho současné fungování, musíme si uvědomit, že na jeho konci vznikají jednotky nové. Pouze tento příznak, aspekt časový, jenž slouží jakožto jedno z kritérií vymezení slovní zásoby určitého jazyka (zde češtiny), v našem pojetí sjednocuje soubor apelativizovaných jmen. Proto jsme zcela logicky jako hlavní zdroj při excerpci slov souvisejících s aktuálními procesy apelativizace proprií v češtině využili slovník neologismů *Nová slova v češtině*³⁶. V něm jsme mezi různorodým souborem slov identifikovali neologismy, jež mají svůj původ v propriu (o aplikaci měřítek při výběru určitých druhů slov viz níže).

Námi popisovaná skupina slov je tudíž vyčleněna na základě dvou kritérií, která reprezentují kritérium vnitřní podstaty vzniku jména (významového posunu; zde apelativizace) a kritérium časové (jedná se o neologismy). Třebaže našim hlavním zájmem je zkoumání procesu apelativizace, nelze přehlížet i jejich příznak časový. Neběží pouze o dvě nezávislá hlediska, z nichž jedno můžeme zcela upozadit na úkor druhého, vnitřní charakteristiku těchto slov tvoří obě dvě kritéria, která přináší důsledky v jejich fungování. Vlastnosti vyplývající z jejich přináležitosti k neologismům dané lexikální jednotky plně zastřešují (ve smyslu, že apelativizovaná jména jsou jeden z typů neologismů), týkají se jich všech bez rozdílu. Proto se při jejich rozboru zaměříme aspoň ve stručnosti nejprve na ně.

---

³⁶ Martincová, O. – Mejstřík, V. – Rangelová, A. – Holubová, V. – Opavská, Z. – Tichá, Z. – Tintěrová, I. – Voborská, M. – Schmiedtová, V. (1998): *Nová slova v češtině. Slovník neologismů*. Praha: Academia. & Martincová, O. – Mejstřík, V. – Janovec, L. – Mravinacová, J. – Opavská, Z. – Rangelová, A. – Světlá, J. – Šmídová, P. – Tichá, Z. – Tintěrová, I. (2004): *Nová slova v češtině 2. Slovník neologismů*. Praha: Academia. Jedná se o dva svazky, dále mluvíme v souvislosti s touto dvousvazkovou publikací jen o „slovníku“.

Ovšem názory na to, jak neologismy pojímat, se v odborné literatuře různí. V rámci problematizování samotného příznaku novosti jednotek vstupují do diskuse o povaze a statusu neologismů i jejich schopnosti stát se součástí běžné lexikální zásoby. Míra této schopnosti se hodnotí na pozadí soudobých lexikálních norem³⁷. K tomu třeba zdůraznit, že se mluví o příznaku novosti u neologismů jakožto o jejich distinktivním příznaku, který se na rozdíl od příznaku všech jiných nových pojmenování „projevuje i v externě strukturních souvislostech k jiným systémovým jednotkám“ (Martincová, 1972, s. 288-289). Vidíme tedy, že vrstva nových slov není jednolitá, ale obsahuje již ustálené i neustálené jednotky, běžně tvořené i neobvykle tvořené jednotky, slova užívaná příležitostně i slova zařazující se do jazykového systému. Toto jemné rozlišování se v určitých koncepcích bere v potaz (viz např. Martincová, 1972) a poté se za vlastní neologismy považují právě pojmenování, která mají schopnost stát se systémovými lexikálními jednotkami. Od nich se odlišují neologismy neperspektivní, pojmenování okazionální, pojmenování etapová a módní (viz Filipec – Čermák, 1985, s. 99).

Jelikož naše analýzy apelativizovaných pojmenování se opírají převážně o materiál shromážděný v publikaci *Nová slova v češtině*, budeme se logicky držet pojetí jeho autorů. To podobně jako pojetí autora *Příruční mluvnice češtiny* (Karlík – Nekula – Rusínová, 1995) vychází ze širšího pohledu na problematiku. Do třídy neologismů se tak připočítávají i okazionalismy. Pro naši situaci, kdy se věnujeme procesu apelativizace a otázku neologismů zde zahrnujeme až v druhém plánu, to není vůbec na škodu, neboť tak můžeme poukázat na jisté vývojové tendence, jaká jména mají sklon se apelativizovat (a to i potencionálně, viz *Závěr*) v textech (v mluvených i v psaných komunikátech).

Avšak je třeba reflektovat jeden zdánlivý paradox, a sice, že hovoříme o slovech ze slovníku, která podrobujeme analýze, jako o neologismech, když druhý díl tohoto slovníku je starý již šest let. První díl zachycuje nový lexikální materiál z období 1985 – 1995, druhý díl mapuje nový materiál z let 1996 – 2002. Užíváme-li v souvislosti s tímto materiálem pojem neologismus, uplatňujeme na pojmenování s distinktivním příznakem novosti pohled diachronní, z něhož „mají distinktivní příznak novosti ty pojmenovací prostředky, které nejsou obsaženy v repertoáru pojmenovacích prostředků předchozího systému“ (Martincová, 1972, s. 285). Slovníky zachycovaly jednotky coby nové pro svou dobu. V té se tedy i všechna apelativizovaná pojmenování řadila na periferii slovní zásoby. Během času se však mnohé jednotky z těchto dat již ustálily tak, že ztratily i svůj příznak novosti, mnohé se v užívání nerozšířily a do jazykového systému vůbec nepronikly. U každého pojmenování je

---

³⁷ Ovšem součástí běžné slovní zásoby se stávají i slova, která jsou dokonce nevítána, ale užíváním se vžijí (Filipec – Čermák, 1985, s. 99).

proces ustalování v slovní zásobě různě rychlý a třebaže se dnes dá popsat pomocí dat z korpusu, je někdy obtížné stanovit, jakou jednotku potkal právě ten který osud (a jaká jednotka se tedy ještě dnes může pokládat za neologismus a jaká již nikoliv; i proto o nich jako o neologismech mluvíme úhrnně). Domníváme se totiž, že doba, v níž vznikala nová pojmenování, dokumentovaná slovníky, není od dnešních dnů tak vzdálená, abychom na těchto pojmenováních nemohli demonstrovat procesy apelativizace proprií, které chápeme jako aktuální. K tomu nás opravňuje i fakt, že spousta neologismů z obou slovníků je provázána a i v tomto širším časovém úseku se dají nalézt společné tendence, které působí do dneška.³⁸ Nová slova v češtině tak symbolizují jediný ucelený pramen, z něhož můžeme čerpat slova (apelativizovaná pojmenování) „nově“ vzniklá³⁹. I díky tomu jsme se na ně dívali optikou doby jeho vydání (tj. všechny jednotky jsme považovali za neologismy), která má však s dneškem v otázce neologismů mnoho styčných bodů a v podstatě můžeme hovořit o jednom delším období počínajícím rokem 1985 a pokračujícím do dnešních dnů⁴⁰.

2.2.2 Kritéria výběru zkoumaných apelativizovaných jmen

Řekli jsme, že náš výzkum apelativizovaných pojmenování se zakládá na excerpovaném materiálu takových jednotek z objemného souboru neologismů. Ovšem rozhodnutí, jaké jednotky, které se mají následně stát předmětem naší analýzy, z tohoto souboru vytáhnout, záleží na naší definici vlastního jména. O pojmenování jakožto apelativizovaném totiž logicky uvažujeme jen v případě, že je odvozené od propria. Zatímco jejich centrální typ přijímáme jako propria bez výhrad, komplikace v identifikaci povahy lexému nastávají u jmen, u nichž vedle propriálních znaků shledáváme i výrazné rysy apelativ (o rozčlenění propriální sféry jazyka v tomto smyslu viz kapitola 1.3.2). Jedná se především o skupiny chrématonym. Jelikož se náhledy na ně různí, musíme pro ujasnění odhalit i naše stanovisko. Ze jmen, která charakterizuje ne zcela vyhraněný status, pokládáme za propria celou velkou skupinu vlastních názvů, poté jména, u nichž se pojí „skupinovitost“ s příznakem „sériovitost“ (jde zejména o bohatou třídu chrématonym, do které patří rozličné druhy sériových výrobků, např. názvy novin, časopisů, knih, názvy dopravních prostředků, čistících

---

³⁸ Mimochodem i proto se stavíme k materiálům z prvního dílu slovníku a k materiálům z druhého dílu slovníku jako k jednomu souboru dat.

³⁹ Otázkou, z jakých konkrétních typů textů byly neologismy excerpovány, jakou metodou byly vybírány, se zde nezabýváme a odkazujeme v tomto na první kapitoly slovníků.

⁴⁰ I proto na konci práce konfrontujeme materiál ze slovníků s materiálem excerpovaným z aktuálních textů (z článků a komentářů pod články na internetu), v nichž jsme rovněž hledali apelativizované jednotky vzniklé nově.

prostředků, drogistických výrobků apod.) (viz Blanár, 2009)⁴¹. Za apelativizovaná pak považujeme jména odvozená (přenesená na principu metaforu a metonymie) od centrálních typů i od výše uvedených jmen.⁴²

Ovšem podoby pojmenování, u nichž snadno rozeznáme, že vycházejí z propria, se navzájem velmi různí, řadí se k rozličným slovním druhům, což nabádá k opatrnosti, které formální podoby pokládat za jména apelativizovaná přímo a které za jména apelativizovaná zprostředkovaně (již odvozena od apelativizovaného jména). My jsme do naší analýzy zahrnuli všechna pojmenování odkazující k původnímu propriu (o tom viz dále).

Autorům slovníků *Nová slova v čeština*, o jehož materiál se opíráme, se k excerpci konkrétních slov nabízely noviny a časopisy, záznamy mluvených projevů z televizního a rozhlasového vysílání, letáky, prospekty, inzertní noviny, beletristické tituly, učební texty a populárně-odborná literatura. V potaz se tedy braly výrazy, které vznikají a užívají se v hlavních komunikačních sférách soudobé spisovné češtiny⁴³.

2.2.3 Oblasti tvoření a výskytu apelativizovaných jmen

Nová apelativizovaná pojmenování jako ostatní neologismy vznikají a šíří se hojně v publicistice. Především v beletrizující publicistice charakteristické obrazným líčením událostí a tónem konverzačním užívají publicisté s literárním nadáním neologismy a okazionalismy. Specifická slovní zásoba totiž dobře plní zásadní publicistické funkce přesvědčovací, získávací a vybízejí. „Přispívá ke zvýšení pozitivního nebo negativního účinku sdělení a dodává mu emotivně-expressivní zabarvení“ (Bartošek, 1997, s. 60). Ačkoliv mohou být exkluzivní výrazy, mezi něž počítáme i apelativizovaná pojmenování konstruovaná příležitostně, nesrozumitelné, dodávají publicistice povrchního lesku (viz Bartošek, 1997, s. 60). S termínem publicistika se pracuje jako s přesvědčovací složkou žurnalistiky odlišnou od složek nejen s funkcí informativní, ale i vzdělávací a zábavní (Bartošek, 1997, s. 56). Výskyt nových apelativizovaných pojmenování není vázán jen na tuto oblast, třebaže v ní se tvoří nejčastěji, ale týká se žurnalistiky jako celku. Též se s těmito novými jednotkami, za jejichž vznikem stojí často jazyková ekonomie a jazyková hra,

---

⁴¹ O povaze uvedených typů pojmenování viz kapitola 1.3.2.1.

⁴² Vymykáme se tedy naším pojetím české lingvistické tradici a na základě vnitřní podstaty a spojitosti všech skupinových antroponym pokládáme všechna skupinová antroponyma včetně obyvatelských jmen a etnonym za apelativa.

⁴³ V předmluvě slovníku (Martincová a kol., 1998, s. 14) se upozorňuje, že pokud jsou v slovníku uvedeny slangismy, jde o výrazy užívané již mimo své původní prostředí.

setkáváme v mluvených projevech, v reklamě, v beletrii, v odborné literatuře. Nový lexikální materiál shromážděný v námi užívaných slovnících se čerpal právě ze všech těchto sfér.

2.2.4. Analýza vybraného materiálu apelativizovaných jmen

2.2.4.1 Propria, z nichž se stávají apelativa

Na problematiku apelativizace lze pohlížet spíše z pozice proprií, či spíše z pozice hotových apelativizovaných jednotek. My si nejprve všimneme, z kterých typů (druhů) vlastních jmen se dnes apelativa stávají. Jedná se nám tedy čistě o to, jaká propria jsou náchylná k apelativizaci, nevěnujeme se typům apelativizovaných názvů z nich vzniklých, nehodnotíme jejich podobu ani neuvažujeme počet derivátů. V našem výčtu jsou tedy zastoupena propria, z nichž vzniklo jen jedno apelativum, stejně jako propria, s nimiž souvisí celé řady apelativ⁴⁴.

Stabilní slovní zásoba obsahuje množství apelativizovaných názvů, které se v ní ustalovaly v průběhu celých dějin. Můžeme předpokládat, že obvykle se tvořil nový apelativizovaný název od proprií, která se pojila se známými a rozšířenými aktuálními skutečnostmi, soudobými postavami a díly. V každé době platila v otázce pojmenování i jistá tendence, jistý sklon (např. v 19. století bylo časté pojmenovávání zbraní podle jejich vynálezců; viz Honl, 1978). I dnes na našem materiálu pozorujeme, že drtivá většina apelativizovaných pojmenování je spjata s populárními, známými subjekty a objekty, které žijí, působí, vyskytují se či se objevují v době, kdy se propria je označující i apelativizují. Tradiční oblasti proprií (bible, antická literatura apod., viz Šmilauer, 1948) sloužící kdysi jako zdroj obohacování apelativní slovní zásoby se již vyčerpaly, již nemohou dostatečně uspokojit dnešní pojmenovací potřebu. Ztratily aktuálnost, obecné povědomí o nich k tomu upadá. Dnes se předmětem apelativizace stávají propria označující současné trendové, oblíbené, vlivné osobnosti, díla, produkty, firmy a jiné instituce, postavy děl apod. Tento sklon aspoň převažuje v běžném jazyce a vyjadřování. Je pravdou, že mnohé z těchto nových slov právě kvůli tomuto svému vztahu k původnímu nositeli jména nezakoření v stabilní slovní zásobě a

---

⁴⁴ Ačkoliv víme, že jakmile se proprium apelativizuje, následný apelativizovaný název se může libovolně derivovat. My ovšem vycházíme striktně jen z údajů uvedených ve slovníku. Pokud neobsahuje určité heslo (např. sloveso od jistého propria), jehož analogické pojmenování v něm ale najít můžeme (např. sloveso od podobného typu propria), upíráme takovému absentujícímu pojmenování existenci a maximálně ho reflektujeme jako pojmenování potencionální (které se může vyskytovat v textech, ale jež slovník zkrátka nezaregistroval z různých důvodů). Tím se vyhýbáme všemožným spekulacím a dohadům a držíme se jen nasbíraného materiálu.

později se i vytratí z užívání v řeči (obzvláště pokud z obecného povědomí zmizí onen nositel). Zejména odvozeniny od jmen protagonistů ze světa politiky, které pro velkou proměnlivost významu a pro kolísavý osud politiků nabádají k opatrnosti, pokud jde o přijetí těchto apelativ (jakožto stabilních prvků lexikonu), jsou zaznamenány ve výkladových slovnících poskrovnu, třebaže jsou četná, známá, užívaná a zdokumentována v psaných textech (viz Caffarelli, 2006). Na druhou stranu se v našem materiálu dokumentují i nově vzniklá jména vycházející z proprií týkajících se poměrně starších referentů. Většinou jde však o obnovení zájmu o nějakou historickou osobnost (*hitleromanie*, *drakeolog*, *orwellovsky*), který má tedy aktuální charakter a přehodnocuje předmět, k němuž se vztahuje. Vzhledem k faktu, že při sběru materiálu nových apelativizovaných jmen využíváme slovník neologismů, k tomu dodejme, že za neologismy jsou považována totiž i slova, jež byla z různých důvodů (u nás před rokem 1989 hlavně z politických a ideologických) odsunuta a nyní se do veřejného dorozumívání navracejí nebo nabývají nových významů.

Nastřádaný materiál jednotek prozrazuje, že dle nejvyšších příznaků nejpočetnější skupiny vlastních jmen, která se apelativizují, tvoří chrématonyma a bionyma. Apelativizovaná chrématonyma představují téměř polovinu všech apelativizovaných jmen. I bionyma ovšem podléhají apelativizaci v hojně míře. Do první jmenované skupiny náleží 45,65% všech slovníkem dokumentovaných apelativizovaných proprií, do druhé potom 39,13% jmen. Naopak můžeme soudit, že nejméně se vzhledem k oběma zbývajícím skupinám apelativizují geonyma. Identifikujeme pouze 15,22% apelativizovaných geonym ze všech apelativizovaných proprií.

Vycházíme-li ve snaze určit, z kterých vlastních jmen se tvoří apelativa a v jaké míře, z jemnějšího rozlišení vlastních jmen, z typů proprií podle pojmenovávané skutečnosti, dojdeme ke klasifikaci promítnuté v tabulce „Druhy proprií, z nichž se stávají apelativa“ (viz Přílohy; Tabulka č.1).

Vidíme, že se nejvíce apelativizují propria označující politiky, umělce, firmy s jejich výrobky a instituce, organizace a jejich orgány. Všechny tyto sémantické oblasti symbolizují veličiny, s nimiž přichází valná část populace do kontaktu, jež běžné občany zasahují a mají na život společnosti zásadnější vliv a jistý dopad, jež určitým způsobem život jednotlivců naplňují, obohacují (v případě kultury a jmen s ní spjatých). Konfrontuje se s nimi naprostá většina populace a proto se i stávají předmětem široké diskuse, lidé k nim upínají svoji pozornost a zajímají se o ně, z čehož vyplývá množství modifikací slov je označujících a pohrávání si s jejich významem, mezi čímž zaujímá místo právě i apelativizace. Z těchto důvodů se například snadněji apelativizují proprii označující díla (a postavy děl) masově

rozšířená a oblíbená než díla známá jen úzkému okruhu lidí. Mnohdy takto populární díla a jejich protagonisté slouží jako jistá šablona pro posuzování ostatních jevů. Totéž platí i u představitelů politického života.

Nelze si nevšimnout, že jedním z okruhů proprií apelativizujících se ve vysoké míře jsou ta, které označují politiky. Na povaze těchto konstatování mají jistě svůj podíl i texty vybrané k excepce materiálu (povětšinou se jedná o žurnalistické texty, v nichž hlavním obsahem jsou zprávy především ze světa politiky). Na druhou stranu referování o těchto skutečnostech v médiích je odrazem zájmu společnosti. Politika je totiž doménou, která se týká našeho života nejmarkantněji. Na politiky jsou kladeny nároky ve všech směrech a i díky obecnému přesvědčení, jak by se měl správný politik chovat a jak by měl vystupovat, se mluví o tom, že jsou vzory pro ostatní lidi. Politici se tudíž lehce stávají tématem debat veřejnosti, obzvláště když mají výrazně profilované vyjadřování, jednání a svérázné názory. Ale nemusí vynikat ani tak těmito skutečnostmi jako tím, že jsou známí, obvykle stojí v čele silné politické strany apod. (*Klaus, Zeman, Gross, Blair* atd.). Taková konstelace napovídá, že s vysokou pravděpodobností dojde k apelativizaci jejich jména (aspoň okazionálně). Ovšem kromě apelativizace jmen (a zaregistrujme, že se vždy jedná především o příjmení) předáků a šéfů velkých stran se důležitost politické sféry v životě společnosti projevuje i apelativizací názvů jiných skutečností, jež jsou se světem politiky a s politicko-ekonomickým životem spjaty. Souvislost státních institucí a organizací, jejichž apelativizované názvy jsou zastoupeny v našem analyzovaném materiálu, s politickým životem je více než zřejmá. Ovšem uvědomme si, že i drtivá část geonym se apelativizovala z důvodů své provázanosti s politikou (např. tím, že představují centrum politických uskupení či organizací, čímž se stala na podkladě metonymie symbolem jisté politické linie; např. *Brusel*). Sféru politiky proto vedle kultury a masové konzumace (firem a jejich výrobků) pokládáme za hlavní oblast a zároveň za hybný moment apelativizace proprií.

Pokud přihlédneme u proprií, která se apelativizují, k jejich významu a podobě, můžeme jen shrnout, že v našem materiálu se nachází 16,67% vlastních názvů, z nichž se stávají apelativa. Zbytek zastupují centrální propria. Tento fakt podporuje domněnku, že pro apelativizaci se více hodí propria nepopisná (pravděpodobně i proto, že vlastní názvy ve své struktuře obsahují apelativa, z nichž již jsou odvozena v rámci apelativní slovní zásoby jiná slova, která by s apelativizovanými vstupovala do výrazové konkurence a homonymních vztahů; dalším důvodem je propojenost formy a významu, tedy otázka, co vlastní názvy označují: zda entity, které se vyskytují v široké komunikaci, či nikoliv) a snad ta, která podle definic vyhovují nejlépe identifikační funkci (tento názor však nemusí být tak jednoznačný,

bylo by ho třeba podložit mnohem různorodějším a objemnějším materiálem). Zpětně by pak z počtu typu proprií, která se apelativizují, mohla vysvitnout lépe oprávněnost vnitřního rozčlenění propriální sféry jazyka a jejích jednotek ve smyslu, v jakém se o tom hovořilo v kapitole o propriálních funkcích (viz kapitoly 1.2.1 a 1.3.1).

2.2.4.2 Typologizace apelativ majících původ v propriích

2.2.4.2.1 Komentáře k tabulce „Apelativizovaná jména řadící se k slovnímu druhu substantiv“⁴⁵, definování užitých pojmů, poznámky k rozčlenění analyzovaného materiálu

Z uvedených vlastních jmen se tvoří apelativizovaná jména dosti různorodá. Tato pestrost je dána oblastmi, v nichž k apelativizaci dochází, účelem, za jakým se jméno apelativizuje, jakému má jako apelativizované sloužit, výsekem skutečnosti, který apelativizovaná jména postihují a zobrazují. Jistý typ různorodosti na úrovni sémantické, jenž se odráží i v různorodosti na úrovni slovotvorné a gramatické, jsme se rozhodli vyjádřit pomocí komplexní tabulky. V tabulce jsou rozčleněna všechna apelativizovaná jména konstituovaná jako substantiva (excerpovaná ze slovníku) do samostatných skupin, v jejichž rámci jsou popisována a podrobněji analyzována. Z tohoto modelu, doplněného o stručné poznámky k ostatním apelativizovaným názvům spadajícím jakožto apelativa k jiným slovním druhům, pak mohou vyvstat závěry o tendencích uplatňujících se v jistém časovém úseku v procesu apelativizace.

Nadpisy a číselné údaje v tabulce jsou opatřeny komentáři pod čarou, které mají odhalit, jak definujeme určité pojmy, s jakými konkrétními pojmenováními v rámci daných kategorií počítáme, a tím umožnit adekvátní interpretaci uvedených výsledků. Pro ještě snadnější orientaci v zaznamenaných datech bychom se i přesto k zásadnějším věcem vyjádřili zde.

Substantiva, u nichž můžeme postřehnout motivaci jistým propriem, jsou v tabulce rozčleněna do skupin na základě jejich lexikálního významu. Zaměřit se především na substantiva jsem se rozhodli z důvodu, že právě ta se nejčastěji odvozují přímo od proprií (například narozdíl od adverbíí, která se odvozují převážně od adjektiv), že představují reprezentativní, základní slovní druh, do kterého se apelativizující se propria včleňují, že jsou

---

⁴⁵ Tabulku nalezneme v oddílu Přílohy jako Tabulku č.2. Pokud v této části užíváme pojem „tabulka“, míníme právě tuto konkrétní tabulku.

tedy alespoň teoreticky pevnou součástí většiny derivačních řad, které mohou vznikat. Za účelem plně osvětlit procesy apelativizace, popsat apelativizovaná jména i z pozice jejich dalšího fungování a případných přeměn v rámci jazykového systému, se soustředíme na popsání derivačních řad a jejich členů, což se odráží v některých údajích v tabulce (o tom viz níže) a v textu umístěném v další kapitole, který shrnuje poznatky i o ostatních pojmenováních spadajících formálně k jiným slovním druhům.

Všechna tato pojmenování z hlediska slovotvorného tedy nestojí na stejné rovině. Řekli jsme již výše, že jakmile se dané proprium apelativizuje, může následně tvořit derivační řady. Rozšiřovat takové řady můžeme až o tolik členů, o kolik nám jen povolují jazykové principy a pravidla. Je potom evidentní, že každý člen vychází bezprostředně ze členu fundujícího (motivujícího), tedy, že každý člen řetězce vykazuje svůj původ v jiném pojmenování. Tak by se v našem výzkumu musela lišit slova prozrazující svoji stavbou a svým významem spjatost s původním propriem, která jsou odvozena přímo od propria (zde by se jednalo tedy v přísném slova smyslu o apelativizovaná pojmenování), od slov, která jsou odvozena od již apelativizovaných pojmenování (např. substantivum *vaxování* od výrazu *vaxovat*), což by je v tomto přísném slova smyslu vyloučilo z diskuse o apelativizaci. Ovšem jednou věcí je potencionálnost vzniku a potencionální existence určitých pojmenování, zakódovaná v slovotvorných pravidlech jazykového systému, a druhou věcí jsou zaznamenaná jazyková fakta. Jelikož jsme se rozhodli držet se údajů zachycených ve slovníku, nemůžeme spekulovat o existenci slov, která v něm nejsou uvedena (a tím pádem nemůžeme taková slova ani zahrnout do našich výzkumů, analýz a výpočtů), třebaže na ni poukazuje existence uvedeného slova, které by podle slovotvorných a sémantických zákonitostí mělo od něj být odvozeno (např. v slovníku nenalezneme heslo s verbem *jelcinizovat*, ačkoliv substantivum *jelcinizace* evidováno je; můžeme úspěšně vyhledat hesla *klausovat* a *klausování*, ale již k heslu *zemanovat* analogicky nenajdeme heslo *zemanování*). Disproporce tohoto druhu se linou systémem celého slovníku (např. substantiv odvozených od sloves se identifikuje více než sloves, od nichž mají být na principu slovotvorného postupu odvozena, apod.), ale nás zajímá zkrátka pouze to, co bylo nalezeno v textech a co z nich bylo excerpováno. I kvůli těmto nepoměrům, o jejichž významu se můžeme právě jen dohadovat, budeme pro usnadnění uvažovat o apelativizovaných pojmenováních jako o takových, která svojí formální podobou a svým významem poukazují k východiskovému propriu. Každé pojmenování jisté slovotvorné čeledi tedy bezprostředně spínáme s východiskovým propriem, které stálo na počátku derivační řady (v níž však může chybět nějaký mezičlen, který slovník neregistruje), hodnotíme ho právě vzhledem k významu a k podobě tohoto propria. Proto je

v naší tabulce u všech skupin vyplněno okénko „typ apelativizace“, proto i u skupin lexémů fundovaných již apelativizovaným jménem, lišících se strukturou od daného propria, hovoříme o tom, že vznikla apelativizací odvozovací a slovotvorným postupem derivačním. Proto hovoříme ohledně vzniku pojmenování u typů *antiklausovství* o prefixálně-sufixální derivaci (ačkoliv z čistě slovotvorné pozice se jedná o prefixaci, kdy bylo dané slovo pravděpodobně utvořeno prefixem ze slova *klausovství*; ovšem zde narážíme právě na fakt, že heslo *klausovství* ve slovníku chybí). Přistupujeme k problému tedy spíše z hlediska rezultativního.

Avšak abychom neprobírali problematiku apelativizovaných jmen jen jako vyhranění empirici ignorující jazykové zákony a provázaný systém slovotvorných pravidel, z nichž se dají rekonstruovat, odhalit i „chybějící“ mezičlánky a slova (ty které slovník nezaznamenává např.), upozornili jsme na slovotvornou utvářenost konkrétních skupin slov na základě slovotvorných principů v následující kapitole, jejíž text zobecňuje data v tabulce obsažená a vyjadřuje se i k ostatním slovním druhům, jež jsme hodnotili totožným způsobem. I v rámci tabulky se vypořádáváme s některými dílčími problémy slovotvornými (otázka přechylování, zdrobňování apod.), což potvrzuje, že jsme tuto otázku ani tam zcela neopominuli. Jen jsme ji zkrátka pro naše potřeby na chvíli upozadili.

Zbývá zmínit se ještě o našem pojetí termínu odvozovací apelativizace, neboť se domníváme, že by zde mohlo dojít k nedorozumění. Pokud mluvíme o odvozování v souvislosti s apelativizací, nechápeme tento pojem v slovotvorném slova smyslu, ale širě jako jev, kdy během apelativizace dojde i ke změně formální podoby východiskového propria (takovou změnou ovšem nemíníme změnu čistě pravopisnou nebo výslovnostní). Na konci procesu odvozovací apelativizace tedy povstává slovo, jehož vznik by se ze slovotvorného hlediska dal posuzovat jako derivace (odvozování v užším slova smyslu tedy), kompozice, reflektivizace nebo z hlediska úpravy pojmenování již hotového jako univerbizace. Ze slovotvorného hlediska řadíme apelativizovaná jména formálně shodná s původním propriem k typu pojmenování vzniklých konverzí. Uvědomujeme si, že při apelativizaci nejde nutně o přechod slova z jednoho slovního druhu k jinému slovnímu druhu, ke kterému se váže užívání pojmu konverze. Apelativizace je předně založena na významové změně a významovém posunu jména, ovšem my jsme chtěli u všech typů apelativizace pojmově podchytit i slovotvorné změny, které při nich mohou nastat a nastávají (konverzi jsme zde pojali v užším slova smyslu, dle definic Mluvnice češtiny 1, viz Petr, 1986).

2.2.4.2.2. Shrnutí výsledků vyplývajících z tabulky „Apelativizovaná jména řadící se k slovnímu druhu substantiv“ a komentáře k apelativizovaným jménům řadícím se k slovním druhům adjektiv, verb a adverbíí

Údaje v tabulce o apelativizovaných jménech, řadících se k substantivům, mluví samy za sebe, ovšem pro lepší přehlednost a pro informační jednotnost zde o nich shrneme zásadní fakta, která z ní můžeme vyčíst a která z ní vyplývají, abychom na tento rozbor volně navázali také povšechným popisem adjektiv, verb a adverbíí odvozených od proprií.

2.2.4.2.2.1 Substantiva

Největší část apelativ z proprií se řadí k slovnímu druhu substantiv. V rámci těchto substantiv jsme vydělili na základě skutečnosti, kterou označují, třicet pět skupin⁴⁶ jmen, s nimiž budeme i nadále pracovat (dále jen pod pojmem „skupiny“). Z tohoto počtu na základě rekonstrukce formální stavby jména identifikujeme dvacet devět skupin, v nichž figurují apelativní substantiva mající původ v propriu odvozená přímo z propria nebo z jiného substantiva. Skupin obsahujících apelativizovaná jména odvozená od sloves se vyskytuje v našem rozboru šest, skupiny obsahující apelativizovaná jména odvozená od adjektiv se potom vyskytují dvě. Jen v jedné skupině („smýšlení...“⁴⁷) tedy vedle sebe nacházíme z hlediska fundujícího slova všechny tři typy apelativizovaných substantivních názvů.

Počet skupin zahrnujících osoby v širokém slova smyslu činí dvanáct. Dalšími velkými okruhy jsou produkty (výrobky, díla atd.) a názory (jednání ve stylu někoho, posuzování, smýšlení atd.).

Pokud se nyní zaměříme přímo na počet konkrétních pojmenování, zjistíme, že nejvíce jich je shromážděno ve skupině „stoupenci, členové“ (48⁴⁸). Vysoký počet lexémů se též kumuluje ve skupině „uživatelé“ (28), „oblíba, zájem o“ (27), „milovník, fanoušek“ (25), „smýšlení“ (22), „produkt, výrobek“ (19), „proces zavádění...“ (17), „dílo“ (11). Vidíme, že apelativizovaná jména označující osoby představují největší díl apelativních substantiv z proprií. Můžeme tvrdit, že apelativizace se nejmarkantněji uplatňuje při popisu osob, při snaze o jejich myšlenkové zařazení, příslušnost, při definici jejich chování a vzhledu. Naše závěry

⁴⁶ Dvě skupiny jsme zařadili pro jejich významovou blízkost do skupiny jedné. Kdybychom i tyto skupiny chtěli rozlišovat, musíme konstatovat, že skupin vydělených na základě skutečnosti, kterou označují, je třicet šest.

⁴⁷ Skupiny budeme označovat prvním slovem jejich názvu pro snadnější orientaci.

⁴⁸ Číslo v závorce vyjadřuje počet apelativizovaných jmen spadajících do dané sémantické skupiny (příčemž se varianty jednoho lexému počítají jako jednotlivé případy, viz Tabulka č.2, první závorka v poznámce pod čarou č. 7).

učiněné při rozboru, jaký druh proprií se hojně apelativizuje, korespondují i s poznatky o apelativizovaných jménech, z nichž vysvítá, že tato slova svým významem pokrývají především oblast politiky, konzumu a kulturního života. Nemluvíme jen o osobách, ale i o procesech, myšlenkových směrech, které se všechny vztahují k jistému politikovi, politické skupině či politickému hnutí, poukazují k politické skutečnosti apod. Hlavně tyto oblasti se tedy mluvčí pokoušejí postihnout odvozeninami od příslušných proprií.

Vzhledem k výraznému zastoupení pojmenování osob v rámci námi probíraných skupin nepřekvapuje, že narážíme na vysoký počet skupin, v nichž se nacházejí maskulina⁴⁹. Za vysokou mírou skupin obsahujících feminina stojí řada procesů, trendů a abstraktních jevů (různé akce, události apod.). Celkový přehled problematiky ukazujeme níže:

- počet skupin, v nichž jsou jen feminina:	7
- počet skupin, v nichž jsou jen maskulina:	10
- počet skupin, v nichž jsou jen neutra:	2
- počet skupin, v nichž jsou identifikována společně jen maskulina i feminina:	9
- počet skupin, v nichž jsou identifikována společně jen neutra i maskulina:	1
- počet skupin, v nichž jsou identifikována společně jen feminina i neutra:	4
- počet skupin, v nichž jsou identifikovány jen všechny tři rody:	2

Drtivá většina apelativizovaných jmen se liší svojí formální podobou od východiskového propria. Až do třiceti čtyř námi vytyčených skupin patří apelativa vzniklá odvozovací apelativizací, zatímco apelativa vzniklá apelativizací přímou jsou zahrnuta jen v šesti skupinách. V pěti skupinách vedle sebe stojí apelativizovaná jména utvořená oběma typy apelativizace. Z nich ve skupině členové převládají (a to dosti výrazně) jména s pozměněnou formální stavbou, než jakou shledáváme u původního propria (u skupiny „členové“ jsou zastoupena 92,5% z celkového počtu jmen skupiny). Ve skupinách „soutěž“ a „místo“ jména vzniklá odvozovací apelativizací tvoří též většinu, ale počet jmen v této skupině je oproti výše probírané skupině mizivý, tudíž obecné závěry o podobě apelativizovaných jmen označujících tuto sféru skutečnosti postrádají pádnost. V zbylých dvou skupinách mají převahu apelativa vzniklá přímou apelativizací (přesvědčivou ve skupině „typ člověka“, v níž jich registrujeme 60%; jen o trochu menší ve skupině produktů, v níž se

⁴⁹ Ovšem opakujeme, že vycházíme z údajů uvedených ve slovníku. Ačkoliv se ke každému jménu osoby dá utvořit jméno přechýlené, my zahrnujeme do našich výpočtů jen to, které slovník skutečně uvádí. Jmen přechýlených obsahuje však minimum. Pokud v celé skupině pojmenování osob chybí přechýlená podoba, zkrátka ji neuvažujeme.

na základě přímé apelativizace utvořilo 57,89% pojmenování). Avšak ačkoliv se jeví přirozeně fakt, že jméno postavy nějakého díla se bez jakékoliv změny přeneslo prostě na člověka, jehož vlastnosti takové postavě odpovídají, a vznikne tak určitý typ, jednoznačnou dominanci apelativních jmen vzniklých přímou apelativizací ve skupině „typ člověka“ musíme brát stále s jistou rezervou, neboť tato skupina obsahuje jen pět prvků. Mnohem relevantnější a průkaznější se nám tudíž zdá vyzdvihovat jejich vysoký počet u skupiny „produktů“, která se skládá z devatenácti jmen. Je znakem povahy obchodní značky, že pokud se produkt, který označuje, rozšíří a stane známým, obchodní značka zevšeobecní (viz kapitola 2.1.3). Obzvláště v hovorovém prostředí někdy proces zevšeobecnění provází i slovotvorná změna původní značky. Stoprocentní uplatnění má přímá apelativizace potom u pojmenování řadících se do skupin „povolání“, „místo“. Avšak i zde při interpretaci, při zobecňování výsledků a při jejich promítání na určité sémantické skupiny musíme být opatrní, jelikož se jedná o skupiny vždy o málo prvcích.

Vidíme tedy, že v češtině se převážně zobecňuje proprium, aby označovalo takovou skutečnost, u níž si jazykový systém se svými slovotvornými pravidly vyžaduje jeho formální změnu.

Formálně pozměněné apelativizované jméno je nejčastěji z hlediska slovotvorného postupu, jakým se z propria odvozuje, výsledkem derivace. Derivací vznikla z našeho seznamu pojmenování z dvaceti sedmi skupin. Jméno se odvozuje nejběžněji pomocí sufixu (či sufixoidu⁵⁰) (zaznamenáváme dvacet tři sémantických skupin, v nichž figurují pojmenování vzniklá sufixací; do deseti skupin jsou zařazena jména vzniklá výhradně sufixací), prefixálně-sufixální derivací jsou odvozena jména ze sedmi skupin, přičemž ve dvou skupinách tvoří stoprocentní zastoupení („smýšlení proti“, „proces zbavování...“), v jedné skupině nacházíme jméno utvořené prefixací (*antioscar/antioskar*). I zaměříme-li se na počet konkrétních jednotek, zjistíme, že nejvíce jich je odvozeno právě sufixální derivací.

Za derivací ovšem pokládáme i zvláštní typ tvoření jména z iniciálových zkratk od vlastních názvů a odvozování z prvních písmen vlastních názvů či víceslovných proprií. Obvykle se názvy politických stran, státních úřadů a organizací pro snadnější užívání v řeči zkracovaly, takové zkratky pak fungovaly též jako propria. Až následně z těchto zkratk vznikaly odvozeniny, které právě považujeme na základě jejich významového posunu k apelativům za apelativizované názvy (v naší studii se jedná o případy *kágébák*, *odák*, *odista*, *odeesák*, *usita*, *usák*, *vépéenkář*, *natovec*, *natoid*, *atěčko*, *biska*, *ódéeska*, *odéeska*). Někdy se

---

⁵⁰ Pod termínem sufix budeme nadále uvažovat jak sufix, tak sufixoid. Pouze tam, kde si to situace bude vyžadovat, přikloníme se jen k užití pojmu sufixoid.

obyčejné sousloví označující jistý typ činnosti, funkce stal ve své zkratkové a derivované podobě součástí propria (názvu výrobku apod.), z něhož až vznikl obecný název (v naší studii jde o případy odvozenin z označení přístroje *HP Mopier*: *mopírka* a další sekundární odvozeniny *mopírování*; název *Mopier* vychází ze zkratky *MOP* pro *Multiple Original Printing*). Je těžké s jistotou určit, kdy ke zkracování dochází ještě před samotnou apelativizací a kdy se v rámci apelativizace postupy krácení a odvozování kloubí. Do druhého případu by mohl spadat typ *bévéháčko*, *béháčko* (vzniklé z názvu amerického seriálu *Beverly Hills 90210*) a následně odvozené *bévéháčkař*. Ovšem pro zjednodušení jsme ho v naší tabulce a v našich výpočtech brali jako typ slovotvorně utvořený postupem derivačním. O postupu, v němž se mísí derivace a zkracování, hovoříme však u případu *netholik*. Toto pojmenování bylo odvozeno sufixoidem jen od části výchozího propria (jímž je *Internet*).

Ze zkratk, o nichž jsme se zmiňovali v minulém odstavci, však nemusí vznikat jen deriváty, ale i kompozita (viz případy *natocentrismus*, *natoskeptik*). Kompozice představuje druhý z nejběžnějších slovotvorných postupů. Vznikla jí jména z osmi skupin (téměř stoprocentní zastoupení jmen vzniklých tímto postupem je v početné skupině „oblíba“, v dalších skupinách se tato jména objevují jen v malém počtu a to platí, i když představují stoprocentní obsah této skupiny). V určitých případech se pojí s derivací, čímž vzniká slovotvorný postup (kompozičně-derivační postup), jímž byla utvořena apelativizovaná jména vyskytující se v deseti odlišných skupinách. Ovšem počet jmen je zde nižší než jmen utvořených čistou kompozicí (jmen utvořených kompozicí registrujeme třicet šest, zatímco jmen utvořených kompozičně-derivačním postupem dvacet devět). Při skládání nových apelativizujících se slov se nejvíce uplatňuje konekt *-o-*.

Do tabulky jsme nezahrnuli kompozita obsahující první člen s podobou *euro-*, jelikož jsme chtěli samostatně upozornit na jejich zvláštní podobu a charakter, tkvící v tom, že se při jejich skládání v češtině vychází z cizí podoby propria, z názvu *European Union* nebo z propria *Europe*, které je míněno v politickém slova smyslu. Tato kompozita můžeme najít v druhé části slovníku na stranách 111–117 (za všechny uvedme: *eurozemě*, *eurotrh*, *euronegativismus*, *euroignorant*).

Konverzí vznikla přesně ta pojmenování, jejichž vznik jsme z hlediska typu apelativizace charakterizovali jako přímý, proto při diskusi o počtech jmen vzniklých tímto typem postupu odkazujeme na řádky zabývající se přímou apelativizací. Zvláštním slovotvorným postupem průvodním při apelativizaci je speciální zkracování, kdy se odtrhávají konečné části východiskového propria a zůstává pouze pár počátečních slabik. V našem výčtu poukazují k danému procesu výsledná apelativizovaná jména *rasta*, *mac*, *mek*, *tálíb* a

harvard. Vznik posledně uvedeného jména lze popsat termínem univerbizace (jméno vzniklo z vlastního názvu *Harvardské investiční fondy*), avšak my jsme se drželi termínu zkracování, který zastřešuje vznik všech tří jmen a odlišuje se od zkracování, o němž jsme hovořili v předešlých odstavcích (na rozdíl od něj jsme i s tímto zkracováním počítali v naší tabulce).

Apelativizované jméno ve formě adjektiva může též tvořit s běžným apelativem ustálené sousloví se specifickým významem (např. *internetová vdova*, *internetový kiosk*, *internetové bankovníctví* apod.)⁵¹.

V každém sémantickém okruhu disponují apelativa odvozená od proprií (derivací, kompozičně-derivačním postupem) repertoárem typických sufixů⁵², kterými se konstituují slovotvorný význam, proto je složité mluvit obecně o vysoké míře zastoupení určitého sufixu napříč skupinami (jejich počet je krom toho ještě ovlivněn počtem jmen patřících do konkrétní skupiny). Ačkoliv se tedy zdá účelnější probírat dané sufixy v rámci konkrétních skupin, lze se i tak podívat na to, kolik z nich se vyskytuje ve větším počtu skupin a ohodnotit tak jejich homonymii či polysémii.

Vůbec v největším počtu skupin (ve čtyřech) se nacházejí jména odvozená sufixem *-ák*, *-ista*, *-á/ař*, *-iáda*, *-ování*. Dalšími sufixy, kterými se odvozují jména z rozličných skupin, jsou sufixy *-ovka* (jedná se o tři skupiny). Ostatními sufixy tvořená apelativizovaná jména jsou zastoupena buď jen v jedné, nebo maximálně ve dvou skupinách. Nejvíce jmen tvořených různým typem sufixů má skupina „členové“ (11⁵³), „smýšlení“ (6), „produkt“ (5), „milovníci“ (5), „dílo“ (4) a „účastníci soutěže“ (4). Jména zbývajících skupin vykazují jednotný typ utvářenosti od propria příslušným sufixem. Sufixoidem, kterým se tvoří nejvíce konkrétních jednotek, je cizí přípona *-ista* (ve skupině „členové“ je jím utvořeno dvanáct pojmenování, ve skupině „uživatelé“ rovněž dvanáct, ve skupině „držitel ceny“ a ve skupině „signatář“ vždy jeden).

Ovšem při pojmenovávání určité skutečnosti, při konstituování nového jména, lze mnohdy užít různých formálních prostředků. Pokud se skutečně sáhne po více alternativách, vznikají varianty jednoho lexému. O variantách apelativizovaných pojmenování nemusíme však uvažovat jen ze slovotvorného hlediska. Lexém s totožným významem se může lišit i pouze pravopisně, výslovnostně či se odlišuje tím, jaký element propria se k apelativizaci využil.

⁵¹ Ačkoliv daná sousloví vystupují ve funkci substantiva, jejich část, která vychází z propria, je adjektivní, což pro nás bylo určující v tom, že jsme je do tabulky pojednávající o apelativních substantivech z proprií nezahrnuli. Ovšem pro úplnost je zmiňujeme právě zde.

⁵² Suffixy zadních členů jmen tvořených kompozičně-derivačním postupem se nezabýváme, jelikož zadní člen představuje běžné apelativum, které se s předním členem, jenž je právě jménem od propria, spojí.

⁵³ V závorce je uveden počet různých typů sufixů/sufixoidů, jimiž se odvozují jména této sémantické oblasti.

Při naší analýze variantních sdružení (pracujeme s pojmem sdružení, jelikož se nejedná pouze o dvojice variant; pojem skupina, který se pak nabízí, je již v této části textu rezervován pro jiný význam) se kříží vědomě dvě úrovně, jejichž stanovení se odvíjí od ostroty vytyčení variantnosti. V rámci jednoho sdružení (např. navzájem se vymezující pojmenování *rastastyl*, *rastafariánství*, *rastafarianismus*) se totiž někdy objevují i „podskupiny“ (v rámci pojmenování *rastastyl*, které se vymezuje proti pojmenování *rastafariánství* a *rastafarianismus*, se ještě proti sobě vymezují pravopisné varianty *rastastyl* X *rastra-styl*). My rozeznáváme obě úrovně, ale neoddělujeme je v počítání od sebe, tyto konkurence řadíme k sobě zkrátka dohromady.

Je ovšem dobré si předem uvědomit, že v některých případech vstupují do konkurence různé sufixy/suffixoidy připojené k stejnému lexému, aniž by se nějak zásadně měnil jeho význam (např. *favorista* x *favoritář*), a v některých případech se význam odlišně strukturovaných jmen po formální stránce jen lehce překrývá, takže mluvit v souvislosti s nimi o variantách je možná ošidné (např. *mcdonaldismus* x *mcdonaldizování*). My tak přesto činíme, neboť mnohé z těchto variant řadíme do stejného sémantického okruhu v tabulce, k čemuž nás přiměla jejich dostatečně široká definice. Nebrat pak dvě či více těchto jmen v rámci jednoho okruhu jako varianty, se nám zdá jako opomíjení jejich významové blízkosti.

Variantní sdružení obvykle obsahují dvě varianty slova s totožným lexikálním významem, ale řidké nejsou ani případy sdružení se třemi a více prvky. Početnější variantní sdružení nacházíme především ve skupinách „uživatelé“, „členové“, „smýšlení“. Tento fakt potvrzuje skutečnost, že v rámci politiky a konzumního způsobu života (vzhledem k tomu, k čemu se tyto skupiny těsně přimykají) dochází k apelativizaci nejčastěji a že je v těchto okruzích neustále aktualizována. Vůbec nejvíce variant vyjadřuje pojmenování s významem „uživatel internetu“ (našli jsme sedm formálně odlišných variant pro toto slovo), což jen zpětně dokladuje, jak internet ovlivňuje život společnosti a jak do něj zasahuje.

Sdružení s variantami slovotvornými se vyskytují nejvíce ze všech možných typů variant. Těch sdružení, která se odlišují různým sufixem, je až dvacet tři. Pokud se koncentrujeme na jejich počet, nejvíce se jich nachází ve skupině „členové“, „milovníci“, „uživatelé“, „smýšlení“. Vidíme tedy, že při apelativizaci, při níž se pojmenovává určitý okruh osob, se užívá naráz rozličných prostředků, kterými je jméno s totožným významem odvozeno od propria.

Apelativizovaná jména každého sémantického bloku, jak již bylo řečeno, disponují odlišným repertoárem sufixů (sufixoidů), proto je též těžké určit obecně, jaké sufixy vstupují nejčastěji do vzájemné konkurence. Ve snaze zobecnit výsledky lze jen říci, že ve skupině

„smýšlení“ se v rámci všech variantních sdružení (kromě výjimky *rastastyl* x *rasta-styl*) nachází vždy člen zakončený na sufix *-ismus*, ve skupině členové vystupují do popředí v rámci sdružení jména na *-ista*, u nichž je nejčastěji varianta na *-ovec*.

Dále můžeme konstatovat, že sdružení s odlišným prefixem jsou dvě (vždy se jedná o konkurenci prefixu *anti-* a *proti-*), s odlišným sufixem zadního členu kompozita (vzniklého kompozičně-derivačním postupem) jsou dvě (*bijce/bijec*), s odlišným konektem (či spíše s vloženým vokálem proti variantě s takto absentujícím komponentem) je jedno (*batmanofil* x *batmanfil*), s jinými východiskovými slabikami či písmeny při utváření jména abreviací a derivací je jedno (*bévéháčko* x *béháčko*). Konkurenci mezi nezměněnou formou východiskového *propria* a odvozeninou (např. *barbie* x *barbína*) registrujeme pětkrát (z jiného úhlu pohledu kráčí o konkurenci variant vzniklých přímou apelativizací a apelativizací odvozenou⁵⁴), konkurenci mezi formou bez sufixu a formou s českým sufixem jednou (*vicemiss* x *vicemisska*). Třikrát zaznamenáváme konkurenci typu „derivát x kompozitum“ (*potteroman* x *potteromaniak*; *nedvědočil* x *nedvědomilec*; *internetoplavec* x *internetář*).

Ve variantní dvojici „*batmanie* x *batmanomanie*“ se první člen utvořil spojeným postupem zkracování a kompozice, zatímco druhý člen vznikl jen na základě jednoho tohoto postupu⁵⁵, a to kompozice (obdobně to můžeme sledovat u „*netholik* x *internetofil*“, u nichž se navíc liší i sufixoid užitý při derivaci).

Variety výslovnostní obsahují dvě sdružení (*supreme*: [*saprim* x *suprem*]; *rastaman*: [*-man-* x *-men-*]), varianty pravopisné obsahuje třináct sdružení (např. *paparrazzi* x *paparazzo*; *macdonaldizace* x *mcdonaldizace*)⁵⁶. Zvláštním typem variantních sdružení dvakrát v našem seznamu zastoupeným je ten, u něhož se členové liší elementem *propria*, z něhož se při apelativizaci vycházelo. V našem případě se jedná o variantní dvojici „*dicapriomanie* x *leomanie*“, z níž jeden člen vychází z příjmení, druhý z křestního jména populárního herce, a variantní dvojici „*applista* x *macista*“⁵⁷, z níž se každý člen odvozuje od jiného komponentu obchodního názvu *Apple Macintosh*. V souvislosti s naší dřívější diskusí o vzniku apelativizovaných jmen derivací z iniciálových zkratk od vlastních názvů můžeme ještě rozeznat variantní sdružení, v nichž jedna varianta (popřípadě více variant) je právě tímto derivátem od iniciálové zkratky (*usita* nebo *usák* ze zkratky *US*) a druhá varianta

⁵⁴ Dvě sdružení těchto variant nalezneme u „členů“ a u „produktů“, jedno sdružení u „typu člověka“.

⁵⁵ Ovšem dlužno dodat, že oba případy vzhledem k obvyklým proměnám předního členu kompozit při skládání slov v tabulce řadíme k jménům, která byla od *propria* odvozena jen kompozicí.

⁵⁶ Za pravopisné varianty nepokládáme jména lišící se různou realizací sufixoidu *-ismus/-izmus* apod.

⁵⁷ Zde je problém komplikovanější v tom smyslu, že ke slovu *applista* mohou jako varianty přistupovat podoby *macista*, *mekista*, *mekář*, *macař*, tvořící i vzájemně mezi sebou variantní dvojice; rozlišení dle toho, z jakého komponentu vlastního jména se vychází, tedy představuje vyšší stupeň abstrakce

představuje lexém, který se derivoval od jednoho slova nezkráceného vlastního názvu (pojmenování *unionista* se odvodilo od prvního členu vlastního názvu označujícího politickou stranu *Unie svobody*).

Variantní sdružení tvoří též jména cizí s jejich počestěnou variantou. V případě, že jde o sousloví, můžeme dokonce určit stupeň počestění daného sousloví (na principu toho, kolik slov ze sousloví se počestilo; např.: *internetbanking* – *internetový banking* – *internetové bankovníctví*). U varianty *internetbanking* lze ještě rozlišovat psanou podobu *internet banking*⁵⁸.

2.2.4.2.2.2 Adjektiva

Velmi početným svazkem apelativ majících základ v propriích jsou adjektiva. Mnoho konkrétních adjektiv má více lexíí, což ztěžuje přesné určení, k jakému jménu se vztahují⁵⁹ a což podmiňuje zařazení těchto jmen do různých sémantických skupin. Ovšem již jejich nejvyšší, nejširší pojatý příznak „vztahující se k“, kvůli němuž mají tato jména svoji specifikou sémantiku (narozdíl od východiskového propria), nás utvrzuje v tom, že všechna považovat za apelativa, (tedy v tomto ohledu za apelativizovaná jména).

Ve skupině adjektiv, v níž apelativizovaná jména vznikají vždy apelativizací odvozovací, dominují jména odvozená od proprií derivačním slovotvorným postupem. Jasně převládá odvozování sufixální. Pod derivaci řadíme podobně jako u substantiv i postup abreviačně-derivační (vznikly jím lexémy vycházející ze stejného propria jako lexémy, v souvislosti s nimiž jsme hovořili o abreviačně-derivačním postupu u substantivních apelativizovaných jmen: *naťácký*, *natovský* *odéesácký*, *odesácký*, *antinatovský*, *protinatovský*, *prонатovský*, *бевéháčkový*). Postup abreviačně-derivační může být i u adjektiv spojen s postupem kompozičním (vzniká pak jméno: *natovsko-ruský*; o postupu abreviačně-derivačním viz kapitola 2.2.4.2.2.1).

Obzvláště z důvodu významové rozkolísanosti a heterogenosti skupiny adjektiv identifikujeme u nich bohatou škálu sufixů, kterými jsou odvozena. Největší zastoupení má varianta sufixu *-ský*, sufix *-ovský*. I vzhledem k vysokému počtu jmen odvozených samotným sufixem *-ský* můžeme tedy usuzovat, že mnoho adjektiv z našeho souboru spojuje jednotná

⁵⁸ Tato sousloví jsme rovněž nezahrnuli do naší tabulky, viz poznámka pod čarou č.51.

⁵⁹ Zda přímo k propriu (např. *skorohamletovský*), nebo již k nějaké jeho apelativizované odvozenině (např. *gottofilní* ke *gottofil*). Zmínili jsme, že v tabulce na tyto vztahy nebereme zřetel, je ovšem evidentní, že právě u adjektiv i na tuto otázku důraz kladen být aspoň minimálně musí (i ze sémantického hlediska je totiž rozdíl, určíme-li, že nějaké jméno vyjadřuje vztah přímo k osobě nazvané vlastním jménem v základu adjektiva, nebo až ke jménu stoupenců tohoto politika, která jsou od vlastního jména tohoto politika označujícího odvozena).

funkce převádění vztahu k bytosti jako jednotlivci nebo jednotlivině v obecnější vztah k bytosti jako druhu, typu apod. (o tomto typu adjektiv obecně viz Petr, 1986, s. 366). Adjektiva z našeho souboru se odvozují krom výše jmenovaných i řadou dalších sufixů: *-ací*, *-cký*, *-istický*, *-í*, *-idní*, *-ní* (*-filní*), *-ovaný*, *-ovatý*, *-ovitý* – *-ový*. Z adjektiv odvozených těmito sufixy vykazují vysokou frekvenci ta na *-cký* a *-ový*.

Ojedinelé není ani odvozování prefixálně-sufixální. K zintenzivnění sémantického prvku „myšlenkové orientace“ se užívá prefixu *pro-* (*prohavlovský*; *proklausovský*; *probruselský*). Zvláštní skupinu tvoří adjektiva vztahující se k době, v níž nepůsobila (ještě, nebo už) osoba (především politik), od jejíhož jména bylo adjektivum odvozeno. Skutečnost, kterou probíraná adjektiva označují, je tedy nahlížena výhradně z pozice těchto osob (*předzemanovský*; *postklausovský*; *postsarajevský*).

I v rámci vzniku apelativizovaných adjektiv se střetáváme s postupem kompozičně-derivačním (*amerikocentristický*).

Rozebírat varianty jednotlivých lexému se zdá být ošidné z té příčiny, že se navzájem členové jednoho sdružení významově ne zcela kryjí, jejich významy se spíše volně překrývají a jejich lexie vyjadřují různé vztahy (to se týká především typů *mcdonaldovský*, *mcdonaldový*; *missovský*, *missí*, kde jsou v konkurenci sufixy *-ový* a *-ovský*, respektive *-ovský*, *-í*, které v jednom svém významu nemusí být nutně rozlišeny). V pozici konkurentů jsou i jména s formálně odlišným prefixem, který má však totožný význam (*antinatovský* x *protinatovský*; *postklausovský* x *poklausovský*). Adjektiva se stejným významem se formálně liší i tím, z které varianty substantivního lexému jsou odvozena (např. u účelových adjektiv: *vaxingový* z *vaxing*, *vaxovací* z *vaxování*). Variantnost může být založena i na rozličném slovotvorném postupu. U případu *xeroxový* x *xerový* konstatujeme, že obě pojmenování vznikla derivací, ovšem u druhého členu sdružení k derivačnímu postupu přistoupil ještě zvláštní typ krácení. K rozličným variantám se dospívá i na základě odlišného kompozičního postupu při utváření totožného jména. Konkrétně se jedná o absenci či přítomnost konektu ve vzniklé kompozici (*klaus-zemanovský* x *klausozemanovský*; *klausozemanský* x *klauszemanský*). Krom variant slovotvorných si všímáme i variant čistě pravopisných (*harleyácký* x *harlejácký*) a výslovnostních (*[rastamanský]* x *[rastamenský]*).

Specifickým variantním sdružením se stávají adjektiva, z nichž některá se odvozují od iniciálové zkratky vzniklé z vlastního názvu (*odéeskový*, *ódéeskový* od *ODS*) a některá od

slova nebo slov figurujících v tomto vlastním názvu (*občanskodemokratický*; *občanský*⁶⁰ od *Občanská demokratická strana*). První podoba je příznačná pro mluvený jazyk.

Lze říci, že mnoho varianty adjektiv se odvíjí od různých podob substantiv, od nichž jsou tato adjektiva odvozena.

2.2.4.2.2.3 Verba

Sloves, která vykazují původ v propriu, nacházíme oproti takovým substantivům a adjektivům poskovnu. Proces jejich vzniku chápeme ve všech případech jako apelativizaci odvozovací. Na bázi významové je možné verba z našeho seznamu rozčlenit podobně jako substantiva do zvláštních skupin, jež by například reprezentovaly lexémy s významem „předělat něco v duchu jisté koncepce (obchodní, politické), činit něco podobné něčemu“ zakončené na *-izovat* (*zbruselizovat*, *mečiarizovat*); následované lexémy s významem „užívat produkt“ zakončenými na *-ovat* (*vaxovat*, *mopírovat*), „počínat si jako“ zakončenými též na *-ovat* (*klausovat*, *zemanovat*). Verba vyjmenovaných skupin jsou ze slovotvorného hlediska odvozena přímo z proprií a fungují jako fundující členy pro příslušné skupiny substantiv (substantiva na *-izace*; na *-ování*). Nemusíme zdůrazňovat, že některá takto odvozená substantiva jsou zaznamenána jako hesla ve slovníku a nacházejí se i v našem rozboru (konkrétně jde o substantiva spadající do skupin „smýšlení“, „chování“, „užívání výrobku“⁶¹). Naopak verba ze skupiny lexémů s významem „nabývat vlastností“ (*klausovatět*) jsou odvozena z adjektiv na *-atý*.

Byť minimálně, zaznamenáváme i lexémy utvořené prefixy. Obvykle se jedná o prefixy se zdokonavující funkcí (*zxeroxovat* ke *xeroxovat*). Ze sloves odvozených jinými prefixy zde uveďme to, jehož prefix mu dodává význam „zahltit něčím, přehltit“ *přehamletovat* (v souvislosti s divadly a divadelním prostředím). V rámci skupiny verb identifikujeme jen málo variantních sdružení (ke dvěma výše uvedeným variantám slovesa⁶² s významem „užívat xerox“ se například objevuje ještě třetí varianta utvořená postupem, v němž se kloubí krácení a derivace: *xerovat*).

⁶⁰ Zde je zajímavé srovnat adjektivum s již ustáleným adjektivem *občanský*, které se vztahuje k apelativu *občan*.

⁶¹ K tomu jsme ze slovníku excerpovali i apelativizované jméno *santaclausování*, které svojí formální stavbou poukazuje na to, že bylo utvářeno z verba, adekvátní verbum (*santaclausovat*) ovšem v slovníku chybí (viz rozprava o derivačních řadách a naše stanovisko k údajům ve slovníku, kapitola 2.2.4.2.1).

⁶² Jelikož se obě podoby liší pouze vztahem k završení (ukončenosti) děje, pokládáme je za variantu téhož slovesa se stejným lexikálním významem.

Můžeme shrnout, že se na souboru verb vycházejících z proprií odráží obecná tendence apelativizace. Verba se pojí se světem politiky a se světem konzumu (početné skupiny verb tvoří lexémy, jejichž význam se týká užívání populárních výrobků).

2.2.4.2.2.4 Adverbia

Adverbia, která jsme ze slovníku excerpovali, na základě své slovotvorné stavby vycházejí převážně z desubstantivních adjektiv (nejvíce z podobnostních adjektiv). Nejčastěji se tedy adverbia odvozují pomocí formantu *-ovsky* (dále pomocí *-sky*, *-cky*, *-isticky*, *-ovitě*). Takto utvořená slova sdružuje význam „způsobem charakteristickým pro“ (případně „způsobem, který je v rozporu se stylem jednání či smýšlení někoho/něčeho“). Samostatný okruh představují lexémy s významem „jakým prostředkem, kanálem“ (*internetsky*, *internetmo*, *xeroxově*). Specifickou skupinu pak ještě tvoří adverbia, která pro realizaci svého významu vyžadují spojení s předložkou (*po havlovsku*, *po klausovsku*).

K posledně uvedenému příkladu můžeme nalézt variantu *klausovsky* či *klausovitě*. K tomuto jen dodejme, že adverbia na *-ovsky* jsou coby varianta přítomna v drtivé většině variantních sdružení (v tomto smyslu jsou tedy lexémy odvozené uvedeným sufixem základní a pro vyjádření dané skutečnosti typické), v nichž další členy představují adverbia na *-ovitě*, *-ově* či *-sky* (užití těchto sufixů se liší výsekem skutečnosti, který má adverbium jimi odvozené označovat⁶³). Jelikož jsme konstatovali, že adverbia mají svůj základ v adjektivech, stačí nám říci, že u adverbii platí zákonitosti (co se týká i variantních sdružení) analogické těm, o nichž jsme se rozšířili v kapitole právě u adjektiv.

I u adverbii si můžeme opět všimnout toho, že apelativizované názvy označují skutečnosti, které jsou spjaté se sférou politiky, umění a výdobytků techniky (produktů apod.).

2.2.4.2.2.5 Výskyt a příznak apelativ majících původ v propriích

Námi vybraná a rozebíraná apelativizovaná jména se hojně vyskytují v publicistice, a to v jejích rozličných oblastech. Při určení, v kterých oblastech konkrétně se jména nacházejí, vždy záleží na významu určitého jména, na tom, jaké tematické sféry se svým významem

---

⁶³ Např. u skupiny adverbii s významem „jakým kanálem, prostředkem“ předpokládáme vyšší frekvenci adverbii odvozených formantem *-ově* (*xeroxově*), u skupiny s významem „způsobem charakteristickým pro“ formantem *-ovitě* (*zemanovitě*).

dotýká. Vzhledem k velkému zastoupení jmen náležejících svým významem do oblasti politiky, jsme schopni odhalit, že co do frekvence výskytu jmen dominuje publicistika politická. Po ní následuje počítačová publicistika a publicistika kulturní.

S výrazivem zmíněných okruhů publicistiky je těsně spjata slovní zásoba daného prostředí, mluva osob v něm se pohybujících. Analogicky tedy můžeme shrnout, že mnoho apelativ z našeho souboru se užívá v politické mluvě, v řeči politiků. Další velkou oblastí užívání námi analyzovaných apelativ je běžná mluva. Oblast běžné mluvy funguje v souvislosti s publicistikou jako její zdrojová oblast a i jako oblast, v níž se původní publicismy uchytí a šíří.

Mnoho proprií se apelativizuje jako součást jazykové hry, z příčiny viditelného a zainteresovaného poukázání na vztah někoho k něčemu. Uvážíme-li zároveň, že apelativizace někdy probíhá v ne zcela formálních oblastech, nepřekvapuje, že u velkého množství apelativizovaných jmen identifikujeme příznak expresivní (to se týká hlavně velkého počtu jmen ze skupin „oblíba“, „milovník“, „člen“). Některá jména častým užíváním (a v důsledku toho na základě významového posunu) expresivní příznak ztrácejí, u jiných jmen je expresivní příznak patrný pouze v jednom z jeho lexikálních významů (srov. slovo *barbína*).

2.2.4.3 Celkové shrnutí a konfrontace výsledků učiněných na základě analýzy apelativizovaných jmen excerpovaných ze slovníků neologismů s novým materiálem apelativizovaných jmen excerpovaných z internetu

Na lexikálním materiálu z let 1985-2002 jsme ukázali, jaké tendence se projevují v současných procesech apelativizace. Můžeme předpokládat, že popsaná pravidla se uplatňují hojně i dnes, že odhalené zákonitosti apelativizace v současné češtině fungují obdobně. Je to mimo jiné způsobeno i minimálním časovým odstupem od doby, kterou uvedené slovníky lexikálně mapují. Na základě závěrů, které jsme učinili ohledně apelativizace jistých typů proprií a ohledně výskytu apelativ majících v propriích původ, jsme schopni dokonce předpovídat, které proprium (jaký typ, druh) se s největší pravděpodobností apelativizuje (a jak). Konstruujeme tak jisté obecné vzorce, jejichž principy se stále ověřují a modifikují pod vlivem nashromážděného empirického materiálu.

Lze shrnout, že apelativem se s menší nebo větší jistotou stane označení produktu, jehož užívání se masově rozšíří, název známého díla (v dnešní době filmu či seriálu) nebo jména jeho výrazných postav, vlastní názvy velkých politických stran, jméno (příjmení)

politika, který vstoupí do významné funkce, učiní razantní politická opatření nebo se stane aktérem nějakého skandálu. Jména šéfů velkých stran a jméno prezidenta či premiéra (a většiny ministrů) tedy podléhají apelativizaci téměř automaticky a vždy. Většinou apelativum od nich odvozené označuje jejich přívržence, způsob jejich vládnutí a jednání, chování pro ně příznačné. Všechny tyto sémantické skupiny jsme zahrnuli do naší tabulky a přiřadili k nim příslušná apelativizovaná jména politiků, jejichž působení spadá do období lexikálně postihnutého slovníkem. A skutečně i dnes se setkáváme s apelativizovanými jmény politiků, kteří zastávají stejné funkce jako politici, jejichž apelativizovaná jména byla zaznamenána ve slovníku, a jejichž apelativizace je provázena obdobnými slovotvornými postupy, jaké jsme identifikovali u jmen obsažených ve slovníku. Za všechny případy uveďme následující: *paroubkovec, antiparoubkovec, paroubkobijce, paroubkobijec, paroubkovat, paroubkování, antiparoubkování, paroubking, paroubkovština, odparoubkování, paroubkovitý, paroubkovatět, paroubkovský, paroubkovsky, paroubkománie, paroubkofil, paroubkokracie, paroubkovizace, paroubkologie, paroubkolog, paroubkiáda* (rozsáhlý materiál lexémů, představujících různými způsoby apelativizované jméno jednoho politika, odráží významnost daného politika a poukazuje na vliv, jakým daný politik působil na společnost; dodejme, že žádné jméno politika vykonávajícího svoji funkci v období, které dokumentoval slovník, se neapelativizovalo tolika rozmanitými způsoby, abychom apelativizovaná jména z něho vzniklá včlenili do tolika námi vytyčených skupin, do kolika bychom museli včlenit apelativizované deriváty od propria *Paroubek*), dále například: *čunkování, dalíkování, topolánkovec, nečasovec, putinokracie, obamánie*. Doložené případy jsou excerpovány z internetu – z internetových článků a diskusí, proto se mezi nimi nacházejí i případy, které můžeme klasifikovat jako okazionální pojmenování. Je zajímavé si dále všimnout, že ačkoliv se jedná na základě významového posunu ve všech případech o apelativizovaná pojmenování, u nichž český pravopis jakožto u všech ostatních apelativ nakazuje psát malé počáteční písmeno, setkáváme se i s psanými podobami začínajícími velkým písmenem (tedy: *Paroubkobijec, Paroubkovec* apod.). Příspěvatelé do diskusí si zřejmě nejsou vědomi tohoto posunu a pravopisných pravidel s ním souvisejících či cítí s původním propriem ještě příliš těsnou spjatost.

Narazili jsme však i na podoby apelativizovaných jmen, která se po slovotvorné i významové stránce vymykají jakémukoliv zařazení do námi konstituované skupiny v tabulce. Jedná se především o jméno s významem „čin podobný činům někoho/něčeho“ zakončené na *-ovina* (např. *paroubkovina*) a o jméno spadající do širokého okruhu názvů dávek a poplatků zakončených na *-ovné* (např. *rathovné*).

Obvyklým typem apelativizace zůstává tvoření obecných pojmů s významem „člen strany, spolku apod.“ z vlastních názvů politických stran (a to i tvoření, v němž se kloubí zkracování a derivace⁶⁴ jako u příkladů slova *véčkaři*, majícího původ ve vlastním názvu politické strany *Věci veřejné*, nebo u jména *topkaři*, majícího původ v názvu politické strany *Tradice, Odpovědnost, Prosperita 09*).

---

⁶⁴ Viz kapitola 2.2.4.2.2.1.

ZÁVĚR

Apelativizovaná jména představují dnes nedílnou součást slovní zásoby češtiny. Mnohdy je dané apelativum již tak pevně v lexikonu ustáleno, že si ani neuvědomujeme jeho původ v propriu. Na druhou stranu se též hojně objevují nová apelativizovaná propria. Každý uživatel češtiny se tak s apelativizovanými jmény při produkci či recepci textů střetává. Identifikuje-li jejich původ, reflektuje též (v různé míře) jejich zvláštní (oproti ostatním apelativům a propriím) status.

My jsme se snažili podat podrobnou charakteristiku procesu apelativizace, která by zároveň tuto v různé míře reflektovanou zvláštnost statusu apelativizovaného jména lingvisticky podchytila a ozřejmila. Pro tento účel jsme se nejprve zabývali proprii a propriální sférou jazyka.

Jazykové příručky jako například Pravidla českého pravopisu (Šaur, 2005) nebo Příruční mluvnice češtiny (Karlík – Nekula – Rusínová, 2003) poučují mluvčí, že substantiva dělíme na jména vlastní a na jména obecná, což je jedna z jejich hlavních klasifikačních kategorií. Celá věc zní samozřejmě a jednoduše. Zjistili jsme však, že určení, ke kterému typu dané pojmenování patří, činí potíže (viz status sérionym, etnonym a obyvatelských jmen, problematika vlastních názvů), že propriální a apelativní sféra není tak striktně oddělena, jak by se mohlo zdát. Důkazem toho jsou i stále živé procesy významových posunů jmen doprovázené jejich přechodem z jedné jazykové oblasti do druhé, mezi něž řadíme apelativizaci.

Následně jsme popsali, na jakých principech je proces apelativizace vystavěn, jaké tendence se v něm dnes uplatňují a nastínili jsme též, jaký vývoj u nich můžeme předpokládat. Dospěli jsme k poznání, že v nynější době propria přecházejí k apelativům převážně prostřednictvím apelativizace odvozovací (možná to i souvisí s faktem, že v publicistice a v běžné mluvě, kde se apelativizace uplatňuje nejvíce, vznikají apelativizovaná jména jako výsledek jazykové hry, jako slova, která mají vyjádřit citový a volní vztah mluvčího ke skutečnosti). Dále můžeme konstatovat, že apelativizace jako jeden ze způsobů tvoření nových pojmenování odráží společenské potřeby a společenské fungování, jelikož se váže k vlastním jménům označujícím reprezentativní skutečnosti daného období. Tyto výsadní skutečnosti představují v nynější době především oblasti politiky a produktů (zejména produktů spojených s počítači a elektronikou).

V otázce předpovídání budoucích tendencí v procesu apelativizace nezáleží tedy jen na jazykových faktorech, ale i na vývoji společnosti a na tom, k čemu bude nejvíce upínat pozornost. Proto je třeba vždy po nějakém časovém období nově apelativizovaná jména podrobit analýze a určit tak posun tendencí procesu apelativizace. My jsme se o toto pokusili v časovém období od roku 1985 až v podstatě do roku 2010. Obzvláště z posledního úseku tohoto období by se pro účely celkové analýzy hodilo více materiálu, ale i tak věříme, že naše závěry učiněné na základě analýzy námi excerpovaných apelativ majících původ v propriu, jsou obecně dosti vypovídající o aktuálních procesech apelativizace ve vymezeném období.

PŘÍLOHY

Tabulka č.1 - Druhy proprií, z nichž se stávají apelativa

TYPY VLASTNÍCH JMEN PODLE POJMENOVANÉ SKUTEČNOSTI				POČET PROPRÍÍ DANÉ KATEGORIE, KTERÁ SE APELATIVIZOVA LA
1, Jména živých bytostí nebo bytostí tak pojatých pojatých označující				54
	<i>A, osoby</i>			53
		a) politiky		16
		b) umělce		19
			<i>ba) výtvarníky</i>	1
			<i>bb) zpěváky</i>	6
			<i>bc) hudební skupiny</i>	4
			<i>bd) spisovatele/dramati ky</i>	6
			<i>be) herce</i>	1
			<i>bf) režiséry</i>	1
		c) sportovce		1
		d) historické osobnosti		2
		e) veřejně činnou osobu zastupující nějakou důležitou pozici, úřad apod.		2
		f) osobu, která se proslavila nějakým skandálem		1
		g) fotoreportér a		1
		h) postavy děl		11
			<i>ha) literární / dramatické</i>	3
			<i>hb) filmové</i>	8

	<i>B, postavy náboženské, mytologické a alegorické</i>			<i>1</i>
2, Jména zeměpisná označující				21
	<i>A, světadíly, země, krajiny</i>			<i>15</i>
	<i>B, obce, městské čtvrti a oblasti, sídliště</i>			<i>4</i>
	<i>C, ulice, náměstí, nábřeží, sady, zahrady a jiná prostranství</i>			<i>1</i>
	<i>D, stavby a jejich významné části</i>			<i>1</i>
3, Oficiální jména významných institucí, organizací a jejich stálých orgánů označující				23
	<i>A, mezinárodní organizace</i>			<i>3</i>
	<i>B, společenské organizace</i>			<i>11</i>
	<i>C, zastupitelské sbory a orgány států, oblastí a měst</i>			<i>3</i>
	<i>D, vědeckovýzkumné, vzdělávací, kulturní a tělovýchovné instituce</i>			<i>1</i>
	<i>E, organizace a sdružení pro výrobu, obchod a služby</i>			<i>5</i>
4, názvy dokumentů, slovesných a				8

výtvarných děl, hudebních a tanečních skladeb označující				
	<i>A, dokumenty</i>			<i>2</i>
	<i>B, jedinečné vědecké práce, články, učebnice, umělecká díla, modlitby apod.</i>			<i>5</i>
	<i>C, noviny, časopisy, stálé rubriky, pořady</i>			<i>1</i>
5, jména některých firem a jejich výrobků				<i>27</i>
6, označení významných událostí a období (soutěže a jejich trofeje)				<i>4</i>
7, jména vyznamená ní a cen				<i>1</i>

**Tabulka č.2 - Apelativizovaná jména řadící se k slovnímu
druhu substantiv**

Skutečnost, kterou dané pojmenování označuje	Zúžený úsek skutečnosti, kterou dané pojmenování označuje	Příklady konkrétních pojmenování dané zobecnělé skutečnosti ⁶⁵	Typ apelativizace (přímá X odvozovací), jakým se výsledná apelativa dané skupiny odvodila od proprií	Slovotvorný postup, jakým daná pojmenování vznikla	Afixy (formanty) ⁶⁶ uplatňující se při odvozování dané skupiny pojmenování	Varianty pojmenování	Rod zkoumaných substantiv patřících do dané skupiny	Hlavní oblasti užívání dané skupiny pojmenování (a příznaky těchto pojmenování)
1, nadměrná obliba (nadměrný zájem o) (27) ⁶⁷			odvozovací	derivace (1) -sufixální	konekty: -o- (17) 62,97% ⁶⁸	<i>batmanie,</i> <i>batmanománie</i>	feminina	kulturní publicistika, politická publicistika,
	význačné	<i>havlomanie,</i>		kompozice		<i>dicapriomanie,</i>		

⁶⁵ Pokud má slovo více zásadně se lišících významů, umístíme ho do více skupin, do nichž logicky spadá na základě těchto jednotlivých významů (např. *barbina*, *rasta*).

⁶⁶ V tomto sloupci se zmiňujeme též o sufixech, kterými jsou apelativa dané sémantické skupiny od propria odvozena. Ačkoliv užíváme termínu sufixy, je zřejmé, že se v mnoha případech jedná i o sufixoidy. V souvislosti s naší koncepcí, kdy každé apelativizované slovo derivační řady spínáme bezprostředně s východiskovým propriem, uvádíme (až na výjimky v nominativu singuláru) pod pojmem sufix celou podobu konce slova (zde by se dalo hovořit o formantu), jímž se liší apelativizované jméno od původního propria.

⁶⁷ Toto číslo znamená počet apelativizovaných jmen v celé skupině. Odlišné varianty lexému (pravopisné, slovotvorné apod.) se počítají jako jednotlivé případy (to ovšem neplatí o variantách přechýlených a zdvojnásobných; viz první závorka v poznámce pod čarou č. 71). Pokud není skupina podrobněji sémanticky rozdělena, může se na tomto místě vyskytovat za lomítka více čísel, která označují to samé jako čísla v třetím sloupci uvedená u konkrétních příkladů slov, která pojmenovávají v rámci skupiny již specifikovanější výřez skutečnosti (viz poznámka pod čarou č. 69).

⁶⁸ Číselné údaje vyjadřují procentuální zastoupení pojmenování s daným konektem z celku všech apelativizovaných jednotek určitého sémantického okruhu vzniklých kompozicí (za různé jednotky se zde považují i varianty jednoho lexému). Čísla v závorce představují počet pojmenování dané skupiny, která daný konekt obsahují. V případě, že všechna pojmenování dané sémantické oblasti obsahují totožný konekt, uvádíme jen podobu tohoto konektu bez dalších číselných údajů. Stejně se zachováváme i v případě uvádění počtu či poměrů různých skutečností (typ apelativizace; slovotvorný způsob) v jiných sloupcích a i v rámci tohoto sloupce, když analyzujeme jiné afixy (prefixy, sufixy). V případě, že se jedná o skupinu o málo prvcích, neuvádíme procentuální zastoupení těchto prvků z celku prvků odpovídajících zkoumaným skutečnostem (např. jaká část prvků ze skupiny vznikla odvozovací apelativizací; jaká část prvků z prvků odvozených od propria derivací se od propria odvodila jistým sufixem), ale v rámci daných kategorií a klasifikací jen vyjadřujeme prosté počty těchto prvků (jsou totiž dostatečně názorné vzhledem k malému počtu slov). Tyto počty se vždy nacházejí v závorkách.

	osobnosti ze světa: a) politiky	<i>jelcinomanie</i> (4) ⁶⁹		(26)	-y- (1) 3,7%	<i>leomanie</i>		filmová kritika; většinou expresivní výrazy
	b) kultury	<i>dylanománie, dicapriomanie</i> (9/8)			-0- (9)- 33,33%			
	c) sportu	<i>jágrmánie</i> (1)						
	d) politicky-mediálního života	<i>monikomanie</i> (1)						
	e) určitého díla	<i>batmanománie, beverlymanie, potteromanie</i> (5/4)						
	f) postavy díla	<i>beanomanie rexomanie</i> (2)						
	d) výrobků, produktů	<i>legomanie, viagromanie</i> (3)						
	e) země a nadměrný zájem o dění v ní	<i>egyptomanie jugoforie</i> (2)						

⁶⁹ V závorce počet zaznamenaných pojmenování dané sémantické oblasti. V případě uvedení dvou čísel, první údaj představuje souhrn všech zaznamenaných pojmenování, v kterém se varianty (slovo tvorné, pravopisné apod.) téhož lexému počítají jako jednotlivé případy; u druhého údaje se přihlíží pouze k širě pojatému sémantickému elementu lexému a jeho jednotlivé varianty se neberou v potaz.

Ačkoliv se od každého pojmenování označujícího osoby (širě živé bytosti) může tvořit přechýlená varianta, slovník jen u určitých pojmenování identifikuje jeho obě podoby rozlišené znakem pohlaví. Případný třetí číselný údaj tedy striktně respektuje materiál shromážděný slovníkem a chápe jako jednotlivé případy nejen varianty pojmenování lišící se pravopisně apod., ale i podoby rozlišené právě jen příznakem pohlaví (první a druhý číselný údaj tedy tento doplňující modifikační znak nerozlišuje). To tedy též znamená, že pokud slovník registruje jen ženskou podobu jména určitého lexému, držíme se pouze tohoto údaje a počítáme ho jako jeden případ (nepřimýšlíme jeho mužskou variantu). To samé platí i o dalším modifikačním příznaku – o zdobňování.

2, státní občan cizího původu (5/5/7)		<i>Čechošvýcar</i> <i>Čechoaustralan</i> <i>Čechonizozemec</i>	odvozovací	kompozičně- derivační	konekt: -o-		maskulina, feminina	běžná mluva
3, názorově orientovaný člověk (2)		<i>čechocentrista</i> <i>pragocentrista</i>	odvozovací	kompozičně- derivační	konekt: -o-		maskulina	
4, člen, zaměstnanec, frekventant, představitel určitého organizovaného celku + 5, stoupenec, přivrženec, zastánce směru, školy, myšlenkového proudu, hnutí apod. pojmenovaný podle zakladatele	a) státní organizace	<i>kágébák</i> , <i>grossman</i> (2)	odvozovací (44) 92,5% ⁷¹ přímá (3) 7,5%	a) derivace ⁷² (42) 87,5% ⁷³ : - sufixální (41) 85,42% - prefixálně- sufixální (1) 2,08% b) zkracování (2) 4,17%	sufixy : -ák/ačka (6/2 ⁷⁴) 14,29% ⁷⁵ -(á)an (3) 7,14% -ař (1) 2,38% -ec (1) 2,38% -ista/istka (12/1) 28,57% -ita (1) 2,38% -man/manka	<i>greenpeace</i> , <i>grínpisák</i> <i>tálib</i> , <i>tálibán</i> , <i>tálibánec</i> <i>impulsista</i> , <i>impulsník</i> <i>klausista</i> , <i>klausovec</i> <i>mečiarista</i> , <i>mečiarovec</i> <i>zemanista</i> , <i>zemanoid</i> ,	maskulina, femininum	politická publicistika, běžná mluva
	b) mezinárodní organizace/- ho hnutí	<i>greenpeace</i> , <i>grínpisák natovec</i> (4/3/5)						
	c) politické strany/-ho hnutí	<i>odeesák</i> , <i>vépéenkář</i> , <i>impulsník</i> (13/8/16)						
	d) sekty, náboženského hnutí	<i>jehovista</i> , <i>senderista</i> <i>rastaman</i> (6/3/7)						
	e) firmy	<i>pinkerton</i> (1)						
		+						
	a) politika a	<i>klausista</i> ,						

⁷¹ Údaj vyjadřuje procentuální zastoupení pojmenování vzniklých daným typem apelativizace z celku všech apelativizovaných jednotek určitého sémantického okruhu (za různé jednotky se zde považují i varianty jednoho lexému; naopak za jednu jednotku se považuje lexém a jeho přechýlená podoba). Předcházející číselný údaj vyjadřuje přesný počet lexémů z dané skupiny (vymezené na základě lexikálního významu) odvozených od propria daným typem apelativizace.

apod. ⁷⁰ (48)	jeho názorů	<i>zemanoid,</i> <i>haiderovec</i> (17/12/15)		c) konverze (3)	(3/1) 7,14%	<i>zemanovec</i>		
	b) společenství a jeho koncepce	<i>grínpisák,</i> <i>proevropan,</i> <i>natovec, natoid</i> ⁷⁶ <i>moravista</i> (6/4)		6,25%	-ník (1) 2,38% -oid (2) 4,76% -ovec/ovka (11/1) 26,19%	<i>rastaman [-man- ; -men-],</i> <i>rastafarián,</i> <i>rasta,</i> <i>lepenista,</i> <i>lepenovec</i>		
	c) výzvy	<i>děkujemák</i> (1)			-ovka (1) 2,38%	<i>usita, usák</i> <i>unionista</i>		
	d) životního stylu, tendence v obchodě a ekonomice	<i>mcdonaldista</i> (1)			prefix: -pro (1)	<i>od'ák, odista</i>		

⁷² Případy typu *odeesák* řadíme k jednotkám vzniklým derivací, třebaže při jejich vzniku dochází ke kombinaci abreviace a derivace (z vlastního názvu vznikla iniciálová zkratka, z níž se utvořilo pojmenování člena celku; ovšem právě proto, že poslední krok procesu se váže k derivaci a že ona zkratka funguje jako vlastní jméno, rozhodli jsme se, možná trochu zjednodušeně, chápat tyto jednotky jako jednotky vzniklé právě jen derivací).

⁷³ Údaje vyjadřují procentuální zastoupení pojmenování vzniklých daným typem slovtvorného postupu od původního propria z celku všech apelativizovaných jednotek určitého sémantického okruhu (viz první závorka v poznámce pod čarou č.71). Za konverzi chápeme případ, kdy se forma původního propria nemění. I procentuální vyjádření u jednotlivých typů derivace se vztahuje k celkovému počtu apelativizovaných jednotek daného sémantického okruhu (tedy vychází se i z pojmenování vzniklých jiným typem slovtvorného postupu).

⁷⁴ Číselné údaje v závorce vyjadřují počet pojmenování s daným afixem (zde sufixem). Případný druhý číselný údaj v závorce vypovídá o počtu přechýlených pojmenování od daných pojmenování s určitým sufixem. Podoba sufixu přechýleného jména je uvedena za lomítkem. Zdůrazňujeme však, že se lexém se dvěma podobami (nepřechýlenou i přechýlenou) považuje za jeden případový prvek. I proto je údaj jen za lomítkem.

⁷⁵ Číselné údaje vyjadřují procentuální zastoupení pojmenování s daným afixem (zde sufixem) z celku všech apelativizovaných jednotek určitého sémantického okruhu vzniklých příslušným slovtvorným postupem (zde sufixací) (viz první závorka v poznámce pod čarou č.71; proto se uvádějí jen sufixy s mužskou nepřechýlenou podobou; pokud však slovník registruje jen ženskou podobu určitého lexému, uvádíme procentuální zastoupení z definovaného celku apelativizovaných jednotek právě ženské podoby daného sufixu). Suffixy zadních členů jmen tvořených kompozičně-derivačním postupem se nezabýváme, jelikož zadní člen představuje běžné apelativum, které se s předním členem, jenž je právě jménem od propria, spojí.

⁷⁰ Jelikož mezi skupinami 2, a 3, není ostrých hranic (jedno pojmenování se může vztahovat k oběma sémantickým okruhům), vyjadřujeme se k charakteristikám jejich pojmenování společně.

⁷⁶ Pojmenování *natovec* a *natoid* nebereme jako dvě varianty téhož lexému, neboť se významově nepřekrývají. Jejich významová shoda je jen velmi přibližná a fakt, že obě pojmenování řadíme do stejného bloku, vyplývá pouze ze snahy o zjednodušení celé tabulky.

6, odpůrce (7)			odvozovací	derivace prefixálně- sufixální (3) 42,86%	sufixy: -an (2) 66,67% -ovec (1) 33,33%	<i>zemanobijce</i> <i>zemanobijec</i> <i>temelínobijce</i> <i>temelínobijec</i>	maskulina	
	a) nějaké politické koncepce, směřování, politika..	<i>antievropan</i> , <i>antiklausovec</i> , <i>zemanobijce</i> (5/3)						politická publicistika a mluva
	b) výstavby objektu	<i>temelínobijce</i> (2/1)		kompozičně- derivační (4) 57,14%	prefixy: -anti (2) 66,67% -proti (1) 33,33% konekt: -o- (4)	<i>antievropan</i> <i>protievropan</i>		publicistika
7, pochybovač; člověk pochybující o určitému systému, produktu apod. (2)		windowsskeptik, natoskeptik	odvozovací	kompozičně- derivační	konekt: -0-		maskulina	publicistika (dle významového okruhu – počítačová, politická)
8, milovník, obdivovatel, fanoušek (25)			odvozovací	derivace -sufixální (18) 72%	konekt: -o- (4) -0- (2)	<i>batmanofil</i> , <i>batmanfil</i> <i>nedvědofil</i> , <i>nedvědomilec</i>	maskulina, femininum	filmová kritika, většinou expresivní výraz
	a) národa či země	<i>amerikanofil</i> (1)						
	b) umělce	<i>nedvědomilec</i> ,		kompozičně-				

		<i>hrabalofil,</i> <i>dicapriomaniak</i> (8/7/10)		derivační (6) 24%	sufixy: <i>-fil/filka</i> (11/1)	<i>potterofil,</i> <i>potteroman,</i> <i>potteromaniak</i> “		
	c) určitého typu děl	<i>hollywoodumilka</i> (1)		derivace- zkracování (1) 4%	<i>-man</i> (4)	<i>internetofil</i> <i>internetoman</i> <i>netholik</i>		
	d) určitého díla	<i>simpsonofil,</i> <i>potteroman</i> <i>bévéháčkař</i> (5/2)			<i>-holik</i> (1)			
	e) postavy díla	<i>batmanofil,</i> <i>bondomaniak</i> (5/4)			<i>-ák/anda</i> (2/1)			
	f) produktu	<i>quoman,</i> <i>internetofil,</i> <i>netholik</i> (4)			<i>-ař</i> (1)			
	g) televizní stanice	<i>novák</i>						
9, znalec (badatel zabývající se kým/čím) (8)			odvozovací	derivace sufixální	sufix: <i>-log</i>		maskulina	publicistika
	a) politika	<i>havlolog</i> (1)						
	b) historické postavy	<i>drakeolog</i> (1)						
	c) umělce	<i>beatlolog,</i> <i>tolkienolog</i> (5)						
	d) díla	<i>simpsonolog</i> (1)						
10, pocit vážící se k někomu/něčemu (2)		<i>temelení</i> <i>internetofobie</i>	odvozovací	derivace sufixální kompozice	sufix: <i>-ení</i> konekt:		neutrum, femininum	publicistika

					-o-			
11, smýšlení, chování, jednání, styl konání, způsob prosazování názorů, vládnutí – podobající se tomu, kdo jej vedl v život, zastával a šířil, podle něhož je takové chování pojmenováno a jemuž je stále připisováno (22/14)		<i>thatcherismus,</i> <i>mcdonaldismus</i> <i>zemanovština,</i> <i>jelcinokracie,</i> <i>klausianství,</i> <i>estébáctví</i> <i>rastastyl</i> <i>proevropanství</i> <i>maločešství</i>	odvozovací	derivace -sufixální (18) 81,82% -prefixálně sufixální (1) 4,55% kompozice (2) 9,09% kompozičně- derivační (1) 4,55%	sufixy ⁷⁷ : <i>-ismus/izmus</i> ⁷⁸ (8) 40% <i>-ovština</i> (2) 10% <i>-(iz)ování</i> (2) 10% <i>-(i)ánství</i> (4) 20% <i>-áctví</i> (1) 5% <i>-kracie</i> (2) 10% <i>-ství</i> (1) 5% prefix: <i>pro-</i> (1) konekt:	<i>rasta-styl,</i> <i>rastastyl;</i> <i>rastafarianizmus,</i> <i>rastafariánství</i> <i>mcdonaldismus,</i> <i>mcdonaldizování</i> <i>klausianství</i> <i>klausování</i> <i>klausizmus</i> <i>jelcinokracie</i> <i>jelcinizmus</i> <i>haiderovština</i> <i>haiderizmus</i>	maskulina, feminina, neutra	především politická publicistika

⁷⁷ Zde v rámci započítávání sufixů pracujeme i se slovem *maločešství*, jelikož zadní člen kompozita zde má původ v propriu.

⁷⁸ Na pravopisné varianty sufixu *-ismus/-izmus* se při počítání nehledělo.

					-0- (2)			
12, smýšlení, chování, jednání, styl konání, způsob prosazování názorů, vládnutí namířený proti určité osobě a jeho konání, názorům apod. či proti jisté politické koncepci (3)		<i>antievropanství, antiklausovství</i>	odvozovací	derivace prefixálně-sufixální	sufixy: -ství (2) -ovství (1) prefixy: <i>anti-</i> (2) <i>proti-</i> (1)	<i>antievropanství</i> <i>protievropanství</i>	neutra	politická publicistika
13, proces zavádění, prosazování určitého způsobu chování, způsobu výstavby určitého modelu v určité sféře lidské činnosti – pojmenováno dle subjektu, pro nějž je toto chování typické, v jehož duchu se určitá sféra přeměňuje, kdo stojí u jeho zrodu, dle centra, z jakého určitý		<i>mcdonaldizace, bruselizace, manhattanizace, blairizace, dallasizace, internetizace, temelinizace, poevropštění</i> (17/15)	odvozovací	derivace - sufixální (16) -prefixálně-sufixální (1)	sufixy: -izace (15) -(št)ění (1) prefix: <i>po-</i> (1)	<i>macdonaldizace</i> <i>mcdonaldizace</i>	feminina, neutra	publicistika, především politická publicistika

proud vychází apod. (17)								
14, proces zbavování někoho/něčeho vlivu někoho/něčeho (4)		<i>demečiarizace</i> <i>odklausování</i> <i>dejelcinizace</i> <i>derusifikace</i>	odvozovací	derivace: prefixálně- sufixální	sufixy: -izace (2) -ování (1) -fikace (1) prefixy: de- (3) od- (1)		feminina, neutrum	politická publicistika
15, posuzování okolních dějů z jisté pozice, z jistého místa (6)		<i>čechocentrismus</i> , <i>natocentrismus</i> <i>pragocentrismus</i> <i>bruselocentrismus</i>	odvozovací	kompozičně- derivační	konekt: -o-		maskulina	oblast politiky, v mluvě politiků, v politické publicistice
16, nauka; shromažďování faktu o (4)			odvozovací	derivace sufixální	sufix(oid) : -(o)logie		feminina	publicistika
	a) určitém díle či jeho postavě	<i>simpsonologie</i> , <i>bondologie</i>						
	b) osobnosti a jeho díle	<i>shakespeareologie</i> , <i>tolkienologie</i>						
17, vystupování v převleku někoho/něčeho		<i>santaclausování</i>	odvozovací	derivace sufixální	sufix: -ování		neutra	
18, akce ve stylu příznačném pro někoho		<i>bondiáda</i>	odvozovací	derivace sufixální	sufix: -iáda		femininum	expresivní příznak
19, technika, disciplína (2)		<i>kalanetika</i> , <i>tarzaning</i>	odvozovací	derivace sufixální	sufixy: -ika		maskulinum, femininum	sportovní prostředí

					-ing			
20, druh účesu (3/1)		<i>rasta</i>	odvozovací	zkracování (1) kompozice (2)	konekt: -0-	<i>rasta, rasta-styl, rastastyl</i>	maskulina	běžná mluva
21, dílo (11)			odvozovací	derivace sufixální	sufixy: -(á)čko (2) 18,18% -iáda (2) 18,18% -ovka (6) 54,55% -ka (1) 9,09%	<i>bévéháčko, béháčko Bondiáda bondovka</i>	feminina, neutra	běžná mluva
	a) název seriálu	<i>bévéháčko</i> (2/1)						
	b) typ díla	<i>harlekýnka</i> (1)						
	c) konkrétní dílo, díl dané série (pojmenovaný dle toho, kdo jej vytvořil, kdo je jeho hlavní postava)	<i>bondovka ramboiáda nedvědovka disneyovka</i> (8/7)						

22, druh předmětu běžného užívání, který dostal hovorový název dle osoby, jež ho užívala, čímž ho zpopularizovala, stal se pro ni charakteristický a pevně s touto osobou spjatý (4/3)		<i>lenonky, havlovky, bondovka</i>	odvozovací	derivace sufixální	sufixy: -ka(y) (2) -ovka(y) (2)	<i>lennonky lenonky</i>	feminina	běžná mluva
23, produkt, výrobek, nástroj, (19/14/18)		<i>atéčko, xerox, barbína, pampersky, mopírka, mek</i>	odvozovací (8) 42,11% přímá (11) ⁷⁹ 57,89%	derivace - sufixální (5) ⁸⁰ 26,32% konverze (11)	sufixy: -čko (1) -írka (1) -ína/ínka (1/1) ⁸¹	<i>barbie, barbína (barbínka)</i> <i>pampersky, pampersy, pampers</i> <i>supreme</i>	maskulina, feminina, neutra	běžná mluva

⁷⁹ Za přímou apelativizací a následně za konverzi jakožto slovtvorný postup pokládáme i případy typu „internet“. Ačkoliv se jedná o složeninu, toto slovo se konstitovalo nejprve jako proprium, které se až potom apelativizovalo bez jakékoliv formální změny, což je pro nás v tuto chvíli rozhodující.

Při určování, zda apelativizovaná jednotka vznikla přímou apelativizací (či z jiného hlediska konverzí), hledíme na grafickou podobu jména. To znamená, že slovo *supreme* [*sapрім, suprem*] hodnotíme jako vzniklé apelativizací přímou (konverzí). Ovšem jelikož se v řeči vyskytují dvě výslovnostní varianty tohoto slova, považujeme je při našem počítání za dva odlišené případy (a to právě za případy vzniklé apelativizací přímou – každá výslovnostní varianta se totiž váže k totožné grafické podobě, která je shodná s podobou původního propria, od něhož jméno vychází).

⁸⁰ Zde trochu atypicky počítáme i se slovem *pampersy*, zakončeným na koncovku -y, kterou se tvoří nominativ plurálu substantiv mužského rodu. Chceme tím jen upozornit na existenci dvou neodvozených apelativizovaných variant obchodního názvu *Pampers*, které vstupují do českého systému jako jména pomnožná a z nichž jedna přebírá české koncovky. Snažíme se tak odlišit jejich charakter. Proto do veškerého uvažování o derivaci v rámci tohoto sémantického okruhu (produkty, výrobky apod.) přibíráme variantu *pampersy*.

				57,89% zkracování (2) 10,53% způsob kompozičně derivační (1) 5,26%	-ka(y) (1) - koncovka -y (1) konekt: -0-	[saprím, suprem] mac, mek		
24, činnost (pojmenována dle výrobku, prostředku, jakým se provádí) (5/3)		internetění vaxing mopírování (5/3)	odvozovací	derivace sufixální	sufixy: -ing (1) 20% -(ová)ní (3) 60% -ní (1) 20%	vaxing, vaxování, internetění internetování	maskulinum, neutra	reklamní texty (př. vax), počítačová publicistika
25, uživatel, majitel, výrobku, produktu (29/12)		favoritář, internetonaut, internetoplavec amigista, nokiář, harleják	odvozovací	derivace -sufixální (27) kompozičně- derivační (1)	sufixy: -ák (4) 14,29% -ář (8) 28,57% -ér (1) 3,57% -ista (12) 42,86% -(o)naut (2)	favorista, favoritář applista macista, mekista macař, mekař interneták, internetista, intenetér, internaut,	maskulina	mluva uživateli určitého okruhu, publicistika týkající se daného tématu (počítačová apod.)

⁸¹ K problematice deminutiv se stavíme analogicky jako k problematice jmen přechýlených. Lexém se dvěma podobami (standardní i zdrobnělou) se považuje při veškerém počítání za jeden případový prvek. Druhý číselný údaj v závorce vypovídá o počtu zdrobnělých pojmenování od daných pojmenování s určitým sufixem. Podoba sufixu zdrobnělého jména je uvedena za lomítkem.

					7,14% -áč (1) 3,57%	<i>internetonaut</i> <i>internetář</i> <i>internetoplavec</i> <i>nokiák, nokiář</i> <i>amigista, amigáč</i> <i>harleyák,</i> <i>harleják,</i> <i>harlejář,</i> <i>harlejista,</i> <i>harleyář,</i> <i>harleyista</i>		
26, účastník soutěže, výherce soutěže, držitel ceny (5/4/6)		<i>misska, vicemiss, tutovkář, nobelista</i>	odvozovací	derivace sufixální (3) 60% prefixální (1) 20% prefixálně (1) sufixální 20%	sufixy (4): -ák/ka (1/1) -ář (1) -ista (1) -ka (1) prefix: vice-	<i>vicemiss</i> <i>vicemisska</i>	maskulina, femininum	publicistika
27, signatář		<i>chartista</i>	odvozovací	derivace sufixální	sufix: -ista		maskulinum	publicistika (politická), běžná mluva
28, typ člověka jistého vzhledu, vlastností, chování apod. (5/4/6)		<i>rambo, barbie, barbína, terminátor</i> <i>čechoběžník</i>	přímá (3) 60% odvozovací (2) 40%	derivace -sufixální 20% kompozičně- derivační	sufix: -ína/inka (1/1) přechylování: -ka	<i>barbie, barbína</i>	maskulina, femininum	recenze, běžná mluva, politická publicistika; expresivní příznak

				20% konverze 60%	(terminátorka)			
29, povolání, pracující člověk (3/2)		<i>paparrazzi</i> <i>robocop</i>	přímá	konverze		<i>paparrazzi</i> , <i>paparazzo</i>	maskulina	zájmové prostředí
30, aféra, v které figurovala slavná osobnost (4/3)		<i>vackiáda</i> , <i>lizneriáda</i> , <i>monicagate</i>	odvozovací	derivace -sufixální 50% kompozice 50%	sufix: -iáda (2) -konekt: -0-	<i>monicagate</i> , <i>monikagate</i>	feminina, maskulinum	publicistika
31, události týkající se nějaké společenské akce		<i>oscariáda</i>	odvozovací	derivace sufixální	sufix: -iáda		femininum	filmová publicistika
32, soutěž (3/2)		<i>miss</i> , <i>antioscar</i>	odvozovací (2) přímá (1)	derivace -prefixální konverze	prefix: <i>anti-</i>	<i>antioscar</i> <i>antioskar</i>	femininum, maskulinum	běžná mluva, publicistika
33, název televize, televizního vysílání (3)		<i>bobovize</i> čtédvojka, ⁸² čtédjednička	odvozovací	derivace sufixální (2) 66,67% kompozice (1) 33,33%	konekt: -o-		feminina	publicistika
34, organizovaný celek – úřad,		<i>biska</i> , <i>klausostrana</i>	odvozovací	derivace (3) sufixální	sufix: -ka		feminina	běžné vyjadřování,

⁸² Uvedená dvojice jmen představuje spíše slovní realizaci zkratkového útvaru, proto jsme ji nezapočítávali do našich poměrů. Ovšem pro úplnost jsme tyto formy i zde zaznamenali. U typů slov *biska*, *ódéska* předpokládáme i zvláštní odvozování, proto je odlišujeme od typu předcházejícího a započítáváme je i se skutečnostmi s nimi souvisejícími do našich poměrů.

strana apod. (2)		<i>ódéeska, odéeska</i>		kompozice (1)	konekt: -o-			publicistika (politická)
35, akcie (1)		<i>harvard</i>	odvozovací	krácení (univerbizace)			maskulinum	běžná mluva, publicistika
36, místo (3)		<i>disneyland</i> <i>internetárna</i> <i>internetobchod</i>	odvozovací přímá	derivace kompozice konverze			maskulinum, femininum	běžná mluva

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Bartošek, J. (1997): Jazyk žurnalistiky. In: F. Daneš (ed.), *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, s. 42–67.
- Beneš, J. (1978): Poměr příjmení z apelativ k apelativům. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 19, s. 253–260.
- Blanár, V. (1996): *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: Veda.
- Blanár, V. (2009): *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Martin: Matica slovenská.
- Caffarelli, E. (2006): Od vlastního jména přes jméno obecné ke jménu vlastnímu: případ „paparazzi“. *Acta onomastica*, XLVII, s. 135–139.
- Čechová, M. (1994): Současné změny ve firemních názvech. *Naše řeč*, 77, s. 169–178.
- Daneš, Fr. – Dokulil, M., – Kuchař, J. (eds.) (1967): *Tvoření slov v češtině 2 (Odvozování podstatných jmen)*. Praha: Academia.
- David, J. (1998): Nová česká oikonyma typu Chodovec City, Barrandov Hills, Nové Měcholupy... a Šmoulov. *Naše řeč*, 91, s. 192–196.
- Dokulil, M. (1962): *Tvoření slov v češtině I (Teorie odvozování slov)*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Dokulil, M. (1970): O vyjadřování jednosti a jedinečnosti v českém jazyce. *Naše řeč*, 53, s. 1–15.
- Dokulil, M. (1977): Status tzv. vlastních názvů. *Slovo a slovesnost*, 38, s. 311–319.
- Filipec, J. – Čermák, F. (1985): *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- Habovštiak, A. (1980): Apelativizácia rodných mien v nárečiach. In: M. Majtán (ed.), *Společenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia (Zemplínska Šírava 20.-24. septembra 1976)*. Bratislava: Veda, s. 279–284.
- Hladká, Z. (2002): Apelativizace. Jméno obecné. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 43, 204.
- Hladká, Z. – Nekula, M. (2002): Jméno vlastní. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 205–206.
- Honl, I. (1978): K vzájemným souvislostem chrématonym s apelativy. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 19, s. 281–286.

- Horecký, J. – Buzássyová, K. – Bosák, J. (eds.) (1989): *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- Hovorková, A. (1988): Vlastní jména a apelativizované názvy výrobků v češtině. *Naše řeč*, 71, s. 68–75.
- Ivanová-Šalingová, M. (1973): Apelativizácia vlastných mien ako lexikálnosémantický proces. In: M. Majtán (ed.), *IV. Slovenská onomastická konferencia (Bratislava 9.-10. novembra 1971)*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 219–232.
- Karlík, P. – Nekula, M. – Rusínová, Z. (eds.) (2003): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN.
- Knappová, M. (1980): Významové aspekty vlastních jmen. *Slovo a slovesnost*, 41, s. 57–60.
- Knappová, M. (1992): K funkčnímu pojetí systému vlastních jmen, *Slovo a slovesnost*, 53, s. 211–214.
- Knappová, M. (1995): Obchodní jméno jako fenomén onomaziologický a sociologický. *Slovo a slovesnost*, 56, s. 276–284.
- Knappová, M. (2002): Funkce onymická. Jméno obchodní. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s.145, 204.
- Lotko, E (2005): *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Martincová, O. (1972): K problematice lexikálních neologismů. *Slovo a slovesnost*, 33, s. 283–293.
- Martincová, O. – Mejstřík, V. – Rangelová, A. – Holubová, V. – Opavská, Z. – Tichá, Z. – Tintěrová, I. – Voborská, M. – Schmiedtová, V. (1998): *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Praha: Academia.
- Martincová, O. – Mejstřík, V. – Janovec, L. – Mravinacová, J. – Opavská, Z. – Rangelová, A. – Světlá, J. – Šmídová, P. – Tichá, Z. – Tintěrová, I. (2004): *Nová slova v češtině 2. Slovník neologizmů*. Praha: Academia.
- Petr, J. (ed.) (1986): *Mluvnice češtiny I (Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfematika, Tvoření slov)*. Praha: Academia.
- Pleskalová, J. (1978): K hranici mezi apelativy a proprii. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 19, s. 296–300.
- Pleskalová, J. (2002): Antroponymum. Jméno vlastní – třídění. Jméno pomístní. Jméno vlastní deapelativní. Jméno vlastní deminutivní. Jméno vlastní deonymické. Jméno vlastní metaforické. Jméno vlastní metonymické. Jméno vlastní přímé. Jméno vlastní standardizované. Jméno vlastní zkratkové. Proprializace. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 42–43, 204, 204–205, 206, 206, 206, 207, 207, 208, 208, 209, 347.

- Pokorná, E. (1978a): Apelativizovaná jména v české slovní zásobě. *Slovo a slovesnost*, 39, s. 116–125.
- Pokorná, E. (1978b): Vlastní jména v českých výkladových slovnících. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 19, s. 301–306.
- Poštolková, B. (1980): K specifičnosti významu termínů. *Slovo a slovesnost*, 41, s. 54–56.
- Semjanová, M. (1980): O mieste etnonyma a obyvateľského mena na rovine apelatívum-proprium. In: M. Majtán (ed.), *Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia (Zemplínska Šírava 20.-24. septembra 1976)*. Bratislava: Veda, s. 249–253.
- Sochová, Z. (1966): K slovtvorné a stylové charakteristice mluveného jazyka (O jednom typu univerbizovaných pojmenování). *Naše řeč*, 49, s. 81–87.
- Šaur, V. (ed.) (2005): *Pravidla českého pravopisu s výkladem mluvnice*. Praha: Ottovo nakladatelství.
- Šmilauer, V. (1948): Od Adama k Švejkovi. *Naše řeč*, 32, s. 1–4.
- Šrámek, R. (1972): Toponymické modely a toponymický systém. *Slovo a slovesnost*, 33, s. 304–318.
- Šrámek, R. (1976): Slovtvorný model v české toponymii. *Slovo a slovesnost*, 37, s. 112–120.
- Šrámek, R. (1986): Teorie onomastiky a roviny propriálního pojmenování. *Slovo a slovesnost*, 47, s. 16–28.
- Šrámek, R. (1999): *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita.
- Trost, P. (1995): *Studie o jazycích a literatuře*. Praha: Torst.

ANOTACE / ABSTRACT

Práce si klade za hlavní cíl popsat aktuální tendence procesů apelativizace v češtině na základě rozboru nově apelativizovaných jmen, která se v češtině objevila během posledních dvaceti pěti let. Výklad se počíná detailní charakteristikou proprií a onymického systému, čímž se vyjevují rozdíly mezi proprií a apelativní jazykovou oblastí. V části zabývající se hraničními jevy mezi apelativní a propriální jazykovou oblastí se v souvislosti s procesy, v nichž propria určitým způsobem figurují, přechází k problematice apelativizace. O procesu apelativizace a o apelativizovaných jménech je nejprve pojednáno z obecného hlediska, posléze se v textu soustřeďuje pozornost na analýzu apelativizovaných jmen excerptovaných z dvoudílné publikace *Nová slova v češtině*. Analyzovaný materiál je doplněn o příklady apelativizovaných jmen vyskytujících se v článcích a diskusích na internetu, které byly uveřejněny v minulých pěti letech. Popis toho, jaké typy proprií se apelativizují nejčastěji, jakým způsobem byla daná pojmenování od daných proprií odvozena (hlavně jakým slovotvorným postupem) a jaká je struktura apelativizovaných jmen, odhaluje aktuální tendence, které se v apelativizaci uplatňují.

The main aim of this work is to describe current tendencies of processes of appellativisation in the Czech language based on the analysis of the contemporary appellativised names, which have appeared in the Czech language over the last 25 years. The thesis begins with the detailed description of the proper names and the onymic system, thereby highlighting the differences between the proper names and the system of common names. In the part of work that deals with borderline differences between the proprial and the appellative system, the issue of the appellativisation is mentioned in connection with the processes, in which the proper names in some way function. The text discusses the appellativisation and the appellativised names first from the general point of view, after which the focus changes to the analysis of appellativised names which were taken from a two part dictionary *Nová slova v češtině*. The analysed material is accompanied by examples of the appellativised names which appear in the articles and discussions on the internet, which were published over the last five years. Current tendencies of appellativisation have been discovered by description of following: a) which types of the proper names become common

nouns most often, b) in which way names were derived from proper names (focused on word-formation process), c) how appears the structure of the appellativised names.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEY WORDS

Vlastní jméno	Proper name
Obecné jméno (apelativum)	Common noun (appellative)
Onymický systém	Onymic system
Apelativní jazyková oblast/sféra	Language area of common nouns (Appellative language area)
Hranice propriální a apelativní sféry jazyka	Bordelines of the proper and the appellative language areas
Procesy přechodů jmen mezi apelativní a propriální sférou jazyka	Processes of migration of names between the appellative and the proper language areas
Apelativizace přímá	Direct appellativisation
Apelativizace odvozovací	Derivational appellativisation
Apelativizované jméno	Appellativised name
Tvoření slov	Word-formation